

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

8

ROČNÍK 44 (LXXI)
PRAHA
SRPEN 1998
CS ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření Ministerstva zemědělství České republiky a pod gescí České akademie zemědělských věd

An international journal published under the authorization by the Ministry of Agriculture and under the direction of the Czech Academy of Agricultural Sciences

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Národný úrad práce, GR, Bratislava, SR)

Doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. (OTIS spol. s r. o., Bratislava, SR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h. c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Doc. Ing. Viera Ižáková, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Josef Kraus, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. František Stěleček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Karel Vinohradský, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, SR)

Prof. Ing. Ivan Vrana, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Redakční kruh – Editorial circle

Prof. Dr. Konrad Hagendorf (Humboldt-Universität zu Berlin, Deutschland)

Prof. Dr. Alois Heißenhuber (Technische Universität München, Deutschland)

Prof. J. Sandorf Rikoon, PhD. (University of Missouri-Columbia, USA)

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobusinessu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 44 vychází v roce 1998.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1998 je 744 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year), Volume 44 appearing in 1998.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1998 is 177 USD (Europe), 195 USD (overseas).

SOCIOLOGIE A VENKOVSKÝ ROZVOJ

Dne 12. března 1998 se v budově MZe ČR konal seminář na téma „Sociologie a venkovský rozvoj“. Byl připraven Komisi sociologie OERSI pro odbornou část jednání předsednictva ČAZV. Zúčastnili se jej členové Předsednictva ČAZV a 17 pozvaných odborníků. Pro tento seminář byly připraveny kratší i delší příspěvky včetně těch od zahraničních odborníků. Některé z nich otiskujeme jako stať, jiné jako informace. Diskuse byla velmi živá. Všem byly rozeslány základní téze k jednání předem.

VYMEZENÍ PŘEDMĚTU DISKUSE

Venkovský (rurální) prostor může být definován širou. Na úrovni zemí Evropské unie jsou z něj v tom nejširším pojetí vyloučena jen urbánní centra, předměstské zóny (připojené k centrální administrativě a ekonomicky) a významné průmyslové krajiny. Znamená to, že venkovský prostor v tomto širokém pojetí pokrývá regiony a zóny s rozptýlenými aktivitami, zahrnuje do nich přírodní i kulturní (vytvořený) prostor, vesnice, městyse, malá města a regionální centra i celé industrializované zóny venkova. V tomto pojetí pokrývá zhruba 80 % teritorií zemí Evropské unie, ve kterých žije cca 50 % veškerého obyvatelstva příslušných zemí. Podle dat FAO byla v České republice v roce 1996 cca 1/3 obyvatelstva venkovská, tento podíl je srovnatelný s Maďarskem, Polskem, Francií, Rakem a Itálií. Vyšší podíl venkovského obyvatelstva vykazuje např. Rakousko a Portugalsko, zatímco nižší Španělsko a zejména Německo a Velká Británie.

V užším pojetí a s respektem k jistým základním charakteristikám venkova jako prostoru socio-kulturnímu lze přijmout Kayserovu definici z roku 1990. Autor sám upozorňuje na to, že není přijato žádné obecně platné novodobé pojetí, reagující na prudkou přeměnu venkova v druhé polovině 20. století. Zmíněná definice zahrnuje aspekty:

- Definice venkovského se většinou odvíjí od vztahu k městu, nezahrnují jen zemědělství a čím dál, tím více se v nich objevují prvky nových funkcí – nezemědělské aktivity v hospodářské oblasti, nezbytnost ekologické rovnováhy, odpočinek a rekreace.
- V platnosti zůstává, že venkov je jedinečným sektorem společnosti, souborem míst s takovými prvky vytvářejícími sociální dynamiku, podle kterých je možno analyzovat venkovskou společnost svébytným způsobem.
- Ekonomický a sociální systém integruje město a venkov, přičemž to je město, resp. městský systém, který je pořádkajícím prvkem v organizaci společnosti.

d) Venkovský prostor představuje jedinečný způsob užití prostoru a sociálního života. Je typický nízkou hustotou obyvatel i zástavby (která je diskontinuální) a převahou přírodních porostů. V užití prostoru převládá agro-leso-pastevní způsob. Styl života obyvatel je charakteristický příslušností k malým komunitám a jedinečnými vztahy k prostoru. Venkovská kultura vytváří specifickou lidskou identitu.

Jsou to zejména polští sociologové venkova, kteří nepřerušili bohatou tradici sociologického konání na tomto poli (oproti sociologům venkova dalších zemí střední a východní Evropy) a zaměřují se nad chápáním „rurality“ v zemích západní a střední (východní) Evropy. Vede je k tomu potřeba zhodnotit vliv kolektivizační periody na venkovskou kulturu, k čemuž se srovnávání s vývojem venkova v západních zemích nabízí jako vhodná metoda (pozn.: v tomto směru se též někteří z českých sociologů venkova zapojili do práce mezinárodních týmů řešících pomocí metod empirické sociologie obdobné problémy). Starosta (1993) shrnuje výsledky tohoto studia následovně. Zatímco v zemích západní Evropy představuje obsah „rurality“ určitý druh negace masové industriální společnosti ohrožované ekologickými problémy a kromě územních a ekologických zahrnuje i specifické psychosociální aspekty, v zemích střední Evropy dosud setrváváme na akcentování ekonomických aspektů a o těch dalších se teprve začíná diskutovat.

DISKUSE

Byly položeny tři základní otázky, kolem nichž se diskuse odvíjela:

- Jaký máme důvod pro to, abychom se zabývali venkovem – je to hrozba vyhlazení či jiná hrozba?
- Pokud něco hrozí, co s tím můžeme dělat – nevnučujeme venkovánům něco, co sami nechťejí?
- Když zemědělství stále ustupuje, má se problematiku venkova zabývat resort zemědělství?

Ad a) 3. 9. 1993 byla přijata Evropská charta venkovského prostoru, která ukládá jako úkol zabránit ohrožení venkovského prostoru (jde o 80 % teritoria zemí EU). Je to jedna z reakcí na fenomén, známý od 60. let, rurální exodus.

Naši západní sousedé reagují na tento problém již dříve a systematictější než je tomu v České republice. Od 50. let vytvářeli politicko-administrativní organizační rámec, později aplikovali politiku územního plánování a poté rozvoje venkova. Zprvu byla přednostní pozornost věnována modernizaci zemědělství (50. léta), od

60. let se přesunula ke všem vrstvám venkovského obyvatelstva a od 80. let se združuje specifická funkce venkova při regeneraci a rekreaci městského obyvatelstva. Přestože (ve srovnání s ČR) lze usoudit, že tomuto problému je v západoevropských zemích věnována již dlouhodobá a systematická pozornost, získané zkušenosti a jejich vyhodnocení nejsou jednoznačné. Jsou ti, kteří mluví o úspěšnosti politiky řízení územního rozvoje, vedené cílem dosažení parity životních podmínek, ale také ti, kteří kritizují centralismus v této politice, podílející se na ztrátě autonomie a následně životaschopnosti řady venkovských obcí.

Situaci 90. let lze s nejvyšší mírou stručnosti charakterizovat následovně. Stále více slyšíme o „rurální renesanci jako o situaci a vůli“ (termín je převzat z americké odborné literatury). Nelze předpokládat, že rurální renesance jako situace pokryje veškerý venkovský svět. Úpadek části venkovského prostoru bude tudíž pokračovat. Avšak můžeme také pozorovat znatelnou vůli k rurální renesanci, zařaditelnou do dvou základních proudů. Je to jednak vůle obyvatel venkova „dodat svému vlastním prostředím život“, a jednak vůle pozorovatelů tohoto dění zachytit tento nový sociální pohyb (= rekonstrukci venkovské společnosti), uvažovat o něm a podporovat jej. Je poukazováno na prvky, které rurální renesanci nasvědčují: „útěk před moderní civilizací“, rozličné více či méně zřetelné místní iniciativy, samotný potenciál venkova ve strukturách, sítích a lidských zdrojích, zkušenosti (zatím skromné) se zhodnocením ekonomických, sociálních, technických, technologických a kulturních inovací na venkově prostřednictvím rurálního rozvoje.

V ČR se na konci tisíciletí množí úvahy o perspektivě naší společnosti. V souvislosti s tím se také objevuje vyšší zájem o venkov, a to v rámci přemýšlení o ztrátě vize a hledání přijatelné vize pro další tisíciletí. Na akademické půdě je taková tendence velmi zřetelná.

Hlubší dimenze ohrožení venkova (v porovnání s tou, kterou vyjadřuje případné vyliďňování venkova v důsledku disparity podmínek a kvality života) má ryze kulturní povahu – je na venkově ohroženo něco bytostně důležitého, elementární hodnoty působící příznivě na lidskou a sociální identitu, neomezující se tudíž ne venkovskou společností, ale rozšiřující se na soudobou evropoamerickou civilizaci a globální společnost? Zde lze navázat na výše uvedenou vůli k rurální renesanci, pozorovatelnou i u nás. Domníváme se, že nejde o romantizující úvahy o „návratu k přírodě“, jak je známe z historie, ale o „zdravé reakce lidské společnosti“ směřované proti civilizační nemoci, kterou si sama způsobila a projevuje se ekologickými problémy a kulturním a sociálním vykořeněním. Venkov v tomto rámci nabývá novou sociální hodnotu a roli, lze jej považovat za veřejný statek (o sobě), schopný produkovat další veřejné statky. Pak musíme odmítnout defetistická stanoviska (vyjadřovaná i v politické oblasti), že venkov se nedá zachránit, a že je na každém jednotlivci, aby se postaral sám o sebe (např. „chce-li se venkov odstěhovat do města, ať to udělá, práce za ním na venkov ne-

přijde“). Podobná, ale i opačná stanoviska se stávají předmětem nejen odborného, ale i politického diskursu. Zjednodušeně zformulováno jde o následující otázky pro politické řízení:

Kolik intervencí státu do venkovského území?

A je to vůbec k něčemu dobré, je možná náprava po období rurálního exodu?

Stačí mimoeconomické funkce venkova, jeho půva- by a krásy k tomu, aby mu společnost přisoudila jinou, svěbytnou roli?

Takto položené otázky neodpovídají logice všeob- sáhlého ekonomizování, logice moderní společnosti. Přínos venkova nesený jeho mimoeconomickými funk- cemi nelze vyčíslit a kvalita způsobu života, kterou mů- že venkov nabídnout, má hodnotu alternace k převažu- jícímu způsobu života města, jehož nepříznivé důsledky jsou dostatečně známé. Odtud nemáme daleko k pře- hodnocení sociální role venkova v rámci globální spo- lečnosti, a to ve směru k uznání jeho „environmentální globální mise“.

Diskuse k této první položené otázce byla uzavřena shodou názorů účastníků semináře v tom, že jsme těmi, kteří si otázku diskutovaného ohrožení uvědomují. Jde ale o to, jak velká část naší populace sdílí názor, že ohrožený venkov je ohrožením pro celou společnost.

Ad b) Přelom 80. a 90. let je mj. typický poznáním, že územní plánování a rozvoj tzv. exogenního typu ne- přinesly očekávané efekty pro rozvoj venkova. Jsou do- loženy příklady, že politika důrazu na infrastrukturu někde vedla ke vzrůstu migrace z regionů a snížení re- gionální kupní síly, že v tzv. odlehklých oblastech selha- ly stimuly finančního zainteresování podniků k setrvání (přip. zakládání) apod. Přestože úbytky počtu venkov- ského obyvatelstva poklesly (někde se i zastavily), ten- dence k vyliďňování nezanikla, příp. se přeměnila v ten- denci ke stárnutí a snižování kulturního kapitálu venkovské populace. Zaznamenané „protipohyby“ dnes nedovolují usoudit, do jaké míry jde o vědomé rurali- zační hnutí či o prostou reakci na nedostatky městského prostředí a životního stylu. Stručně shrnu – strategie podpory faktorů vzhledem k venkovu vnějších s cílem kvantitativního ekonomického rozvoje a přispění k vět- ší integraci znevýhodněných oblastí do meziregionální dělby práce, aby se tak redukovaly územní nerovnosti, k plnění tohoto cíle nedospěly.

Vysvětlení lze hledat v nesouladu logik městské a venkovské kultury (nabízí se srovnání s neúspěchem modelování rozvoje po vzoru evropoamerické kultury v zemích tzv. třetího světa). Rurální kultura přednostně hospodář a pečuje, nesoutěží v rámci současného glo- bálního trhu. Sřet je potom jasnější, neboť městská kul- tura předpokládá, že zemědělská produkce je jistým druhem průmyslové výroby, že venkovský prostor je prostorem pro expanzi lineárního modelu výroby a cho- vání, že rurální komunita je na jedné straně zbytkovou populací udržující vyhaslou kulturu, ale může působit ve smyslu návratu k řádu, když se k tomu podá univer- zální návod pro chování a jednání.

Tady se jedná o fenomén, který bychom mohli nazvat jako trvale udržitelná koexistence mikrosvětů (lokalit) a makrosvětů (nadlokální společnost). Jen tehdy, budou-li programy a projekty směřující k rozvoji venkova aktivně přijaty komunitou, bude jejich implementace úspěšná.

Na této bázi byl postaven koncept integrovaného endogenního rurálního (regionálního) rozvoje, pomalu od 90. let zaváděný. Předpokládá výraznou decentralizaci rozhodování o místě a jeho rozvoji. Zahraniční zkušenosti svědčí o tom, že je velmi nesnadné zbavit administrativu pocitu nejvyššího arbitra, že je velmi nesnadné přijetí stanoviska, že stát, banky, firmy a další aktéři, veškeré procesy a iniciativy sestupující do lokalit shora jsou podpůrné, přičemž jádro rozvoje tkví v místě, na straně lokálních iniciativ (samosprávných orgánů, poslanců, spontánních i organizovaných skupin v místě = endogenní síly rozvoje). A přitom tato nezbytná vnější podpora nedává právo k diktátu a monopolu na kontrolu.

Naše zkušenosti – z ČR – poukazují na četné finanční a byrokratické problémy sestupující do lokalit shora:

- nedostatky v regionální organizaci a politice v ČR,
- chybí články řízení na regionální i lokální úrovni
- nejsou vymezeny kompetence mezi účastníky regionálního řízení a správy
- existuje velká mezera v koordinaci a kontrole ekonomických programů a programů místního rozvoje mezi parlamentem a vládou na jedné straně a obcemi na druhé straně,
- slabost obcí v ekonomickém i právním smyslu,
- návyk k regionálnímu plánování se těžko mění na potřebu „dělat regionální politiku“, což předpokládá věst neustálý dialog s regionálními aktéry a s danou populací, aby se vnitřní zdroje (endogenní) propojily s těmi vnějšími (exogenními).

Naším specifickým problémem pak je svízelný stav v oblasti kulturního kapitálu v obcích, potřebnému k rozvinutí výše uvedeného konceptu v praxi. V tomto smyslu mluvíme o nízké schopnosti místních společenství „vzít vlastní osud do svých rukou“ (a nemyslíme tím poradit si sami bez výše jmenovaných exogenních sil). Na občanské úrovni jde o všeobecný nedostatek občanské aktivity většiny a o „osamělost obecního zastupitelstva“ při řešení místních problémů v důsledku prvně jmenovaného.

Dalším specifickým problémem je komunikace mezi skupinami vnitřními a vnějšími aktéry venkovského rozvoje. Častější je obviňování jedné druhou a druhé první z nedostatků (= „MY“ proti „ONI“). Jestliže se tento vzorec změní na „MY“ společně s „ONI“, přejdeme ke konstruktivní kritice jako předpokladu k řešení výše uvedených četných nedostatků v oblasti regionální úrovně organizace, správy a politiky.

Předpokladem pro uplatňování politiky řízení území je tzv. zónování. K této práci, v souvislosti s připojením k EU, se přistoupilo i v ČR. Situace zatím vypadá tak, že spíše nedochází ke spolupráci mezi orgány de-

cizní sféry, které připadají v úvahu jako gestofé jednotlivých sekcí rozvojových programů, směřovaných do různých, včetně venkovských zón. Tato práce je základem pro informační systém potřebný pro politiku rozvoje venkova na všech úrovních (místní, regionální, státní).

Je celkem běžné, že v zemích, kde je území zmapováno pomocí zón s rozličnými podmínkami vývoje, se provádějí velmi propracované analýzy místních společenství, a to zejména v tzv. znevýhodněných, křehkých zónách. Provádějí se přímo na místě, týmem složeným interdisciplinárně (historici, sociologové, demografové, urbanisté, ekonomové, ekologové a příp. další). A to proto, aby byly brány v úvahu místní podmínky a místní názory. Aby nedocházelo k vnucování cizích představ místním komunitám. To může být náš vlastní konkrétní příspěvek k řešení problémů venkovského rozvoje.

Teprve systematické provádění analýz se může stát základem tzv. regionálního poradenství a poradenství pro místní rozvoj.

Diskusi k této druhé položené otázce lze uzavřít poselstvím starosty obce Telnice (vítězná vesnice roku 1996), které odpovídá na otázku: „Jak mohou týmy odborníků pomoci v přípravě rozvojových programů pro venkovské obce?“

1. Pokud reprezentanti vesnice nevytvoří odpovídající zadání, může se jim líbit vše, co odborníci nabídnou, ovšem to není dobré řešení.
2. Vesnici je potřeba velmi dobře poznat (slabé a silné stránky, potence rozvoje, místní priority, na to navazuje vyhodnocení možných důsledků naplnění stávajících priorit, na to navazuje přijetí neodkladných opatření).
3. Důležité je přinést v co nejbližší době nějaký, byť malý výsledek (krátká studie, další setkání, drobný návrh – pro podporu zájmu o spolupráci).
4. Ukázat lidem příklady výsledků dosažených jinde.
5. Nabídnout technickou pomoc (např. příprava výběrových řízení, jednání s fondy, atd. – služby).
6. Je nanejvýš žádoucí organizovat a realizovat setkávání občanů s odborníky (což odborníci často odmítají).
7. Nutno najít v místě autoritu (osobu, skupinu) a jejím prostřednictvím pokračovat v práci po odchodu odborníků z „terénu“.
8. Součástí práce odborníků by měla být výchova místních reprezentantů (to citelně chybí a přínos se zdá být naprosto zásadní).

Ad c) Ačkoli zemědělství ustupuje (již citované prameny FAO uvádějí pro rok 1996, že v ČR se zabývá zemědělstvím cca třetina venkovanů, což je srovnatelné s Maďarskem, Portugalskem a Španělskem, vyšší je tento podíl v Polsku a Řecku a nižší ve Velké Británii, Německu, Francii a Rakousku), bylo by alibistické a krátkozraké domnívat se proto, že resort zemědělství se nemusí či nemá zabývat problematikou venkova.

Jádrum pro venkovskou ekonomiku zůstává zemědělská politika s takovým zaměřením, které obsahuje zpracování produktů a návazné výroby v rámci malého a středního podnikání, další diverzifikační aktivity včetně komercializace (tzv. pluriaktivní zemědělství), doškolení zemědělců v tomto směru a rekvalifikaci těch, kteří práci na půdě opouštějí. V tomto smyslu by resort zemědělství měl podporovat vznik a rozšiřování sítě „organizací zemědělského rozvoje“ jako výchovných a poradenských institucí pro rurální rozvoj přímo v regionech.

Kdyby tomu tak nebylo, znamenalo by to, že nejvyšší reprezentace zemědělství přijala výše uvedenou paradoxní logiku městské kultury uplatňovanou na venkov, která jen proklamativně bere v úvahu aspekty zemědělství jako bytostné lidské činnosti, které mají poslání trvale udržitelného žití venkova.

Kdo jiný než nejvyšší reprezentace zemědělství (aktéři veřejné moci státu, velké profesní skupiny a zájmová sdružení zemědělců, příp. další vznikající asociace) by měla na politické scéně projevovala snahu o rehabilitaci venkova ve smyslu obnovy těch sociálních hodnot, které zemědělství obsahuje (v propojení člověk-půda-příroda, člověk-rodové tradice, člověk-zakotvení v místě, prostoru).

Městští aktéři spojení se zemědělstvím vytvářejí z titulu své veřejné moci právní a ekonomické, ale i širší socio-kulturní prostředí pro venkov, na němž závisí jeho prosperita, stagnace či úpadek. Samotní venkovští aktéři jsou na tomto „sociálním hřišti“ slabí v důsledku svého okrajového umístění vůči zdrojům informací, které jsou vzácným zbožím na poli politiky. Pokud by se městští aktéři propojení přes zemědělství s venkovem tohoto svého postavení zbavovali, vyšachovali by se sami z politické hry, v níž venkov do budoucna může hrát stále důležitější roli.

ZÁVĚRY

1. Rozvoj venkova je komplexní multidisciplinární téma. Diskuse se tudíž účastnili nejen sociologové venkova, ale také ekonomové, přírodovědci, sociální ekologové, sociální antropologové, urbanisté, etnografové a příp. další, zabývající se zemědělstvím a venkovem.
2. Odlišná kvalita venkovského života (spočívající na jiných sociálních hodnotách a životním stylu) je jednou z více možných alternativ k nedostatkům soudobé civilizace, k jejím neočekávaným důsledkům. Vzhledem k tomu lze usoudit, že podpora trvale udržitelného žití na venkově je jedním z elementů dalšího žádoucího směřování celé společnosti.
3. Pojímání zemědělství a venkova tak překračuje ekonomický do širšího rámce, zahrnujícího důležité po-

slání humánně etické, sociální a ekologické. Krajina a venkov jsou cennými veřejnými statky. Zemědělství (jež krajinu udržuje) a venkovskému životnímu stylu (jenž se opírá o elementární hodnoty zajišťující identitu lidského rodu a jeho zakořenění v přírodě) je tudíž potřebné přiznat odpovídající sociální roli a v tomto duchu konat.

4. Průsečíkem takového konání se stává místní rozvoj, rozvoj venkovských lokalit. V jeho projektu vystupuje řada aktérů: orgány a organizace státu a veřejné moci, hospodářské a finanční subjekty, iniciativy rozvojových společenství, důležité osobnosti veřejného života (= vnější aktéři), samosprávné orgány, místní iniciativy a skupiny, místní vlivné osobnosti (= vnitřní aktéři). Sociologové venkova pozorují tyto aktéry, jimi vytvářené sociální síť a podíl na moci s cílem vylepšit pravidla sociální a politické hry ve prospěch venkova (vč. zemědělství).
5. Reprezentanti státní moci v resortu zemědělství hrají v tomto projektu důležitou roli tvorbou zemědělské politiky a vyjednáváním na politické scéně.
6. V rámci novodobého projektu místního rozvoje (integrováný endogenní rozvoj) vstupuje jako nesmírně významný element komunikace mezi lokální a centrální sférou, bez které není myslitelná participace lokální sféry na vlastním rozvoji, v tomto projektu zdůrazňovaná.
7. V této komunikaci nalézáme vlastní pole působnosti odborníků sociálních věd, ve spolupráci s dalšími, prostřednictvím:
 - systematicky vedeného výzkumu s cílem vytvářet podklady pro rozhodování o venkovském rozvoji a vyhodnocovat dopady centrálně přijatých rozhodnutí na venkovské komunity;
 - vlastní účasti při ustavování informační a poradenské sítě pro místní rozvoj s cílem zdokonalovat umění „dělat politiku“ a přispívat k informační kultuře venkova (pozn.: o jedné možné formě jsem diskutovali – Škola obnovy venkova v obci Libčevěves).

Ve zpětné vazbě (neboť výše uvedené činnosti musí být prováděny na lokální úrovni) pak lze přispívat také k informování města o venkovu a tvořit a přetvářet společenské sebezpoznávání.

8. Neprobíhá-li tato komunikace, býváme (zbytečně) překvapeni nesouladem mezi míněním, postoji a konáním vnějších a vnitřních aktérů při jejich usilování o odstranění neopodstatněných nerovností mezi městem a venkovem. Abychom mohli přinést vlastní příspěvek, musíme výzkum systematicky provádět (následně poradenství), což vyžaduje institucionální a finanční základ.

Mgr. Helena Hudečková, CSc., ČZU Praha, Česká republika

ČAS GLOBÁLNÍCH ZMĚN A ČAS RURÁLNÍ KULTURY¹

TIME OF GLOBAL CHANGES AND TIME FOR RURAL CULTURE

M. Lapka, E. Cudlínová, J. Maxa

Institute of Landscape Ecology, Academy of Sciences, České Budějovice, Czech Republic

ABSTRACT: No doubt there are close connections between global changes and many ongoing and expected changes in social system. We can mention studies of global changes performed by International Geosphere-Biosphere Programme (IGBP) including also human dimension of these environmental global changes. That means we cannot reduce problem of global changes only to "hard" natural sciences, but we have to keep in mind also the more complex and interdisciplinary scientific approach including social sciences. We analyzed several possible impacts of global changes on rural landscape and community in Europe, i.e. we compared global scale on the one hand with the landscape scale in terms of European rural landscape on the other hand. The topic of our study is remembering the potential of rural landscape and rural culture under the pressure of global changes. There is a model of behaviour and thinking which can be used in a strategy eliminating negative impacts of global changes. This rural model is long-term checked-up, however, we cannot use it like universal solution without its changes – changes in the mission of farmers, changes in the mission of agriculture, changes in the role of rural landscape and rural community. Problems of global changes could stress a new positive feedback. Despite of traditional stewardship in terms of kinship heritage there is a strong environmental feedback in terms of "global" positive externalities of farming (Lovelock 1979, Schumacher 1974). We analyzed a new potential of rural culture and rural landscape in Europe to eliminate negative impact of global changes in the following complementary couples of problems: 1. Global growth of human population and depopulation of European countryside. 2. Global world economy and rural local economy. 3. Global change in human diet and patterns of rural landscape in Europe. 4. Countryside – the place for global consciousness. To be successful in the new global environmental mission of rural culture, we need to broke several paradox in our contemporary understanding of agriculture: there is no difference between agriculture production and industry; rural landscape is a free space for industrial expansion; rural community represents only a minority of people; rural culture represents universal model for solution of global changes.

global changes, rural culture, rural landscape, new environmental mission.

ABSTRAKT: Čas globálních změn je velkou výzvou pro čas rurální kultury ve smyslu hledání nové role, nové mise rurální kultury a nového sociálního statusu tradičních zemědělců. V článku analyzujeme komplementární dvojice porovnávající trendy a „požadavky“ globálních změn na straně jedné a potenciální „nabídku“ venkovského prostoru na tlumení dopadů globálních změn na straně druhé. Zaměřili jsme se v tomto smyslu na následující dvojice: 1. globální růst urbání populace a vytlidňování evropského venkova; 2. globální ekonomika industriální společnosti a rurální ekonomika venkova; 3. globální změna světové diety a evropský venkovský prostor; 4. venkovský prostor – místo pro globální vědomí. Domníváme se, že globální změny, přes všechny negativní environmentální a sociální dopady na Zemi, se mohou stát také pozitivním impulsem k novému ocenění potenciálu evropského venkovského prostoru. Tento potenciál spočívá ve faktu, že se zde nabízí staletími odzkoušený rurální model jako vhodná protistrategie tlumící důsledky globálních změn.

globální změny, rurální kultura, venkovský prostor, nová environmentální mise

ÚVOD

Rádi bychom se podívali na souvislosti mezi globálními změnami a rurální kulturou, kam spadá jak rurální osídlení, tradice, tak rurální (venkovský) prostor. Globální změny jsou na straně jedné popisovány a modelovány mnoha přírodovědnými obory. Pro účely naší studie přejímáme některé výsledky a závěry. Na straně druhé stojí rurální kultura a venkovský prostor, tento-

krát nikoli v měřítku globálním, ale regionálním – evropském, ve kterém se může projevit také stav rurální kultury a venkovského prostoru v ČR. Zde se otevírá oblast vztahů a nových otázek, které naopak nemá smysl redukovat na pojetí globálních změn ve smyslu objektivních přírodních zákonů, bez ohledu na lidskou společnost a její možnosti na globální změny reagovat, i když jsou jen obtížně predikovatelné.

¹ Studie pro konferenci „Globální klimatická změna: účinky, stav a úroveň řešení problému v měřítku České republiky. Olomouc, 30. 3.–1. 4. 1998

Můžeme pozorovat relativně rychlé poznání faktu, že globální změny probíhající jako přírodní jevy a sociální změny jsou úzce spojeny. Uvádíme jeden reprezentativní příklad: International Geosphere-Biosphere Programme: A Study of Global Change (IGBP) byl ustanoven jako instituce v roce 1987 se sídlem ve Švédské Královské Akademii ve Stockholmu. International Human Dimensions Programme on Global Environmental Change (IHDP) byl institucionalizován v roce 1990, styčný programový manažer sídlí v sekretariátu IGBP, od konce roku 1996 sídlí sekretariát IHDP na univerzitě v Bonnu. Ovšem, co se týká rozsahu organizace výzkumu, je jasné, že Human Dimension jsou stále ve stadiu sebepotvrzování se a hledání styčných ploch s hlavním přírodovědným proudem v problematice globálních změn. „In the immediate future, closer collaboration is needed to improve our capacity to undertake integrated assessment of global change impact“ (IGBP Science, 1997 (1): 25). Například z 38 zpráv, vydaných IGBP do roku 1995, je pouze 7 deklarováno jako IHDP reports.

Proč je tomu tak? Příčiny by vydaly na samostatnou studii. Pro sociologii je asi důležitý jeden fakt, který jsme nazvali „hranice metodologické konverze“. Společenské vědy nemohou být natolik formalizovány a odosobněny, aby mohly být zaměnitelné za jakékoliv vědy jiné. Z metodologického hlediska není úplně jedno, zda zkoumáte reakce žijící na globální oteplení planety nebo reakci lidské společnosti. Za působením globálních změn se skrývají a budou skrývat osudy jednotlivců i nás samotných, které nás lákají k predikci a zároveň vyvolávají velké obavy z nejisté, měnící se budoucnosti.

Z tohoto hlediska se pokusíme podívat na evropský venkovský prostor a na rurální kulturu jako na prostor pro komplementární řešení globálních vlivů.

GLOBÁLNÍ RŮST MĚSTSKÉ POPULACE A VYLIDŇOVÁNÍ EVROPSKÉHO VENKOVA

Podle D. Ericksona dojde ke stabilizaci lidské populace po roce 2200. Počet lidí na planetě Zemi se ustálí na počtu 11,6 miliard. To je za 2 200 let nárůst z 300 miliónů obyvatel v roce nula na 11,6 miliardy. Tento růst má exponenciální charakter. V roce 1970 bylo na Zemi 3,70 miliard lidí, v roce 1980 4,45 miliard, v roce 1990 5,3 miliard, v roce 2000 se očekává 6,23 miliard a v roce 2025 již 8,47 miliard (The KZPG Overpopulation News Network 1998).

Nárůst se koncentruje do měst, velkoměst a megaměst se všemi sociálními a ekologickými důsledky. Evropský venkovský prostor se naproti tomu již po dobu nejméně třiceti let vytrvale vylidňuje. Ze zdrojů FAO jsme sestavili dvě tabulky. Tab. I vypovídá o počtu rurálního obyvatelstva v Evropě. Otázka je, kudy vede dělicí čára mezi rurálním a urbánním obyvatelstvem. Pro údaje FAO bylo zvoleno kritérium charakteru osídlení. Tab. I tedy vypovídá o tom, zda obyvatelé mají trvalé bydliště v rurální oblasti (mimo katastrální hra-

nice měst). Tento údaj může být zavádějící a bylo jej třeba ještě konfrontovat s údaji o počtu obyvatel zaměstnaných v evropském zemědělství (tab. II). Údaje FAO o zaměstnancích v zemědělství zahrnují do počtu lidí kromě zemědělců také lovce, rybáře a lesníky a osoby, které nejsou ekonomicky aktivní, ale jejich příjem závisí na lidech v zemědělství. V našich podmínkách se jedná hlavně o rodinné příslušníky (FAOSTAT Statistic Database 1998).

Z tabulky osídlení je jasný celkový pokles rurálního obyvatelstva za 35 let téměř o 20 %. Největší pokles se odehrál v první polovině tohoto období, tedy během 15–17 let od roku 1961, kdy byly údaje takto sbírány, a to přes 12 %. Některé země jdou proti tomuto trendu. Nejvíce Albánie, kde počet obyvatel v rurálních oblastech narostl za sledované období téměř o 100 %. Zajímavým faktem je zastavení úbytku rurálního obyvatelstva v západní Evropě. Země jako Francie, Itálie, Holandsko, Švýcarsko a Rakousko obrací pokles rurálního obyvatelstva trendem obliby trvalého bydlení mimo město a dojížděním za prací do města. Tento trend, který ovšem není spojen s přírůstkem lidí do zemědělství, lze vyčíst v tab. II (FAOSTAT Statistic Database 1998).

V Evropě se doposud „vyprazdňuje“ venkovský prostor. Jak z hlediska snižování absolutního počtu obyvatel, tak z hlediska snižování počtu lidí zaměstnaných v zemědělství. Avšak u řady vyspělých států, jmenovaných výše, lze pozorovat tendenci k zastavení tohoto poklesu osídlováním venkovských oblastí, které slouží jako oblasti bydlení mimo město. Tento trend se může v budoucnu ukázat jako rozhodující, ale v současnosti není bezprostředně spojen s přírůstkem lidí do zemědělství. Zde se skrývá podle našeho názoru velký prostor pro protistrategie a tlumení dopadů globálních změn na krajinu: mnoho obyvatel využívá a bude využívat výhod venkovského prostoru, ale o krajinu se stará stále méně lidí. Globální změny mohou nabídnout těmto lidem žijícím na venkově, ale nepracujícím v zemědělství, nový, naléhavý motiv zaměstnání ve smyslu péče o venkovský prostor nejen v tradičním zemědělském smyslu.

GLOBÁLNÍ EKONOMIKA INDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI A RURÁLNÍ EKONOMIKA VENKOVA

Zemědělství nelze charakterizovat jako růstovou část ekonomiky v Evropě, právě naopak (de Moor, Calamai 1997). Tento jev byl a někdy stále je interpretován jako nedostatečnost, nevýhoda venkova. Uvažujeme-li o venkovském prostoru v širších souvislostech globálních změn, pak může být spíše zdrojem rozvoje, příslibem řešení. Chápeme-li prostor jako zdroj, rozvojový faktor (Wackernagel, Rees 1997), pak venkovský prostor je místem, zdrojem a impulsem nového typu rozvoje.

Všimneme si blíže některých komplementárních globálních trendů a trendů „evropského venkova“.

I. Počet rurální obyvatelstva v Evropě (1961–1996) – Number of rural population in Europe (1961–1996)

	Počet rurálního obyvatelstva (tisíce osob) ¹		
	1961	1978	1996
Albania	1 150	1 713	2 117
Austria	3 532	3 460	3 597
Belgium-Luxem.	802	554	340
Bosna Hercegovina			1 818
Bulgaria	4 755	3 536	2 435
Croatia			1 560
Czech Republic			3 508
Czechoslovakia	7 883	6 354	
Denmark	1 179	865	767
Faeroe Is.	27	30	31
Finland	2 724	1 912	1 878
France	16 973	14 263	15 827
Germany	17 227	14 103	10 819
Greece	4 719	4 067	3 593
Hungary	5 686	4 758	3 489
Ireland	1 519	1 502	1 505
Italy	20 308	18 905	19 088
Macedonia			863
Netherlands	1 740	1 600	1 708
Norway	1 759	1 230	1 157
Poland	15 500	14 972	13 416
Portugal	6 899	6 774	6 275
Romania	12 090	11 362	10 010
Slovakia			2 171
Slovenia			685
Spain	13 068	10 442	9 219
Sweden	2 001	1 404	1 492
Switzerland	2 653	2 748	2 813
UK	7 516	6 429	6 197
Yugoslavia FDR			4 404
Yugoslavia SFR	13 159	11 748	
Europe	164 869	144 731	132 782
		-12,21 %	-19,46 %

Pramen – source: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)

¹ number of rural population (thousands of persons)

Globální ekonomika: jednou z často uváděných „driving forces“ dokonce i příčinou globálních změn je globální ekonomika – internacionalizovaná ekonomická moc v podobě finančních a obchodních korporací.

S čím je globalizace ekonomiky spojena, z čeho čerpá, jaké jsou její předpoklady, nutné podmínky? Jmenujme alespoň dva hlavní parametry: ekonomický růst a mezinárodní obchod.

Ekonomický růst: k internacionalizaci ekonomiky, jejímu globálnímu vlivu přispěla řada institucionálních, organizačních opatření – soustava mezinárodních institucí k podpoře ekonomického růstu a stability, které

II. Počet obyvatel zaměstnaných v zemědělství in (1986 a 1996) – Number of population permanently employed in agriculture in thousands of persons (1986 and 1996)

	Počet obyvatel zaměstnaných v zemědělství (tisíce osob) ¹	
	1980	1996
Albania	1 529	1 817
Austria	645	440
Belgium-Luxem.	319	267
Bosna Hercegovina		323
Bulgaria	1 745	869
Croatia		577
Czech Republic		1 100
Czechoslovakia	2 026	
Denmark	358	218
Faeroe Is.	3	2
Finland	586	363
France	4 162	2 149
Germany	4 670	1 944
Greece	2 685	1 764
Hungary	2 036	1 379
Ireland	616	407
Italy	6 163	3 266
Macedonia		322
Netherlands	787	654
Norway	353	211
Poland	9 430	8 749
Portugal	2 672	1 421
Romania	6 931	3 674
Slovakia		623
Slovenia		76
Spain	6 695	3 101
Sweden	574	379
Switzerland	335	308
UK	1 478	1 197
Yugoslavia FDR		2 421
Yugoslavia SFR	6 325	
Europe	63 123	40 021
		-36,59 %

Pramen – source: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)

¹ number of population permanently employed in agriculture (thousands of persons)

vznikly v průběhu druhé světové války – UNRRA, Brettonwoodská instituce, Všeobecná dohoda o clech a obchodu, Marshallův plán (Naše globální sousedství 1995).

To jsou však jen institucionalizované projevy základního ekonomického paradigmatu – lineárního růstového modelu. Základem tohoto modelu je lineární úvaha, kde vstupují tvoří půda, práce a kapitál, které se po transformaci ve výrobě mění na spotřebu a investice. Výrazným rysem je abstrakce od přírody, ať už jde o čerpání zdrojů nebo o likvidaci odpadů. Tento způsob uvažování se nezabývá přírodními zákony, především

zákony termodynamiky. Tento růstový model je typický pro industriální společnost.

Globální obchod: mezinárodní obchod je druhým atributem spojeným se vznikem globální ekonomiky. Mezinárodní obchod a ekonomický růst jsou vlastně spojitě nádoby. Pro vyspělé státy znamenal volný obchod po druhé světové válce volný přístup k levným zdrojům. Bez něho by nebyl možný rychlý ekonomický růst.

Trh sám o sobě není schopen indikovat limity ekonomického rozvoje. Všechny lokální zdroje jsou vtaženy do globálního trhu, který nedělá rozdílu mezi přírodním a člověkem vytvořeným kapitálem ani mezi obnovitelnými a neobnovitelnými zdroji (Schumacher 1974).

Trh vytváří možnost přesunout riziko ekonomického podnikání na jinou oblast – oslabuje vazbu mezi člověkem a jeho okolím, snižuje pocit odpovědnosti.

Rurální ekonomika a strategie: venkovský prostor a rurální kultura má model poněkud odlišný od globální ekonomiky. Ekonomika není a nemůže být chápána odděleně od přírody a jejích zdrojů. Atributy ekonomického růstu jako je substituce, specializace, soutěživost nemají takovou účinnost. Rurální kultura vychází z jiné etiky a tradice, jejími základy jsou diverzifikace, komplementarita a vzájemná, sousedská pomoc. Proti individualismu, který je hnací silou industriální společnosti, zde stojí rodinná solidarita a spolupráce venkovské komunity (Ross, Usher 1986; Smith, Summers 1997).

Rurální ekonomická strategie je nelineární. Práce má cyklický charakter, protože je úzce spojena s cykly přírody. To vede následně k nelineárnímu – cyklickému chápání času. V tom je základ nelinearity rurální strategie hospodaření a přežití (Lapka et al. 1995). V rurální strategii jsou zakomponovány zpětné vazby na přírodu, které ovlivňují ekonomické chování.

Role obchodu v rurální ekonomice a venkovském prostoru je také poněkud odlišná od globální ekonomiky. Rurální ekonomika je svým charakterem lokální, s vysokou mírou soběstačnosti. Obchod samozřejmě nelze vyloučit, ale jeho charakter i vliv je jiný než v lineárním modelu růstové ekonomiky. Měřítlem úspěšnosti obchodu není pouze míra zisku, ale především zhodnocení místních zdrojů a jejich využití. Úzké propojení ekonomické činnosti a místa, kde se žije, poskytuje rurální komunitě zpětnou vazbu mezi ekonomickými rozhodnutími a jejich přímými důsledky. Tomu odpovídá i strategie snižování rizika. Možnost jeho přesunutí mimo osobní, lokální zodpovědnost, jako je tomu v globální ekonomice, je zde mnohem menší. Snižování rizika je proto diverzifikací činností, která je v protikladu k úzké specializaci industriální, růstové ekonomiky.

ZMĚNA SVĚTOVÉ DIETY

Důležitým prvkem v otázce globálních změn bude patrně i změna světové diety. Změnou světové diety je myšleno upřednostňování konzumace potravin rostlin-

ného původu na úkor konzumace výrobků z masa. Hlavní motivací pro tuto změnu se jeví stále nevyřešený problém hladu způsobený neustálým růstem světové populace, k jejímu užití bychom potřebovali více než dvouprocentní roční nárůst světové produkce potravin po dobu jednoho desetiletí (IGBP Science 1997, No. 1). Za další, sice ne tak důležitou, ale přesto nezanedbatelnou, motivaci můžeme považovat také rostoucí trend zdravé výživy.

V globálním měřítku narážíme nutně na ekonomické zjednodušení problému. Jako problém se jeví nejen nedostatek potravin (de Moor, Calamai 1997), ale i jejich cena a transport. Dalším pokusem o vyřešení problému světového hladu byla tzv. „Zelená revoluce“. Často se však jednalo o introdukci nepůvodních plodin a intenzifikaci zemědělství v nevhodných oblastech, což v dlouhodobém měřítku znamenalo degradaci nebo i zničení ekosystémů, důležitých k obživě (Declaration of the International Movement for Ecological Agriculture 1990), i ekosystémů důležitých celoplanetárně (deštný prales – ztráta lesa 6 mil km² za posledních 300 let, tj. asi 15 %, plocha obdělávané půdy se zvýšila o 12 mil. km² za posledních 300 let, což znamená nárůst kolem 400 %) (IGBP 1993, No. 24; HDP 1993, No. 5). Krátce řečeno, jde o užití světové populace za každou cenu, tedy i za cenu znemožnění obživy populacím budoucím. Tlak rostoucí světové populace na neustálé zintenzivňování zemědělství často znamená likvidaci diversity struktury krajiny, která udržuje její ekologickou stabilitu, což následně znamená i postupné snižování úrodnosti produkčních ploch nebo jejich úplnou degradaci, zvláště v aridních oblastech (Faeth 1993; IGBP Science 1997, No. 1). Ubývá prostoru, který by byl schopen stále rostoucí populaci s jejími nároky užití.

Primárním problémem je zde spíše omezení růstu populace. Z těchto faktů vyplývá, že globální změnu světové diety nelze uplatňovat slepě a na všech místech, bez přihlídnutí ke specifickým jednotlivých oblastí. Jinak by mohlo dojít k podobné situaci, která se stala v případě „Zelené revoluce“.

Evropský rurální prostor má několik velkých výhod. Je to především poznatá terciární rovnováha produkčních a ekologických funkcí rurální krajiny v lokálním měřítku a relativně nepřerušovaná časová kontinuita (Lapka 1997). Pěstované hospodářské plodiny jsou buď původní, nebo dobře asimilované. Jako další výhodu můžeme chápat paradoxně i nulový nebo záporný populační přírůstek – to znamená, že existenční tlaky na rurální prostor, aby uživil evropskou populaci, budou stejné nebo menší.

Postupný odklon od chovu dobytka by znamenal další uvolnění prostoru pro rostlinnou výrobu. Můžeme předpokládat dva hlavní trendy:

- Intenzivní rostlinné zemědělství. Tato možnost by ve svém důsledku představovala velkou nadprodukcí. V regionech neatraktivních nebo nevhodných pro intenzivní zemědělství lze očekávat jinou „výrobní“ orientaci (rekreace) nebo opouštění území a jejich postupnou sukcesi. Pro většinu území by to zname-

nalo ztrátu diverzity produkce, diverzity struktury krajiny, postupnou degradaci ekosystémů důležitých pro obživu a trvalé narušování terciární rovnováhy. Alternativní (ekologické, biologické, organické, agroturistika) druhy zemědělství. Znamenalo by to obhospodařování půdy s poněkud menšími výnosy, šetrnějšími (tradičními) metodami s menší nadprodukcí než u intenzivního typu rostlinného zemědělství (Pimentel 1993; Reganold, Papendick, Parr 1990). Plochy, které by nebyly vhodné ke klasickému způsobu obhospodařování, by bylo možno využít jako „záložní prostor“ (pěstování technických plodin). Tento přístup by mohl znamenat obnovení a udržení terciární rovnováhy.

V obou případech se bude v Evropě pravděpodobně produkovat více potravin než budou Evropané schopni zkonzumovat.

Může se Evropa stát „obilnicí“ pro hladovějící země? Je velice pravděpodobné, že Evropa může být potravinově soběstačná. To má však i svá úskalí. Evropa bude regionálně ekologicky stabilní, ale izolovaná, bez možnosti kontrolovat globální ekologickou stabilitu pomocí vývozu potravin do rozvojových zemí.

Další možností je hospodařit co nejšetrněji s určitou nadprodukcí, která by se mohla stát jedním z nástrojů, jímž by bylo možno podmiňovat ekologické cíle v hladovějících zemích. Tímto nástrojem by se mohla stát výměna evropské zemědělské nadprodukce za ochranu a zachování globálně důležitých ekosystémů. Současná praxe je často taková, že hladovějící země dostane peníze na nákup potravin. Tento dar nebo půjčka je podmiňován environmentálními požadavky – neví se ale, od koho tato hladovějící země potraviny nakoupí (jestli za nakoupenými potravinami nejsou větší ekologické škody než jakým se mělo těmito financemi zabránit). Jestli chudý není ještě chudšího. Přímá potravinová pomoc by mohla prolomit tento bludný kruh.

VENKOVSKÝ PROSTOR – BUDOUCÍ MÍSTO PRO GLOBÁLNÍ VĚDOMÍ?

Pod vlivem globálních změn se urychluje jeden zajímavý paradox, který jsme nazvali „paradox lineárního růstu pro cyklický návrat“. Jde o to, že proces globalizace ekonomiky se všemi atributy, včetně globální informační dostupnosti, roste přinejmenším lineárně. Je založen na lineárním modelu euro-americké civilizace. Podstata nabízených protiglobálních strategií je založena na návratu k cyklickému modelu civilizace, což je model vlastní velkým zemědělským civilizacím historické minulosti a současnosti. Paradox spočívá v tom, že odklon od nadvlády průmyslového růstového lineárního modelu v globálním rozsahu vyžaduje určitý práh současného vědomí. Tento krok bývá označován na základě evoluční teorie jako překročení limity komplexity (Sticker 1990). Abychom však dosáhli prahu globálního vědomí, potřebujeme výhody, spojené s lineárním růstem komplexity systémů a výhody narůstající komplexity forem života.

Cyklický model kultury má své přirozené místo v Evropě ve venkovském prostoru. Domníváme se však, že je velmi naivní udělat jednoduchou úvahu, že půjde o návrat do stejných historických a kulturních forem rurálního života. Že zde je řešení. Podle našeho názoru je to jen jedno z řešení, jedna z alternativ, která asi masově nebude následována už z prostého důvodu, že rozloha půdy pro klasické rodné statky s hospodářstvím prostě mnohde nestačí.

Venkovský prostor a rurální kultura nabízejí více než jen návrat, nabízejí prostor k transformaci lineárního růstového modelu do modelu cyklického. V této souvislosti se nabízí otázka, zda zmíněná transformace venkovského prostoru nebude znamenat pro venkov a rurální kulturu definitivní zánik. Tato otázka je tím vážnější, pokud si uvědomíme, že venkovský prostor v Evropě není nijak homogenní, a že v některých zemích (Nizozemí) došlo k velké expanzi právě lineárních modelů růstu do zbývajících venkovského prostoru, takže někde je „venkovského prostoru“ skutečně málo. Jistě nebezpečí, vyvolané syndromem „soudného dne“ a hromadného útěku před ním na venkov, zde jistě je. Za mnohem větší nebezpečí pro přežití rurální kultury ale považujeme projevy globálních změn, obracejících naruby tradiční důvěru rurální komunity v pozitivní působení přírodních sil. Náhle přestává platit, že kůň i ovce potřebují každý den nebe a jiné nakumulované znalosti a postupy chování. Tím je ohrožena samotná existence rurální kultury, protože ztrácí svou platnost. Ztrácí svou tradiční jistotu rozlišit v okolní přírodě to dobré a špatné, to životu pomáhající a to životu škodící. Tím se opět otevírá cesta k lineárnímu modelu řešení ochrany a obrany proti důsledkům globálních změn, neboť tradiční cyklický model při takovém rozsahu změn selhává.

Do hry vstupuje faktor času. Čas rurální kultury je kumulovaný čas zkušeností mnoha generací s relativně stabilními, opakujícími se jevy přírody a společnosti. Čas antropogenních globálních změn je čas, kdy se míra změn umocňuje a urychluje. Ve svých výkyvech se blíží maximu z hlediska přežití mnoha současných ekosystémů v jejich stávající podobě. Rurální kultura sama není schopna svými tradičními kulturními mechanismy adaptovat se na rychlost času globálních změn. Nabízí však tisíciletími vyzkoušený cyklický model jako protistrategii příčin antropogenních globálních změn. Nabízí také kulturní a geografický prostor k uskutečnění těchto protistrategií, které se často nazývají alternativní modely života, alternativní modely spotřeby atd.

DISKUSE: OTÁZKA PŘÍČIN GLOBÁLNÍCH ENVIRONMENTÁLNÍCH ZMĚN

Bez základního rozlišení příčin globálních změn na ty, které jsou a nejsou člověkem a organizací společnosti ovlivnitelné, se často dostáváme do zmatených argumentů, co je vlastně prioritní a silnější: zda sluneční cyklus, geologické cykly v nitru Země nebo změny biosféry nebo globalizace ekonomiky. Antropogenní globální změny pak mohou být brány jen jako přídavek

k mohutným vesmírným, geologickým a biochemickým cyklům, jejichž příčiny leží mimo lidské síly a se kterými nejde nic dělat, jen se jim přizpůsobit. Nebo naopak, tyto přírodní síly mohou být přehlíženy ve jménu sociálních a ekonomických globálních změn, vydávaných za prioritní příčinu.

Syntetická studie IGBP, věnovaná právě interakci biosféry (přesněji terrestrial biosphere) a globálním změnám, uvádí tyto hybatele – drivers – globálních změn: 1. růst lidské populace, 2. zvyšující se spotřeba zdrojů lidskou společností, 3. změny v technologii a sociálněpolitické organizaci. To způsobuje v biosféře 1. změny ve využívání krajiny a vegetačního pokryvu (land cover), 2. světovou ztrátu biodiversity, 3. změny ve složení zemské atmosféry, zvláště zvýšení koncentrace CO₂ a 4. změny klimatu (IGBP Science, 1997 (1): 6–7).

Pokud přijmeme základní rozdělení příčin globálních změn na příčiny přírodní a antropogenní, nevyhne se dvěma otázkám: dají se antropogenní změny člověkem ovlivnit, zastavit? A druhá otázka: jsou tyto změny pro lidskou společnost natolik negativní, že je třeba je zastavit?

Do odpovědi vstupují síly vědy, techniky, síla sociální organizace, síla a slabost demokracie i člověka jako konzumního tvora samotného. Místo přesné odpovědi na první otázku dovolte následující úvahu, inspirovanou prvními úvahami J. Lovelocka nad hypotézou GAIA (Lovelock 1979). Jak by se poznal vyspělý inteligentní biologický život na jiné planetě? Zřejmě tím, že by byl schopen udržovat a kontrolovat limity podmínek pro svoji vlastní existenci a přežití. Jsme toho schopni jako lidstvo? Jsme toho schopni bez pomoci evolučně vzniklých a odzkoušených organizmů, funkcí a zpětných vazeb v biosféře? Globální ekologické změny jsou z ekologického hlediska otázkou extrémů, překračujících limity přežití. Jsme schopni jim zabránit? Kdo nebo co nám brání v globálních protizměnách?

Dávno před úvahami o globálních změnách (1930–1945) vznikla myšlenka o noosféře, tedy sféře rozumu, která postupně nahradí biosféru, jak ji dnes známe. Tato myšlenka je svým způsobem nebezpečná, pokud ji budeme chápat tak, že převezmeme řízení procesů v biosféře. Biosféra a lidská kultura jako vývojově velmi mladý jev, v organizaci biosféry jsou udržitelné ve stavu koexistence, nikoli soutěže, expanze a nahrazení. To by bylo pro lidskou kulturu fatální, pro biosféru jen jedním z dalších minulých stavů, kterými již mnohokrát prošla. Interpretace Vernadského učení o biosféře, které se uzavírá právě myšlenkou noosféry, však není tak jednoduchá. Podle něj je člověk povolán ke změně stavu biosféry, ale zároveň si nepřipouští možnost, že by „motor evoluce běžel naprázdno“ a člověk tím dospěl k zániku jako biologický druh. Příčiny tohoto optimizmu leží hluboko ve filozofii ruského kosmizmu (Berďajev 1990).

T. de Chardin přejímá myšlenku noosféry ve smyslu planetární změny, podmíněné člověkem (de Chardin 1990). Dojde podle něho k superpersonalizaci, superin-

dividualizaci ve smyslu vysokého duchovního rozvoje a ke konečnému završení evoluce hmoty v bodě omega.

Z hlediska ekologického však nahrazení struktur a funkcí biosféry sférou rozumu, anebo absolutní jednoty Země, ducha a hmoty v bodě omega je extrémem, který globální ekosystém biosféry není schopen přežít, včetně člověka jako biologického druhu.

Druhá otázka se týká toho, zda jsou antropogenní globální změny principiálně negativní.

Zde se dostáváme na pole interakcí jednotlivých cyklů, které dnešní věda není schopna měřit a předvídat. Přes tyto nedostatky můžeme konstatovat, že u některých změn dojde k synergickému efektu a u jiných ke komplementaritě. Ovšem, co se týká antropogenních změn samotných, panuje oprávněné přesvědčení, že globální ekonomické změny, globalizace ekonomiky, trhu přinesla destrukci biosféry a působí negativní sociální změny lidstva (Daly 1991). Došlo k destrukci lokálních trhů, vazeb a přirozených hranic, růstový model ekonomiky naráží na jediné omezení a tím je velikost planety. „In general, wherever human activities have a direct, significant impact on water and nutrient cycles and on disturbance regimes, this impact will override any direct CO₂ effects on ecosystem functioning.“ (IGBP Science, 1997 (1): 9; Wackernagel, Rees 1997; Keller 1993).

Z hlediska naší první odpovědi se však domníváme, že trend globalizace ekonomiky, který je jistě hlavní příčinou všech negativních antropogenních změn, sebou přináší také komparativní prvky oné noosféry. Je to globální informační síť, globální možnosti komunikace, možnosti pro růst globálního vědomí a odpovědnosti i nátlaku – tedy možnosti globální protistrategie, která se stejně vždy odehraje v konkrétním lokálním měřítku.

ZÁVĚRY: DÚSLEDKY GLOBÁLNÍCH ZMĚN PRO RURÁLNÍ KULTURU

Pro naše úvahy teď pomijíme scénáře „soudného dne“ a zánik člověka jako biologického druhu na Zemi. Environmentální globální změny se odehrávají v době, kdy se v Evropě ztrácí význam zemědělství v porovnání s průmyslovým růstem. Tím se ztrácí také jeho význam sociální a snahy EU o podporu zemědělství jsou někdy doprovázeny ze strany zemědělců pocitem outsidersa, který je podporován, aby se vůbec ještě udržel na společné dráze soutěže (Rieger a kol. 1997).

Výše analyzované komplementární výhody venkovského prostoru proti globálním změnám ukazují jeho nový potenciál. Evropská rurální kultura a evropská venkovská krajina má předpoklady k vytvoření toho, co jsme nazvali „environmentální globální mise“. Aby byla environmentální globální mise evropského venkova úspěšná, je třeba urychleně změnit několik paradoxů myšlení, na kterých stojí současný globální trh:

- pohled na zemědělskou produkci jako na průmyslovou výrobu;

- pohled na venkovský prostor jako prostor pro expanzi lineárního modelu výroby a chování;
- pohled na rurální komunitu jako na zbytkovou populaci udržující vyhaslou kulturu na straně jedné a
- pohled na rurální kulturu jako na univerzální návod k chování a jednání, jako na připravený návrat k řádu na straně druhé.

Domníváme se, že environmentální globální změny by za těchto podmínek „změněného pohledu“ mohly přinést zásadní změnu sociální, která by byla srovnatelná ve svých důsledcích s působením globálních změn, a to změnu sociální mise venkovského prostoru, rurální kultury a evropské zemědělské krajiny. Znamenalo by to přebírat péči o existenci stále více oslabených ekosystémů. Znamenalo by to vrátit se ke starým kořenům rurální kultury, která hospodářství i pečuje. Ovšem tentokrát ze zcela jiných pozic a na jiné úrovni – na úrovni motivované nejen přežitím rodu a předáním rodinného statku další generaci, ale na úrovni motivované „environmentální globální misí“.

LITERATURA

BERĎAJEV, N.: Smysl istorii. Mysl', Moskva 1990.
 CETRON, M. – DAVIES, O.: Křišťálová země. Victoria Publishing, Praha 1994.
 DALY, E. H.: Elements of Environmental Macroeconomics. In: Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability. Ed.: CONSTANZA, R., Columbia University Press, New York 1991 (32): 46.
 FAETH, P.: Evaluating agricultural policy and the sustainability of the production systems: An economic framework. J. Soil Wat. Conserv., 48, 1993 (2).
 FLORIN, M.: Sustainable Resource Management. The Introduction to Integrated Resource Management (IRM), Malta Council for Science and Technology, Periodical Paper 1994: (6).
 CHARDIN, T. P. de: Vesmír a lidstvo. Vyšehrad 1990 (Le phénomène humain. Seuil, Paris 1955).
 IGBP Report No. 24, HDP Report No. 5: Relating Land Use and Global Land – Cover Change. A Proposal for an IGBP-HDP Core Project, Stockholm 1993.
 IGBP Science, No. 1.: The terrestrial Biosphere and Global Change: Implication for natural and Managed Ecosystems. Stockholm, Sweden 1997.
 IMEA (1990): From Global Crisis towards Ecological Agriculture. Declaration of the International Movement for Ecological Agriculture. Ecologist, 21, 1990: (2).

KELLER, J.: Až na dno blahobytu. Hnutí Duha, Brno 1993.
 LAPKA, M. et al.: Land, Culture and Crisis. Final Field report – Czech republic. SEER project, coordinator S. Miller, Univ. of Manchester, Institute of Landscape Ecology, C. Budejovice 1995.
 LAPKA, M. – CUDLÍNOVÁ E.: Human Sources of Landscape Stewardship: the reemergence of private farming in the Czech republic. Landscape Research, 21, 1996: (3): 231–242.
 LAPKA, M.: Ekologicky šetrné hospodaření v krajině. [Závěrečná zpráva projektu VaV/610/2/96], 1997.
 LOVELOCK, J.: Gaia: A New Look at Life on Earth. Oxford University Press, Oxford 1979.
 MOOR, A. de – CALAMAI, P.: Subsidizing Unsustainable Development. Undermining the Earth with public funds, Earth Council publication 1997.
 Naše globální sousedství: zpráva komise pro globální řízení, Rada pro mezinárodní vztahy 1995.
 PIMENTEL, D.: Economics and Energetics of Organic and Conventional Farming. J. agric. enviro. Ethics, 6, 1993: (1).
 REGANOLD, J. P. – PAPENDICK, R. I. – PARR, J. F.: Sustainable Agriculture. Sci. Amer., 262, 1990: (6).
 RIEGER, J. – POPP, H. – KOLL-SCHLTER, H.: Kam kráčí evropská zemědělství? MMR, Praha 1997.
 ROSS, D. P. – USHER, P. J.: From the Roots Up: Economic Development as if Community Mattered. The Bootstrap Press, New York 1986.
 SCHUMACHER, E. F.: Small is beautiful. A study of Economics as if People Mattered, London 1974.
 SMITH, E. D. – SUMMERS, G. F.: A Synthesis: How new Manufacturing Industry Affects Rural Areas. MS: Southern Rural Development Center, Mississippi State 1977.
 STICKER, A.: Evolution and Ecology. In: Futures March 1990, (167): 180.
 VERNADSKIJ, V. I.: Filozofskie mysli naturalista. Nauka, Moskva 1988.
 WACKERNAGEL, M. – REES, W. E.: Perceptual and structural barriers to investing in natural capital: Economics from an ecological footprint perspective. Ecol. Econ., 20, 1997 (24).
 The KZPG Overpopulation News Network: <http://www.iti.com/iti/kzpg/> (1998).
 FAOSTAT Statistic Database (Database of Food and Agriculture Organization of the United Nations): <http://apps.fao.org/default.htm> (1998).

Došlo 30. 4. 1998

Kontaktní adresa:

Miloslav Lapka, Eva Cudlínová, Josef Maxa, Ústav ekologie krajiny AV ČR, Na sádkách 7, 370 05 České Budějovice, Česká republika, tel: +420 38 777 5615, e-mail: milala@dale.uek.cas.cz

**Nejčerstvější informace o časopiseckých člancích
poskytuje automatizovaný systém**

Current Contents

na disketách

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna odebírá časopis „**Current Contents**“ řadu „**Agriculture, Biology and Environmental Sciences**“ a řadu „**Life Sciences**“ na disketách. Řada „**Agriculture, Biology and Environmental Sciences**“ je od roku 1994 k dispozici i s abstrakty. Obě tyto řady vycházejí 52krát ročně a zahrnují všechny významné časopisy a pokračovací sborníky z uvedených oborů.

Uložení informací z **Current Contents** na disketách umožňuje nejrozmanitější referenční služby z prakticky nejčerstvějších literárních pramenů, neboť báze dat je **doplňována každý týden** a neprodleně expedována odběratelům. V systému si lze nejen prohlížet jednotlivá čísla **Current Contents**, ale po přesném nadefinování sledovaného profilu je možné adresně vyhledávat informace, tisknout je nebo kopírovat na disketu s možností dalšího zpracování na vlastním počítači. Systém umožňuje i tisk žadanek o separát apod. Kumulované vyhledávání v šesti číslech **Current Contents** najednou velice urychluje rešeršní práci.

Přístup k informacím Current Contents je umožněn dvojím způsobem:

- 1) Zakázkový přístup** – po vyplnění příslušného zakázkového listu (objednávky) je vhodný především pro mimopražské zájemce.

Finanční podmínky: – použití PC – 15 Kč za každou započatou půlhodinu

– odborná obsluha – 10 Kč za 10 minut práce

– vytištění rešerše – 1 Kč za 1 stranu A4

– žadanky o separát – 1 Kč za 1 kus

– poštovné + režijní poplatek 15 %

- 2) „Self-service“** – samoobslužná práce na osobním počítači v ÚZLK.

Finanční podmínky jsou obdobné. Vzhledem k tomu, že si uživatel zpracovává rešerši sám, je to maximálně úsporné. (Do kalkulace cen nezapočítáváme cenu programu a databáze **Current Contents**.)

V případě Vašeho zájmu o tyto služby se obraťte na adresu:

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna

Dr. Bartošová

Slezská 7

120 56 Praha 2

Tel.: 02/24 25 79 39, l. 520, fax: 02/24 25 39 38

Na této adrese obdržíte bližší informace a získáte formuláře pro objednávku zakázkové služby. V případě „self-servisu“ je vhodné se předem telefonicky objednat. V případě zájmu je možné si objednat i průběžné sledování profilu (cena se podle složitosti zadání pohybuje čtvrtletně kolem 100 až 150 Kč).

TYOLOGIE ČESKÉHO VENKOVA¹

TYPOLOGY OF THE CZECH RURAL AREAS

R. Perlín

*Dept. of Social Geography and Regional Development, Faculty of Natural Sciences,
Charles University, Prague, Czech Republic*

ABSTRACT: The paper justifies the application of various attitudes, first towards the examination of the rural space in the Czech Republic, and second towards the application of supporting programs aimed at the stabilization of population or the stabilization of economic subjects including agriculture. The introductory part discusses the changes of the number of inhabitants and the number of municipalities between 1950 and 1991.

Two principles influencing the changes of the number of municipalities are explained in the paper. First, it is the natural process of reduction of the number of inhabitants in rural settlements, which took place in the Czech republic between 1950 and 1980 as the last phase of urbanization. Second, it is the process of the unsuitable application of the central system, which, instead of proclaiming the hierarchical structure of settlement, led to the actual loss of the social and economical activities in the smallest settlement units. Between 1950 and 1990, the number of municipalities decreased from the original 11 500 to 4 000 municipalities and after 1990 it again increased to 6 200 municipalities. The greatest changes in the number of the municipalities took place mainly in the category of the smallest municipalities up to 199 inhabitants and in the category of the municipalities with 200–499 inhabitants. The number of settlement units had not changed in the long-term, but there was a transfer of population from the smallest to larger settlements. At present, 16% of population live in the settlements up to 499 inhabitants and 32% of population live in rural settlements up to 1999 inhabitants.

The second part of this paper is focused on the typology of rural space and the search of disparities among particular rural regions. What prevails at present is the specification of less developed rural areas. It is created above all according to the actual socio-economic characteristics.

The particular criteria are related to the demographic structure of population as well as to the labour market situation. This specification of problem areas is used also in the countries of EU, especially for the needs of subsidy policies and help from the Structural Funds of EU. For a profound research of the rural space, it is necessary to take into account not only the actual socio-economic data but a long-term development of some characteristics. Therefore it is possible to determine the types of rural settlement on the basis of an analysis which deals with the urban structure of settlement, important historical social changes and development of settlement. Particular types differ in its position to dominant centers as well as in the conditions of agricultural production and the development of social relations in population.

Another applied form of typology is based on a long-term observation of quantifiable data. In accessible statistics, there exist long-term series only as regards the development of the number of population and the development of the number of houses. As the population is a bearer of the economical and social changes, it is possible to do the research even of the particular types of settlement on the basis of the development of the number of inhabitants.

The rural space was evaluated on the basis of the development of non-town inhabitants number (for the years 1869–1991). The observed period therefore includes the whole process of the urbanization of the Czech lands. These data, ordered by a standard cluster analysis, made it possible to set up the clusters of districts, which had an analogous development of the number of inhabitants. There are six of these clusters, with different participation in the districts.

The study has proved a considerable similarity between the types of the rural space determined on the basis of the development of the urban, architectural and social characteristics and the types formed on the basis of quantifiable criteria related to the number of inhabitants.

rural space, development, socio-economic disparities, settlement structure, municipality, village, typology, number of inhabitants

ABSTRAKT: Příspěvek je věnován zdůvodnění rozdílných přístupů při zkoumání venkovského prostoru v Česku. V úvodní části jsou diskutovány změny v počtu obyvatel a počtu obcí v letech 1950–1991. Tyto změny dokumentují jak přirozený pokles počtu obyvatel ve venkovských sídlech, tak i důsledky administrativních kroků vedoucích ke slučování obcí. Zatímco počet obcí ve sledovaném období působením dvou procesů klesal, nárůst počtu obcí po roce 1991 je reakcí na násilné a nefunkční slučování a nevhodné uplatňování střediskové soustavy. Na rozdíl od počtu obcí, počet sídel jako základních prvků sídelní

¹ Tento příspěvek byl vypracován za podpory Grantové agentury ČR, grant č. 205/97/0081.

soustavy je relativně neměnný. Další část článku je věnována diskuzi jednotlivých přístupů k typologii venkovského prostoru. Diskutovány jsou dva základní přístupy k typologii. První je orientován na aktuální zpravidla sociálně ekonomické údaje, další přístup je charakterizován dlouhodobým sledováním jednoho jevu a na základě dlouhodobého sledování jsou vymezovány jednotlivé typy. V práci je kromě diskuze uvedených přístupů také naznačena typologie venkovského prostoru, kdy na základě vývoje počtu obyvatelstva v neměstských sídlech v letech 1869–1991 bylo na základě shlukové analýzy vymezeno celkem šest typů venkovského prostoru. Takto vymezené typy jsou velmi blízké typologii vymezené na základě socioekonomických charakteristik.

venkovský prostor, vývoj, sociální a ekonomické rozdíly, sídelní struktura, obec, vesnice, typologie, počet obyvatel

ÚVOD

Problematika venkova je jak v odborné literatuře, tak i publicistických textech po roce 1990 velmi obšírně diskutována. Před vlastním vymezením venkova a jeho typologií je nutné především vysvětlit, co je obecně jako venkov chápáno. Vymezení venkova (a tedy i města), resp. vymezení ruralizovaného a urbanizovaného prostoru, je možné z více hledisek a vždy bude předmětem diskuzí. Poslední jednoznačné vymezení města a vesnice, nebo městského a venkovského prostředí, bylo zachováno v konceptu středověkého osídlení, kde města byla z obranných důvodů jasně ohraničena hradbami, a za hradbami se rozprostíral venkov, byl pochoptitelný i v této době existovala základní kooperace mezi městem a venkovem. Obě struktury nikdy neexistovaly odděleně.

Postupně s tím, jak se měnila urbanistická struktura sídel a zmizel obranný význam hradeb, se města začala přirozenou cestou rozšiřovat do okolního prostředí a hranice mezi městem a venkovem se stírala, resp. stíralo se přesné vymezení města a venkova.

Vymezení venkovského prostoru a venkovských sídel je tedy nyní možné na základě celé řady kritérií.

Mezi nejběžnější kritéria patří historické vymezení měst jako obcí, která v minulosti získala městská práva. Ostatní sídla jsou tedy vesnice. V minulosti používaný pojem městys nebyl po druhé světové válce obnoven. Podle tohoto vymezení získáme velmi heterogenní soubor měst, protože celá řada měst v minulosti získala městská práva, ale jejich reálný význam v dalším vývoji poklesl nebo zcela zanikl a nyní nemají žádné městské znaky. Jako křiklavý příklad města podle tohoto vymezení může sloužit Rabštejn nad Střelou, který je v současné době pouze částí obce Manětín a který měl v roce 1991 pouze 26 obyvatel.

Urbanisté používají pro odlišení městských a venkovských struktur kritéria založená na urbanistické struktuře sídla a architektonické kvalitě jednotlivých domů. Obecně lze za městská sídla prohlásit ty obce, která mají vybudovanou uliční síť s názvy ulic, ve městě existuje centrální prostor – náměstí, okolo kterého jsou koncentrovány občanská zařízení, která neslouží pouze obyvatelům tohoto města a v centru města existují vícepodlažní domy a to včetně domů činžovních. Vesnice je naopak charakterizována převážně nízkopodlažní zástavbou rodinných domů nebo původních selských usedlostí, kde až na výjimky neexistuje nájem-

ní bydlení a kde nejsou umístěny služby sloužící pro širší zázemí. Většina domů má vybudované hospodářské zázemí. Tato urbanistická a architektonická kritéria byla v minulosti velmi často porušována a docházelo pod heslem přibližování vesnice městu k implementaci městských stavebních vzorů na vesnice. Příkladem mohou být panelové bytovky nebo rozlehlá a nyní většinou chátrající nákupní střediska a kulturní domy. Příznačné je, že v práci Dějiny urbanismu I autorů Hruzy a Zajíce (1995) neexistují zmínky o vývoji venkovského osídlení a vesnice a ve starším Slovníku soudobého urbanismu (Hruza 1977) je pouze pojem venkovské osídlení, ve kterém není vysvětlen pojem venkov, vesnice.

Někteří autoři vymezují venkov a venkovský způsob života na základě odlišných sociálních vazeb na vesnici a ve městě, např. Blažek (1996). Jiné vymezení je přípustné na základě socioekonomické aktivity obyvatelstva s tím, že na venkově převládá většina obyvatel pracuje v zemědělství nebo vyjíždí za prací.

Administrativní vymezení měst a vesnic na základě vymezení podle střediskové soustavy resp. podle vymezení měst I.–III. kategorie platné do roku 1989 a současně vymezení měst podle správního označení umožňuje alespoň zkoumat v jednom okamžiku relativně homogenní soubor jednotek. Při zkoumání venkova vycházíme z toho, že ostatní neměstská sídla jsou vesnice. Statistika uvádí soubor měst s více než 10 000 obyvateli a za tato města publikuje základní statistické údaje. Opět prostým dopočtem se můžeme domnívat, že ostatní sídla jsou tedy sídla neměstského charakteru.

Pro potřeby většiny studií se používá členění sídel podle velmi jednoduchého a výstižného kritéria a to podle počtu trvale bydlících obyvatel. Za limitní počet obyvatel je v české sídelní struktuře považována zpravidla hodnota 2 000 obyvatel. Sídla s menším počtem obyvatel jsou považována za vesnice, ostatní sídla jsou města bez ohledu na historické vymezení, urbanistickou nebo sociální strukturu obyvatel v sídle. Jsme si ovšem vědomi, že např. některé vesnice s jednoznačně venkovskou urbanistickou strukturou na jihovýchodní Moravě mají více než 2 000 obyvatel a naopak některá sídla mají méně než 2 000 obyvatel a přesto mají vytvořenu městskou urbanistickou strukturu. Tato hodnota je v různých zemích jiná. Zatímco převážně rurální oblasti používají hodnotu větší (5 000 obyvatel), v západoevropských zemích je zpravidla akceptována hodnota 2 000 trvale bydlících obyvatel jako hraniční. Na

tuto hodnotu se i vážou některé dotační tituly, z českých je možné uvést Program obnovy vesnice, který je podle metodiky Ministerstva pro místní rozvoj určen pro sídla do 2 000 obyvatel.

Při diskusi pojmu vesnice a město je nutné také zmínit pojem venkovský prostor. Jako venkovský prostor chápeme území, které je tvořeno součtem plochy katastrálních sídel, která jsou označena jako vesnice. Vesnice tvoří tedy zastavěné území s typickou rurální strukturou a venkovský prostor je tvořen jak zastavěným územím, tak i kulturní krajinou v okolí vesnice.

VÝVOJ POČTU OBCÍ A SÍDEL

Před provedením typologie venkovského prostoru je nutné hodnotit změny v dlouhodobém využívání venkovského prostoru. Tyto změny je možné sledovat na základě změn v prostorovém rozmístění jevů a změn v prostorové koncentraci obyvatelstva. Protože dlouhodobé srovnání vývoje je možné pouze za změny v počtu obyvatel na venkově bydlících, je nutné provádět tato hodnocení v jednotlivých sídlech právě na základě uvedeného ukazatele. Pro tyto údaje máme k dispozici ucelenou řadu sledování od roku 1869 až do současnosti na základě desetiletých intervalů mezi jednotlivými cenzy. Tyto hodnoty zaznamenávají jak dobu před zahájením urbanizace a industrializace v českých zemích, migraci venkov – město, tak i další poválečné procesy jako je odsun německého obyvatelstva, kolektivizace a socializace vesnice a další. Vzhledem k stavu a možnostem publikovaných údajů není možné sledovat dlouhodobé změny v počtu sídel podle velikostních skupin.

Další procesy je možné sledovat na základě změn v počtu obcí. Obec jako základní jednotka veřejné správy, která vykonává některé zákonem přesně definované funkce, je současně i základní ekonomickou a především sociální jednotkou ve venkovském prostoru. Na té úrovni, kde je organizována veřejná správa, je i organizován veřejný život a existuje i základní ekonomická aktivita. Proto změny v počtu obcí mohou signalizovat i změny v počtu a aktivitě venkova jako celku. Integrace obcí v letech 1960–1990, která mimo jiné přinesla i sociální úpadek vesnice, je toho ostatně dosti pregnantním důkazem.

Změny v počtu sídel v celé České republice v průběhu sledovaného období jsou relativně malé. Je to dáno tím, že urbanistická struktura a to včetně nejmenších sídelních jednotek byla v prostoru Česka vytvořena v podstatě již na konci středověku a v dalších obdobích se již výrazně neměnila. Výraznější pokles počtu sídel na území ČR byl zaznamenán v průběhu a těsně po skončení třicetileté války a v novodobé historii pak po druhé světové válce, kdy zaniklo velké množství sídel nejprve v pohraničí po odsunu Němců a později i v prostoru severočeské hnědohorné páne, kde zmizelo více než 400 sídel.

Při sledování vývoje počtu obcí je nutné hodnotit dva současně probíhající jevy.

Prvním z nich je absolutní snižování počtu obcí v České republice v uvedeném časovém období. Tento absolutní pokles počtu obcí je způsoben dvěma faktory. Jednak se jedná o přirozený proces koncentrace veškerých aktivit spojený s migrací venkovského obyvatelstva do měst. Proces migrace do měst po II. světové válce navazuje na již předválečné a postupné vysídlování venkova a je spojen se zvyšující se produktivitou práce v zemědělství, poklesem podílu ekonomicky aktivního obyvatelstva v zemědělství a zvyšující se mobilitou pracovních sil. Tento proces prodělaly všechny srovnatelné evropské země a byl relativně plynulý, a proto bylo možné na něj reagovat jednotlivými stabilizačními programy, které by zabráňovaly vzniku jednotlivých problémů.

V podmínkách socialistického Československa byl po roce 1950 tento proces dále urychlen relativně rychle postupující mechanizací zemědělské výroby na venkově a zvětšováním rozlohy jednotlivých zemědělských honů. Rychle se zvyšující mechanizace vedla ke zvyšování produktivity práce v zemědělství a celá jedna generace obtížně nacházela v socialistické zemědělské výrobě práci. Současně s tím docházelo k praktické likvidaci tradičního českého drobného kovozemědělství a ztrátě pracovních příležitostí ve službách a řemeslné výrobě na venkově. Na druhé straně působila na intenzivní migraci i relativně velká nabídka pracovních příležitostí především v těžkém průmyslu a těžbě, která byla spojena i s celou řadou sociálních výhod (snadná možnost získat byt, vyšší příjmy). Tento urychlený proces koncentrace aktivit byl po roce 1960 dále urychlen administrativně organizovanou integrací obcí, která ve svém důsledku vedla ke ztrátě jakýchkoliv rozvojových možností pro nejmenší sídla. Přestože integrace obcí byla deklarována jako proces vedoucí ke zlepšení investičních možností a snížení fixních nákladů, v praxi se projevovала především jako zábrana jakýmkoliv rozvojovým programům pro nestředisková sídla. Na negativní důsledky administrativní integrace obcí reagovala po roce 1990 celá řada malých sídel obnovením své samosprávy.

Druhým jevem, který je nutné sledovat při vývoji počtu obcí, jsou změny v počtu sídel v nejmenších velikostních kategoriích. Jak vyplývá z tab. I a II, proces integrace a následné dezintegrace obcí se dotkl především nejmenších sídel do 200 obyvatel. Pokud v roce 1950 existovalo 4 163 obcí s počtem do 200 obyvatel, tak v roce 1980 těchto obcí bylo pouze 528. Znamená to tedy, že v této velikostní kategorii poklesl počet obcí o 3 635 obcí. Z celkového počtu obcí, které do roku 1980 zanikly, tvořily 63,87 % obce z nejmenší velikostní kategorie. Pokud by byly k dispozici i údaje o velikostní struktuře obcí na počátku roku 1990, tedy před obdobím dezintegrace obcí, pravděpodobně by podíl zrušených obcí v nejmenší velikostní kategorii tvořil více než 2/3 všech zrušených obcí. Z uvedeného přehledu vyplývá, že právě sociálně a ekonomicky motivovaný proces dezintegrace obcí zahájený v roce 1990

I. Počet obcí podle velikostních kategorií – Number of municipalities by categories

	–199	200–499	500–999	1 000–1 999	2 000–4 999	5 000–9 999	10 000+	Celkem ¹
1950	4 163	4 204	1 825	734	374	159	x	11 459
1960	2 018	3 341	1 876	853	436	115	87	8 726
1970	1 490	2 805	1 794	800	400	120	102	7 511
1980	528	1 535	1 345	705	390	136	139	4 778
1991	1 328	1 955	1 224	647	347	131	136	5 768
1997	1 741	2 007	1 230	649	348	134	133	6 242

Pramen – sources: Obyvatelstvo, domy a byty v České republice 1961–1991. Terplan, Praha 1994 – Inhabitants, Building and Housing in the Czech Republic 1961–1991. Terplan, Praha, 1994

Vlastní výpočty – internal sources

II. Podíl obcí podle velikostních kategorií – The share of municipalities by categories

	–199	200–499	500–999	1 000–1 999	2 000–4 999	5 000–9 999	10 000+	Suma
1950	36,3	36,7	15,9	6,4	3,3	1,4	x	100,0
1960	23,1	38,3	21,5	9,8	5,0	1,3	1,0	100,0
1970	19,8	37,3	23,9	10,7	5,3	1,6	1,4	100,0
1980	11,1	32,1	28,1	14,8	8,2	2,8	2,9	100,0
1991	23,0	33,9	21,2	11,2	6,0	2,3	2,4	100,0
1997	27,9	32,2	19,7	10,4	5,6	2,1	2,1	100,0

Pramen a poznámky viz tab. I – source and note see Tab. I

nutně zaznamenal razantní nárůst počtu obcí právě v nejmenší velikostní kategorii.

Obnova samosprávného statutu obcí (zák. č. 360/1990 Sb. o obcích) a současně i nenaplněné ambice obcí v probíhající vlně národní euforie roku 1990 vedla k rychlému nárůstu obcí. Již v době sčítání obyvatelstva 3. 3. 1991 vzrostl počet obcí více než dvakrát a k 31.12. 1997 existovalo v Česku ve velikostní kategorii do 200 obyvatel již 1 741 obcí, což je více než trojnásobek počtu obcí v roce 1980. Při současném nárůstu počtu obcí i v následující velikostní kategorii počtu obyvatel (200–499), a především relativně malém poklesu počtu obcí ve větších velikostních kategoriích (ve městech) lze tvrdit, že zdrojem pro dezintegraci obcí byly právě obce ve velikostní kategorii do 500 obyvatel a v rámci této velikostní kategorie došlo k absolutnímu i relativnímu nárůstu počtu obcí. V roce 1980, tedy v roce, kdy ještě nebyla plně ukončena integrace obcí, existovalo v obou nejmenších velikostních kategoriích pouze 43,2 % všech obcí, tak v roce 1997 ve stejné velikostní kategorii bylo již více než 60 % všech obcí.

Sledování procesu koncentrace obyvatelstva z malých vesnických sídel do sídel větších a městských sídel je také významné. Toto podrobnější sledování umožňuje poznat celou strukturu osídlení České republiky a nehodnotí tak pouze administrativní jednotky – obce a změny jejich počtu.

Při hodnocení počtu sídel vycházíme z obecně platné metodiky, kdy za sídlo je považována každá základní sídelní jednotka (ZSJ) s výjimkou těch ZSJ, které jsou vyděleny uvnitř zastavěného území nebo tvoří urbanistické celky (tzv. urbány) ve městských sídlech. Pojem

III. Sídla a počet obyvatel podle velikostních kategorií k 1. 1. 1994 – Settlement units and number of inhabitants by categories by 1. 1. 1994

Velikostní struktura ¹	Počet sídel ²		Počet obyvatel ³	
	absolutně	v %	absolutně	v %
1–29	2 915	18,53	45 472	0,44
30–49	1 726	10,97	67 576	0,66
50–99	2 875	18,28	208 359	2,02
100–199	2 921	18,57	418 822	4,07
200–499	2 992	19,02	935 750	9,08
500–999	1 197	7,61	828 607	8,04
1 000–1 999	550	3,50	756 825	7,35
2 000–4 999	316	2,01	962 346	9,34
5 000–9 999	116	0,74	791 525	7,68
10 000–19 999	63	0,40	894 323	8,68
20 000–49 999	40	0,25	1 204 645	11,69
50 000+	20	0,13	3 187 965	30,94
Celkem	15 731	100,00	10 302 215	100,00
kumulativní hodnoty ⁴				
1–99	7 516	47,78	321 407	3,12
1–199	10 434	66,33	740 229	7,19
1–499	13 429	85,37	1 675 979	16,27
1–999	14 626	92,98	2 504 586	24,31
1–1 999	15 176	96,47	3 261 411	31,66
2 000+	555	3,53	7 040 804	68,34
5 000+	239	1,52	6 078 458	59,00
10 000+	123	0,78	5 286 933	51,32

Pramen a poznámky viz tab. I – sources and notes see Tab. I

¹categories, ²number of settlements, ³number of inhabitants, ⁴cumulative data

ZSJ je zaveden především pro potřeby statistického sledování a nelze ho zaměňovat s pojem katastr nebo katastrální území. V jednom katastrálním území může existovat více ZSJ a naopak v ČR existují katastrální území, ve kterých neexistuje žádná ZSJ. ZSJ jsou evidovány pod číselnými kódy a všechna místa se zástavbou (nemusí být trvale osídleny) v ČR jsou přiřazena ke konkrétní ZSJ.

Počet sídel v nejmenších sledovaných kategoriích do 499 obyvatel je relativně stabilní a podílí se na celkovém počtu sídel v ČR v každé kategorii od 10 % do 19 %. V dalších velikostních kategoriích počet sídel velmi rychle klesá a pochopitelně nejmenší počet sídel je v největších velikostních kategoriích. Při sledování absolutních i kumulativních hodnot počtu sídel (tab. III) zjišťujeme, že více než 85 % všech sídel v ČR má méně než 500 obyvatel a venkovská sídla tvoří více než 96 % všech sídel. V těchto sídlech ovšem žije pouze malý podíl obyvatelstva. V sídlech do 500 obyvatel žije pouze 16 % obyvatel Česka a ve všech vesnických sídlech (do 2 000 obyvatel) žije 32 % populace Česka. Při relativní stabilitě počtu sídel lze předpokládat, že uvedené hodnoty jak počtu sídel, tak i počtu obyvatel se v následujícím období nebudou dramaticky měnit.

TYPOLOGIE VENKOVSKÉHO PROSTORU

Sledování vývoje venkovských obcí a stejně tak i sledování změn v počtu sídel představuje jeden z možných pohledů na celkový vývoj venkovského prostoru v Česku. I přes relativně malou rozlohu České republiky je však nutné sledovat nejen celkové změny v počtu sídel nebo jiné ukazatele za venkovský prostor ČR, ale sledovat i regionální diferenciace ve vývoji venkovského prostoru. Regionální diferenciace je možné hodnotit jednak na základě dlouhodobých změn ve vývoji jednotlivých ukazatelů nebo jeví a případně je podle regionální diferenciace sledovat na základě kombinace aktuální kombinace socioekonomických jevů. Dlouhodobé retrospektivní časové řady umožňují sledovat některé jevy v průběhu celého období a na jejich základě předpokládat i další vývoj. Tato dlouhodobá hodnocení jsou vždy výrazně omezena možnostmi datové základny. V podmínkách statistiky v Česku je možné provádět dlouhodobé analýzy pouze za ukazatele týkající se změn v počtu obyvatelstva a případně i změn v počtu bytů v jednotlivých obcích. Aktuální hodnocení socioekonomických proměn českého venkova je možné sledovat v krátkých časových řadách (s výjimkou reprezentativních sociálních průzkumů za menší území) také na základě celé řady socioekonomických údajů publikovaných opakovaně českým statistickým úřadem. Bohužel každoročně publikovaná data se metodikou svého vzniku liší, a proto není zajištěna jejich úplná kompatibilita a to ani v období 1990–1997. Hodnocení socioekonomických změn je možné provádět prakticky pouze za okresy jako nejmenší jednotky, po-

drobnější údaje za obce a tedy i přesnější rozlišení venkova možné není.

Tato převážně ekonomická hodnocení jsou zpravidla vztažena k ukazateli nezaměstnanosti, kdy na základě tohoto ukazatele je hodnoceno území okresů jako více či méně rozvojové. Příkladem může být usnesení vlády ČR č. 759/92, které právě na základě ukazatele nezaměstnanosti vymezovalo nerozvojové oblasti, do kterých byla přednostně orientována státní podpora ve formě zvýhodněných podmínek pro rozvoj malého a středního podnikání. Relativně velká generalizace (hodnocení okresu jako celek) a současně použití pouze jednoho bytí relativně komplexního ukazatele bylo kritizováno, a proto vláda v přijatých Zásadách regionální politiky vlády ČR hodnotila území ČR již na základě většího počtu ukazatelů.

Pro potřeby Zásad byly použity ukazatele charakterizující situaci na trhu práce a demografickou strukturu populace, ukazatele hospodářské úrovně a struktury a ukazatele životní úrovně. Celkem bylo hodnoceno osm ukazatelů.

Na základě kombinace takto definovaných kritérií byly vymezeny okresy s nepříznivými podmínkami pro rozvoj. Při akceptování rozdělení nerozvojových oblastí podle Strukturálních fondů EU je možné i takto vymezené území rozdělit na okresy strukturálně postižené (Most, Kladno, Karviná, Teplice, Chomutov, Děčín a Ostrava) a na okresy hospodářsky slabé (Jeseník, Tachov, Znojmo, Louny, Český Krumlov, Prachatice, Bruntál, Třebíč, Břeclav, Klatovy). Hospodářsky slabé oblasti jsou dále charakterizovány jako zaostávající venkovské oblasti. Toto vymezení by bylo možné dále zpřesnit velmi obecným ukazatelem hrubého domácího produktu na obyvatele (HDP/obyv.), pokud by tento ukazatel byl za okresy v české statistice dostupný. Protože vymezení strukturálně postižených a venkovských zaostávajících regionů bylo v uvedených Zásadách vypracováno pro potřeby zvýšení hospodářské pomoci ze strany státu, nevede pochopitelně k celkové typologii venkovského prostoru v ČR.

Relativně komplexnější přístup k typologii území ČR je možné najít v práci Perlína (1998a), kde na základě více než 20 sociálně ekonomických charakteristik za roky 1994 a 1996 byly vymezeny problémové a rozvojové oblasti v ČR a byla sledována i dynamika změn mezi uvedenými roky. Zatímco v roce 1994 byly regionální rozdíly na úrovni ČR relativně malé a hlavní nerozvojové oblasti ležely na území Českomoravské vrchoviny, tak v roce 1996 se regionální rozdíly jednak prohloubily a jednak se výrazněji profilovaly rozvojové póly v Česku. Kromě velkých měst to byly především příměstské okresy a dále okresy středních a severních Čech. Mezi nerozvojové oblasti se výrazněji zařadily především moravské okresy s výjimkou okresů s velkými městy.

Jako relativně komplexní přístup ke sledování regionálních rozdílů českého, moravského a slezského venkova je možné hodnotit vymezení typů venkovského osídlení v ČR, které bylo provedeno v článku Jeden ne-

bo více odlišných venkovů (Perlin 1998b). Toto vymezení venkovských typů je založeno na kombinaci sociálně ekonomického vývoje, tradiční urbanistické struktury, orografické struktury, významných sociálních zvrstev a dalších ukazatelů. Hodnocení představuje relativně komplexní analýzu venkovského prostoru založenou na studiu historického vývoje uvedených kritérií a jejich vlivu na současný stav venkova. Protože uvedená kritéria nelze jednoznačně kvantifikovat, bylo přijata metoda hodnocení dominantního vlivu většiny kritérií. Na základě takto pojaté práce bylo vyčleněno celkem šest typů venkovského osídlení v ČR.

1. Typ: *Venkov v bohatých zemědělských oblastech*

Tento typ je charakteristický zachovalou venkovskou strukturou s dominantním vlivem zemědělské výroby, která bude hrát i budoucnosti dominantní roli. Do tohoto typu patří území v českém Polabí a v Moravských úvalech.

2. Typ: *Bohaté Sudety*

Pás osídlení podél severozápadní, severní a severovýchodní hranice republiky, který byl raně urbanizován a industrializován a ve kterém došlo po druhé světové válce k odsunu Němců a současně relativně úspěšnému dosídlení pohraničních oblastí.

3. Typ: *Chudé Sudety*

Pás osídlení podél jihozápadní a jižní hranice ČR, který nebyl urbanizován a kde do II. světové války dominovalo venkovské rozptýlené osídlení. V této oblasti došlo k vysídlení sudetských Němců. Po druhé světové válce byla podél hranice spuštěna železná opona a přirozené přeshraniční kontakty přerušeny.

4. Typ: *Vnitřní periferie*

Typ rozkládající se v pásu podél západních, jižních a východních hranic Středočeského kraje a zasahující až do prostoru Českomoravské vrchoviny. Tento typ je charakterizován velkým množstvím malých

sídel a relativní odlehlosti rozhodujících center osídlení.

5. Typ: *Příměstská zóna*

Tento typ tvoří nespojitě oblasti v okolí velkých měst, kde již došlo k postupujícímu procesu suburbanizace a kde původní venkovská struktura osídlení a stejně tak i sociální vztahy jsou vytěšňovány městskými strukturami. Tento typ je plně vytvořen v zázemí Prahy. V okolí dalších velkých měst se teprve vytváří.

Výše uvedená typologie nerespektuje administrativní hranice okresů.

Jiným druhem typologie venkovského prostoru je hodnocení založené na dlouhodobém vývoji počtu obyvatelstva. Při tomto hodnocení lze vyjít z dlouhodobého více než 120letého sledování počtu obyvatel v jednotlivých obcích ČR. Hodnotíme-li změny ve vývoji venkovského obyvatelstva, je nutné ze souboru všech sídel ČR oddělit venkovská sídla a samostatně hodnotit jejich vývoj. Jak již bylo výše zmíněno, soubor venkovských sídel je díky postupující integraci obcí a zániku celé řady sídel především v důsledku odsunu Sudetských Němců velmi heterogenní. Proto hodnocení za všechna sídla je pouze velmi obtížné a statisticky velmi náročné. Proto jsme pro tento typ hodnocení zvolili metodu hodnocení neměstského obyvatelstva v jednotlivých okresech ČR.

Při znalosti vývoje počtu obyvatelstva v každém okrese celkem a dále při znalosti vývoje počtu obyvatel ve městech nad 10 000 obyvatel ve stavu k roku 1991 je možné prostým odpočtem obou hodnot získat počet obyvatel venkovských (neměstských) sídel v každém okrese a pro všechny roky sčítání 1869–1991. V následujícím hodnocení jsme nehodnotili Prahu a dále ostatní okresy, které mají městský charakter. Proto jsou

IV. Počet obyvatel na venkově podle krajů – Number of inhabitants in rural areas by regions

Kraje ¹	1869	1900	1930	1961	1991
Střední Čechy	841 836	924 213	950 378	831 164	698 604
Českobudějovicko	691 757	707 625	665 489	472 871	434 654
Karlovarsko	262 688	309 155	332 968	142 482	228 592
Plzeňsko	408 009	427 783	436 887	312 168	263 842
Ústecko	445 797	586 405	632 494	363 878	273 642
Liberecko	367 861	387 703	363 705	223 013	201 746
Královéhradecko	493 113	517 140	485 348	363 736	318 657
Pardubicko	409 239	418 520	406 762	325 407	296 528
Jihlavsko	436 325	441 089	423 077	369 595	331 872
Brněnsko	491 739	574 200	638 002	609 675	572 776
Zlínsko	250 216	296 425	316 223	350 527	336 242
Olomoucko	400 517	433 921	448 536	351 091	315 572
Ostravsko	404 377	431 976	468 836	408 474	401 348
Celkem ²	5 903 474	6 456 155	6 568 705	5 124 081	4 674 075

Pramen – sources: Česká statistická ročenka – Czech Statistical Yearbooks

Vlastní výpočty – internal sources

¹regions, ²total

z hodnocení vyřazeny okresy Plzeň-město, Brno-město, Ostrava a pochopitelně i Praha. Veškeré údaje, jakož i tabulky, se vztahují ke správnímu vymezení platnému v roce 1991, tedy bez vymezení okresu Jeseník. Pokud jsou v dalším textu uváděny kraje, jsou uvažovány v novém vymezení krajů po roce 2 000. Původní okres Šumperk je tedy celý uvažován ve vymezení kraje Olomouc, obec Zlaté Hory, nyní součást okresu Jeseník a kraje Olomouc, je počítána k původnímu okresu Bruntál a tedy i k Ostravskému kraji. Vzhledem k zanedbatelnému počtu obyvatel v obci Zlaté Hory nemá tato chyba na celkový výsledek žádný vliv.

Při sledování vývoje počtu obyvatel ve venkovském prostoru ČR je nutné především zdůraznit, že maximálního počtu obyvatel venkova dosáhla ČR v roce 1930 (tab. IV). V dalším období počet obyvatel venkova trvale klesal a to jak díky důsledkům II. světové války a odsunu Němců, tak i prostou migrací do měst. Vývoj v jednotlivých krajích ČR (tab. V) byl v celém sledovaném období velmi rozdílný. Zatímco nejvyšší počet obyvatel venkova byl vždy ve Středočeském kraji, což je dáno především rozlohou kraje, tak pouze v Brněnském a Zlínském kraji nedošlo ke snížení podílu neměstského obyvatelstva. Při podrobnějším sledování podle velikostních skupin obcí bychom však i v těchto krajích zaznamenali pokles počtu obyvatelstva v malých obcích a zvětšení počtu obyvatel ve velkých obcích. Největší pokles podílu venkovského obyvatelstva byl v sudetských krajích (odsun Němců) a v krajích, které byly zasaženy rannou fází industrializace a urbanizace. Největší pokles je tedy v kraji Libereckém, kde počet obyvatel venkova poklesl téměř o polovinu a dále v Ústeckém kraji. Jistým překvapením je i relativně velký pokles počtu obyvatelstva v Českobudějovickém kraji, kde došlo dokonce k většímu poklesu než v relativně sudetském Plzeňském kraji. V Ostravském kraji je sice relativně stejný počet obyvatel venkova jako

v počátku sledovaného období, ale právě v tomto kraji se nejvíce projevila migrace z malých sídel do velkých vesnic a městeček, které vesměs mají městský charakter.

Při sledování vývoje počtu obyvatel v jednotlivých letech (resp. 30letých periodách) je nutné zdůraznit, že v prvním sledovaném období do roku 1900 docházelo ve všech krajích k nárůstu počtu obyvatel venkova, největší nárůst v této době zaznamenal Ústecký kraj, kde se počet obyvatel venkova zvýšil o téměř 1/3. V dalším období dochází již k selektivnímu růstu venkovských oblastí, které odpovídá pokračujícímu stupni industrializace území ČR. Zatímco kraje s velkými městy nebo s průmyslovou základnou rostly i na venkově (Brno, Ústí, Karlovy Vary, Zlín, Ostrava), ostatní kraje začínají na venkově postupně stagnovat a ve velké většině i ztrácet venkovské obyvatelstvo. Toto je možné dokumentovat především na nerozvojových pólech první republiky na krajích Jihlava, ve východních Čechách a na Českobudějovicku.

V dalším 30 letech, tedy v období II. světové války a nastupující socializace vesnice, již všechny kraje ČR začínají ztrácet venkovské obyvatelstvo s výjimkou i nadále rostoucího Zlínska a stagnujícího Brněnska. Za povšimnutí stojí propad Karlovarska, kde v roce 1961 bylo na venkově méně než polovina původního obyvatelstva. Stejný i když ne tak výrazný, propad počtu obyvatel zaznamenaly i další sudetské kraje jako Liberecko (s českým okresem Semily) a Plzeňsko (s českým okresem Rokycany, a českými částmi okresu Plzeň-sever a Plzeň-jih).

V posledních sledovaných 30 letech se již plně projevují důsledky urbanizace Čech. Počet obyvatel venkovských obcí v Čechách dále klesá (s výjimkou Karlovarska, kde pokračuje dosídlování pohraničí). V moravských krajích je tento proces pomalejší, i když i tam dochází k postupnému úbytku počtu obyvatel na venkově.

Vzhledem k relativně stabilnímu počtu obyvatel ČR a dále předpokládanému mírnému úbytku počtu obyvatel a v neposlední řadě i vzhledem k ukončení urbanizace ČR lze předpokládat, že podíl obyvatelstva na venkově v celé ČR i v jednotlivých krajích nebude dále dramaticky klesat. Změny lze očekávat především v přesunu mezi jednotlivými velikostními kategoriemi sídel, kdy porostou především větší venkovská sídla a to především migrací z velkým měst.

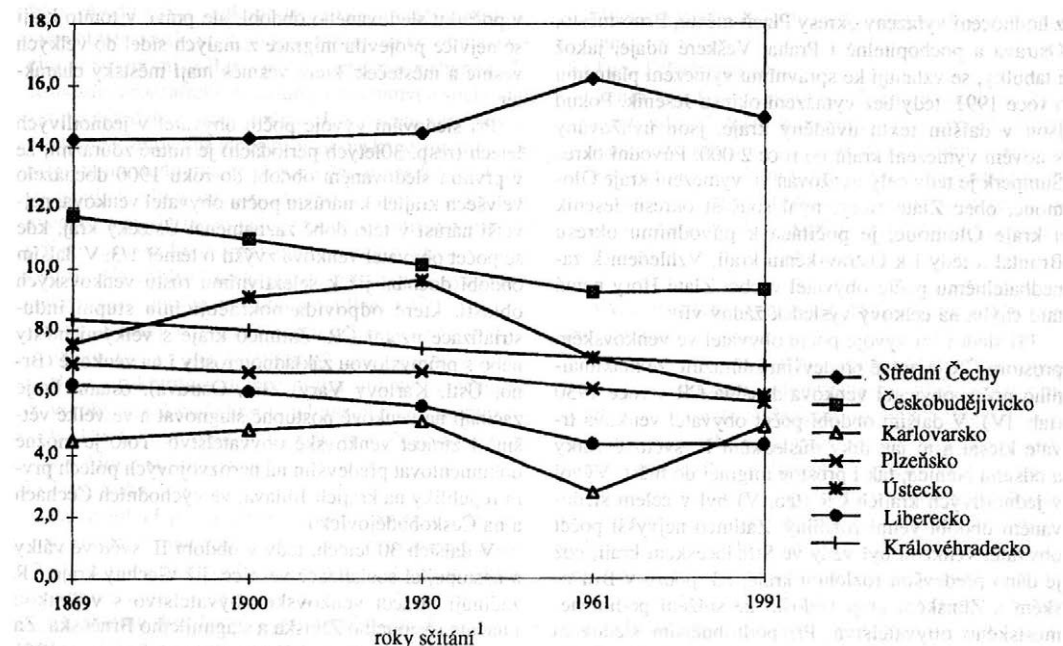
Samostatné hodnocení vyžadují změny v podílu počtu obyvatel na venkově v jednotlivých krajích (grafy 1 a 2). Zatímco v Čechách s výjimkou východních Čech podíl počtu obyvatelstva na venkovské populaci klesá (s výjimkou středních Čech do roku 1961), tak ve východních Čechách, moravských krajích a ve Slezsku podíl počtu obyvatel trvale stoupá nebo alespoň stagnuje. Zajímavé je sledovat velmi podobný vývoj počtu obyvatel v Pardubicích, Jihlavě, Zlíně, Olomouci a Ostravě, kde všechny tyto kraje si zachovaly naprosto stejný nebo alespoň obdobný vývoj počtu obyvatel venkova a tím i stejný podíl na venkovské populaci celkem.

V. Podíl obyvatel ve venkovských oblastech podle krajů (1869 = 100) – Share of number of inhabitants in rural areas by regions (1869 = 100)

Kraje ¹	1869	1900	1930	1961	1991
Střední Čechy	100	110	113	99	83
Českobudějovicko	100	102	96	68	63
Karlovarsko	100	118	127	54	87
Plzeňsko	100	105	107	77	65
Ústecko	100	132	142	82	61
Liberecko	100	105	99	61	55
Královehradecko	100	105	98	74	65
Pardubicko	100	102	99	80	72
Jihlavsko	100	101	97	85	76
Brněnsko	100	117	130	124	116
Zlínsko	100	118	126	140	134
Olomoucko	100	108	112	88	79
Ostravsko	100	107	116	101	99

Pramen – sources: vlastní výpočty – internal sources

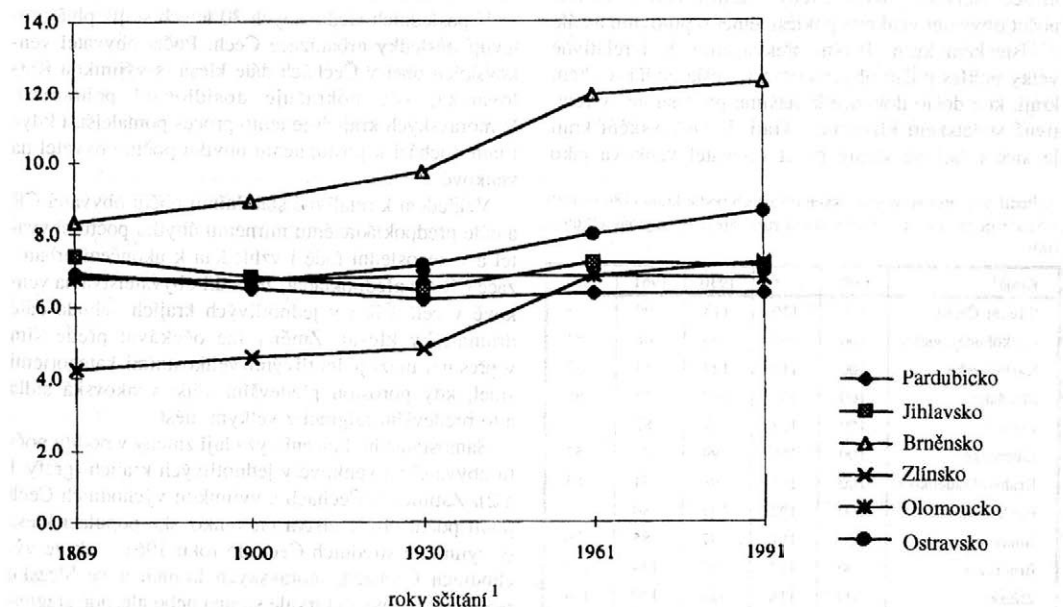
¹ regions

1. Podíl obyvatelstva ve venkovských oblastech podle krajů: část 1 – Share of inhabitants in rural areas by regions, part 1

Pramen – source: vlastní výpočty – internal sources

¹ years of census

1. Podíl obyvatelstva ve venkovských oblastech podle krajů: část 2 – Share of inhabitants in rural areas by regions: part 2

Pramen – source: vlastní výpočty – internal sources

¹ years of census

Je to způsobeno především absencí rušivých demografických nebo politických rozhodnutí (odsun Němců v Čechách) a dále i chybějícími významnými socioekonomickými impulsy, které by znamenaly masivnější úpadek celé oblasti.

TYPOLOGIE VENKOVSKÉHO OSÍDLENÍ NA ZÁKLADĚ VÝVOJE POČTU OBYVATELSTVA

Jako samostatné hodnocení byla provedena typologie vývoje venkovských sídel podle okresů. Na základě standardní klastrové analýzy byly vytipovány shluky okresů, které v celém uplynulém období měly stejný vývoj počtu obyvatel.

Do hodnocení vstupovaly údaje za všechny okresy ČR s výjimkou výše uvedených městských okresů. Hodnocení byl relativní vývoj počtu obyvatel ve venkovských oblastech těchto okresů a to za všechna sčítání obyvatelstva 1869–1991. Pro klastrovou analýzu byly absolutní údaje o počtu obyvatel převedeny na relativní přírůstky resp. úbytky počtu obyvatel ve venkovském prostoru vždy mezi dvěma daty sčítání. Hodnocení bylo provedeno pomocí statistického SW SPSS.

Okresy Česka byly při prvním výstupu rozděleny na celkem 14 shluků, které vykazovaly značné rozdíly v počtu jednotek. Proto byla upravena výstupní kritéria (snížen počet shluků) a v dalším kroku bylo vytvořeno celkem šest shluků, které charakterizují jednotlivé typy vývoje počtu obyvatel ve venkovském prostoru ČR.

Přehled jednotlivých shluků

1. *Sudety* – 20 okresů

Tento shluk je dominantně tvořen okresy s původně dominantním německým osídlením a to jak podél severozápadní, tak i podél jihozápadní hranice. Shluk je tvořen pouze pohraničními okresy. Typickým znakem pro tento shluk je výrazný pokles počtu obyvatelstva po roce 1946, tedy pokles počtu obyvatel mezi roky 1930 a 1950. Do tohoto shluku jsou zařazeny dále i okresy Šumperk a Bruntál a dále i okresy Karviná a Frýdek-Místek. S výjimkou Karviné se ve všech případech jedná o horské okresy (Šumava, Český les, Krušné hory, Lužické hory, Jizerské hory, Jeseníky, Beskydy). V těchto okresech existovala původně hustá síť malých obcí, která byla po II. světové válce pouze částečně dosídlena.

2. *Zemědělské oblasti* – 17 okresů

Další výrazný shluk je tvořen převážně úrodnými zemědělskými oblastmi Čech a Moravy. Do tohoto shluku byly zařazeny okresy s vysokým podílem obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství, okresy jsou vymezeny v Polábí a Moravských úvalech. Pro tyto okresy je na rozdíl od předcházejícího typu charakteristická dlouhodobá stabilita vývoje počtu obyvatelstva. V těchto oblastech nedocházelo k razantnějšímu poklesu počtu obyvatel a především v moravských okresech jsou v tomto shluku výraz-

ným prvkem osídlení velké vesnice. Poněkud překvapivě je do tohoto shluku zařazen i okres Plzeň-jih.

3. *Nerovnovážné oblasti* – 21 okresů

Shluk nazvaný nerovnovážné oblasti je charakterizován typicky českou nerovnovážnou, ale ani ne úpadkovou venkovskou strukturou. Dominantním prostorem tohoto shluku je středo-jihomořské pomezí, prostor Českomoravské vrchoviny a částečně i Slezsko. V tomto shluku se shromažďovaly okresy, které byly především pod II. světové válce zdrojem migrantů pro rychle rostoucí těžký průmysl, jsou zde okresy s typickou rozdrobenou sídelní strukturou, pro kterou jsou charakteristické velké počty malých sídel a samot v tradičně českém prostředí. Ve východních Čechách zasahuje tento shluk i do Orlických hor a Krkonoš, což dokumentuje menší podíl německého obyvatelstva v jednotlivých okresech východních Čech a rychlé poválečné dosídlení oblasti. V tomto shluku zpravidla nejsou velké vesnice, dominantní sídla jsou okresní města.

4. *Periferní oblasti* – 4 okresy

Tento relativně malý shluk je tvořen okresy, které byly částečně zasaženy odsunem Němců a které přitom patří mezi významné venkovské okresy bez průmyslu. Severočeské Litoměřice a Louny patří i nyní mezi zaostávající okresy, V okrese Plzeň-sever chybí jakékoliv dominantní město a okres Znojmo je také řazen mezi problémové okresy ČR. Původní venkovská struktura obyvatelstva je v okresech tohoto shluku i nyní zachována.

5. *Středočeské okresy* – 4 okresy

Tento shluk je tvořen pouze okresy středních Čech a to v těsném kontaktu s Prahou. Kladno i Beroun představují dlouhodobý zdroj pracovních sil pro Prahu, Benešov a Kutná Hora jsou zdrojem migrantů do Prahy především v poválečném období. V současné době se v některých sídlech tohoto shluku začíná projevovat i proces suburbanizace a to především lokalizací některých podnikatelských aktivit.

6. *Okresy subúrodních a moravského pomezí* – 6 okresů

Tento shluk je tvořen dvěma skupinami okresů. První z nich tvoří okresy v těsném zázemí Prahy a Brna, druhou skupinu okresů tvoří okresy Horního a Dolního na hranicích Moravy a Slovenska. Jmenovitě se jedná o okresy Hodonín, Uherské Hradiště a Zlín. Vzhledem k značné vzdálenosti jednotlivých okresů na klastrovém dendogramu a rozporuplném zařazení dvou naprosto odlišných skupin okresů není možné hodnotit celý shluk jako jeden celek.

ZÁVĚR

Při porovnání výsledků statistického vyhodnocení vývoje počtu obyvatel ve venkovském prostoru a vymezení venkovských oblastí na základě vývoje sociálních a urbanistických kritérií zjišťujeme, že obě typologie venkovského prostoru, ač byly tvořeny na základě

zcela jiných kritérií, jsou velmi podobné. Toto zjištění nás opravňuje k tvrzení, že ve vývoji venkovského prostoru v ČR se významnou měrou projevují globální a celostátní sociální a ekonomické vlivy a politická rozhodnutí, která jsou zaznamenatelná nejen ve vývoji počtu obyvatel, ale také ve vývoji sociálních vztahů, v urbanistické struktuře jednotlivých sídel, ve struktuře ekonomické základny a v celé řadě dalších jen obtížně dlouhodobě sledovaných projevů společnosti. Podařilo se dále prokázat, že v České republice existuje velmi diferencovaný venkovský prostor, který se liší jak strukturou osídlení, tak i strukturou ekonomických vztahů a tedy není možné přistupovat při jakémkoliv hodnocení venkova, vesnice k paušálnímu popsání obecných problémů českého venkova. Je nutné trvale sledovat projevy rostoucích regionálních rozdílů a jak v přístupu regionální veřejné správy, tak především ve státní podpoře diferencovaně přistupovat k českému venkovu.

I přes rostoucí vlivy globalizace v celoevropském měřítku má smysl dále zachovávat a rozvíjet některé typické rozdíly mezi jednotlivými typy venkovského osídlení a současně zmírňovat neodůvodnitelné rozdíly mezi ekonomickým a sociálním vývojem jednotlivých typů venkova.

Kontaktní adresa:

RNDr. Radim Perlín, Přírodovědecká fakulta UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika, tel. +420 2 2195 2206, fax: +420 2 29 60 25, e-mail: perlin@prfdec.natur.cuni.cz

LITERATURA

BLÁŽEK, B.: Zdroje patogenního a terapeutického prostředí: srovnání města a venkova. Předneseno na semináři Sociální realita velkoměsta a duševní zdraví, Plzeň (23. 9. 1996), publikováno prostřednictvím Internetu.

HRŮZA, J.: Slovník soudobého urbanismu, Odeon, Praha 1977, 342 s.

HRŮZA, J. – ZAJÍC, J. (1995): Vývoj Urbanismu I. Skriptum ČVUT, ČVUT, Praha 1995, 186 s., 125 s. obrazových příloh.

PERLÍN, R.: Vymezení rozvojových a nerozvojových regionů ČR. Příspěvek na konferenci Osudy české společnosti, Masarykova česká sociologická společnost, 1998a (v tisku).

PERLÍN, R.: Jeden nebo více odlišných venkovů. In: Stavba pro venkov, ed. BAŠE, M., nakladatelství ABF, atelier Vega, Praha 1998b, s. 55–59.

Zásady regionální politiky vlády ČR. Usnesení vlády č. 235 ze dne 8. 4. 1998, podklad Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.

Došlo 28. 5. 1998

SLOVENSKÝ VIDIEK – STRES Z BUDÚCNOSTI

SLOVAK RURAL AREAS – STRESS OF THE FUTURE

S. Buchta

National Labour Office, General Directorate, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: The thesis characterizes social trends of the Slovak rural areas. The rural areas are symptomatic by demographic depression, unemployment growth, lower social potential of population, self-supply activities, lower buying potential of population, low level of infrastructure etc. Together with the pronounced decrease of employment in agriculture and migration rigidity of these people, there is emerging the phenomenon of so-called "agrarian unemployment" in the country. Agriculture, with its discharged employees, deepens still more the socio-economic decline of the even presently problematic regions. The regional labour markets are not able to absorb the workers released from agriculture. There is emerging an eminent trend towards the self-supply behavior in the Slovak country. In the productive agricultural regions, the status of the industry worker-farmer is renewing and also the multi-generational rural family is revitalizing. The country is beginning to differentiate socially. Existential uncertainty in the labour market does not impact on the less qualified labour and lower classes only. For many country inhabitants, the new freedom became a burden, they were not prepared for the new roles which the present time confronts them with. Generally, they did not feel this freedom as a positive, but rather as an unpleasant burden. The country has to be understood as a transforming space incorporating a plurality of different activities, in which there are combined the demonstrations of urbanization and ruralization. Then, the activities of ruralizing revitalization are mostly atomized, insufficiently co-ordinated and not enough supported centrally.

development of countryside, agrar sector, unemployment, self-supplying rural activities, social polarization, social certainty, urbanization, labor mobility, regional policy

ABSTRAKT: Práca charakterizuje sociálne trendy slovenského vidieka. Vidiek je symptomatický demografickou depresiou, nárastom nezamestnanosti, nižším sociálnym potenciálom obyvateľstva, samozásobiteľskými aktivitami, nižšou kúpnou silou obyvateľstva, nízkou infraštruktúrnou vybavenosťou, a pod. Spolu s výrazným znižovaním zamestnanosti v poľnohospodárstve a migračnou rigiditou týchto osôb sa na vidieku objavuje fenomén tzv. „agrárnej nezamestnanosti“. Poľnohospodárstvo svojimi prepúšťanými zamestnancami ešte viac prehĺbuje socioekonomický úpadok už teraz problémových regiónov. Úbytky pracovníkov z poľnohospodárstva regionálne trhy práce nedokážu absorbovať. Na slovenskom vidieku sa objavuje eminentný trend obyvateľov k samozásobiteľskému chovaniu. V poľnohospodárskych produkčných regiónoch sa obnovuje status kovovníka a dochádza i k oživeniu viacgeneračnej vidieckej rodiny. Vidiek sa začína sociálne diferencovať. Existenčná neistota na trhu práce nepostihuje len menej kvalifikovanú pracovnú silu a nižšie triedy. Pre mnohých obyvateľov vidieka sa nová sloboda stala bremenom, neboli pripravení na plnenie nových úloh, ktoré im pripravila súčasnosť. Túto slobodu väčšinou nepocítovali ako pozitívum, ale skôr ako nepríjemnú záťaž. Vidiek je nutné chápať ako transformujúci sa priestor zahŕňajúci pluralitu rôznych aktivít, v ktorých sa kombinujú prejavy urbanizácie a ruralizácie. Prítom aktivity ruralizačnej revitalizácie sú väčšinou roztrieštené, nedostatočne koordinované a málo centrálne podporované.

rozvoj vidieka, agrárny sektor, nezamestnanosť, samozásobiteľské vidiecke aktivity, sociálna polarizácia, sociálna istota, urbanizácia, mobilita pracovných síl, regionálna politika

ÚVOD

Slovensko bolo ešte v 30. rokoch klasická vidiecka krajina s vysokou mierou agrárnej zamestnanosti (v roku 1930 pracovalo v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve 56,8 % práceschopného obyvateľstva). Na začiatku kolektizácie v roku 1949 pracovalo v agrárnom sektore 917 tis. osôb s miernou prevahou žien. Po roku 1945 pôvodne rurálne Slovensko bolo šokovým spôsobom industrializované a urbanizované. Toto rýchle

tempo industrializácie a urbanizácie dynamizovalo vývoj slovenskej spoločnosti.

Vysoká sociálna zamestnanosť v poľnohospodárstve ešte v 70. a 80. rokoch vyplývala nielen z toho, že agrárny sektor v regiónoch s nedostatočne vybudovanou ekonomickou infraštruktúrou zamestnával tzv. marginálne sociálne skupiny (menej kvalifikované skupiny pracovníkov, ženy, dôchodcov a pod.), tzn. tú časť práceschopnej populácie, ktorá nemala žiadne iné možnosti lokálneho pracovného uplatnenia, ale aj z toho, že v poľnohospodárstve sa v tomto období mimoriadne

rozšírili nepoľnohospodárske činnosti (tzv. pridružené výroby). Poľnohospodárstvo v značnej miere na vidieku suplovalo sociálne funkcie štátu.

Postupne sa rozvinul a rozšíril proces koncentrácie urbanizačných aktivít do vopred určených sídiel a lokalít, ktorý viedol k tzv. strediskovému systému osídlenia. Vidiecke sídla strácali svoj pôvodný rurálny a agrárny charakter a prevahu získavali iné sídelné funkcie. Prakticky od polovice 50. rokov začal na slovenskom vidieku proces, ktorý môžeme charakterizovať ako rurálny exodus. Táto akcelerovaná urbanizácia viedla k ruralizácii miest. Príklad Bratislavy, ktorá len za obdobie rokov 1961–1991 vzrástla o 82,9 %, je toho dostatočnou ilustráciou. Prudký rozvoj miest odčerpával značný počet vidieckeho obyvateľstva a vidiek začal sociálne a ekonomicky upadať. Na vidieku sa v druhej polovici 90. rokov začali prejavovať nasledujúce trendy (vyplývali nielen z aktuálnych problémov, ale aj z určitých „briechov minulosti“):

- demografická depresia, regresívna veková štruktúra, nízky podiel produktívneho obyvateľstva;
- prudký pokles agrárnej zamestnanosti a nárast nezamestnanosti, najmä dlhodobej;
- zvyšujúca sa sociálna polarizácia vidieckeho obyvateľstva, vznik vidieckej chudoby;
- nižší úroveň vzdelanosti, nižší sociálny potenciál obyvateľstva;
- akcelerácia samozásobiteľského chovania vidieckeho obyvateľstva;
- nízky podiel maloobchodného predaja spojený s nižšou kúpnu silou obyvateľstva;
- slabá sídelná atraktivita prejavujúca sa záporným migračným saldom spojená s nízkou infraštruktúrnou vybavenosťou, atď.

Začiatkom 90. rokov sa proces urbanizácie ďalej spomalil, vidiecke sídla (najmä najmenšie) ďalej stagnovali. Zamestnanosť vo vidieckych oblastiach sa výrazne znížila a v niektorých regiónoch dosahuje nezamestnanosť v malých vidieckych sídlach extrémne vysokú úroveň. Problémovosť týchto vidieckych oblastí nevyplýva len z nedostatočne rozvinutej ekonomickej infraštruktúry s monoštruktúrnym charakterom výroby a útlmom poľnohospodárstva, ale aj z nízkeho stupňa ľudského potenciálu. Preto sa tieto vidiecke regióny stávajú predmetom určitých podporných stratégií, ktoré musí smerovať do zvyšovania konkurencieschopnosti týchto regiónov, ich vidieckych ekonomík a do podpory ľudských zdrojov.

AGRÁRNÝ SEKTOR A VIDIEK

Zamestnanosť v agrárnom sektore sa dostala na cca jednu tretinu stavu pracovných síl z roku 1989 (absolútne zníženie o cca 240 tis. osôb). Šokový spôsob znížovania agrárnej zamestnanosti sa stále nezastavil a pokles zamestnanosti stále nedosahuje dna. Pretože ide o špecifickú pracovnú silu, ktorá sa len ťažko reintegruje do trhu práce, je hľadanie náhradných pracovných

príležitostí značne obtiažne a problematické. Vzhľadom k šokovému spôsobu znížovania zamestnanosti v poľnohospodárstve, migračnej rigidite týchto osôb a ich nízkej rekvalifikačnej flexibilitate bude proces ich pracovného začleňovania veľmi pozvoľný. Okrem toho v prípade, že bude v poľnohospodárstve pokračovať pokles priemerných miezd, u určitej časti týchto osôb môžeme predpokladať stratu pracovnej motivácie a uprednostňovanie kombinácie podpory v nezamestnanosti resp. sociálnych dávok s rozšírením aktivít domáceho hospodárstva.

Objavujú sa zreteľné kontúry nového fenoménu, tzv. „agrárnej nezamestnanosti“. Regionálne trhy práce nedokázali pohltiť nahromadenú ponuku práce, najmä z poľnohospodárstva. Koncom roka 1997 tvorili bývalí pracovníci z poľnohospodárstva a lesného hospodárstva 34 946 osôb, t.j. 15,3 % (bez absolventov a odvetvovo nezarađených nezamestnaných). Priemysel (24,1 %), stavebníctvo (13,7 %) a poľnohospodárstvo (15,3 %) dodávajú do evidencie úradov práce viac ako polovicu (53,1 %) nezamestnaných. Časť poľnohospodárskej populácie je ohrozená stratou existenčných prostriedkov a stáva sa problematickou skupinou na trhu práce. Poľnohospodárstvo sa významnou mierou podieľa i na dlhodobej nezamestnanosti. Na slovenskom vidieku sa začínajú prejavovať dôsledky znížovania agrárnej zamestnanosti formovaním určitých sociálnych skupín občanov s veľmi sťaženou možnosťou integrácie do transparentnej a sociálnou kontrolou ovládanej society. Táto skupina vidieckeho obyvateľstva buďto už celkom stratila záujem pracovať, alebo tento záujem prejavuje, ale vzhľadom na sociálnu a pracovnú nestabilitu týchto pracovníkov sú po krátkom čase opäť prepúšťaní, resp. odchádzajú dobrovoľne sami. Vytvárajú tak armádu dlhodobých a permanentne problémových občanov, odkázaných na podporu v nezamestnanosti resp. sociálne dávky s veľmi častým výskytom sociálne deviantných javov. Nejde len o rómske obyvateľstvo, ale začínajú sa do tejto deklasovanej sociálnej skupiny prepaďať i v minulosti bezproblémové osoby.

Poľnohospodárstvo svojimi prepúšťanými pracovníkmi ešte viac prehľbuje socio-ekonomický úpadok už teraz problémových regiónov. Je vysoko pravdepodobné, že určitá časť vidieckej populácie dožije svoj ekonomicky aktívny vek v sociálnej sieti, pretože nie je schopná a niekedy i ochotná sa adaptovať na iné pracovné miesta. Dostáva sa do skupiny osôb dlhodobo nezamestnaných a platí pre nich pravidlo, že čím dlhšie sú títo ľudia bez zamestnania, tým menšiu majú nádej prácu opäť získať. Pritom absorpčná schopnosť služieb a vôbec terciálneho sektoru zatiaľ neposkytuje reálnu perspektívu ich znovuzapojenia do trhu práce. Táto sociálna skupina nie je dostatočne prispôsobivá podmienkam v stále sa meniacom svete zamestnania a nie je schopná odolávať tomu, čo Toffler nazýva „stres z budúcnosti“ (obava zo stálych zmien). Agrárna nezamestnanosť sa v prvej fáze koncentrovala predovšetkým do menej produktívnych regiónov a postupne bude pod vplyvom tlaku, spojeným s rastom efektívnosti a pro-

duktivity práce, prenikať i do poľnohospodársky produkčných regiónov. V týchto produkčných oblastiach naštartoval proces znižovania agrárnej zamestnanosti s určitým oneskorením, ale o to dlhšie tu bude pôsobiť. Regionálne diferencovaná agrárna nezamestnanosť, ako nový fenomén na trhu práce, v krátkej dobe nezanikne, určitú dobu bude v štruktúre celkovej nezamestnanosti stále pretrvávajúť.

U mužskej vidieckej populácie (predovšetkým u kvalifikovaných pracovníkov) sa začína objavovať pracovná migrácia za prácou predovšetkým do Českej republiky (k 31. 12. 1997 pracovalo v ČR 69 723 občanov SR). V niektorých regiónoch východného Slovenska sa objavuje nový fenomén a to odchod žien za prácou do USA, kde v rámci cyklických krátkodobých pobytov sa väčšinou zamestnávajú ako opatrovníčka dlhodobo nevládných a prestárlych pacientov. Zatiaľ čo v minulosti odchádzali za oceán len muži a ženy preberali ich rolu, dnes sú ich sociálne pozície opačné, dochádza k výmene ich sociálnych statusov.

V súčasnom období sa začína výrazne štrukturovať i diferenciácia regiónov z hľadiska globálnej i agrárnej zamestnanosti. Pritom okresy s najvyššou mierou agrárnej zamestnanosti nepatria medzi okresy s najvyšším podielom ornej pôdy (najvyšším zornením). V týchto okresoch zohráva zamestnanosť v poľnohospodárstve stále významnú úlohu a sú typické i nízkym stupňom ekonomickej infraštruktúry, tzn. že poľnohospodárstvo (z hľadiska celkovej zamestnanosti v regióne) tu supluje ostatné odvetvia a sektory národného hospodárstva. Úbytky pracovníkov z poľnohospodárstva regionálne trhy práce, vzhľadom k nedostatku náhradných pracovných príležitostí a nízkej ekonomickej infraštruktúrnej vybavenosti týchto regiónov, nemôžu absorbovať. V najbližšej budúcnosti bude potrebné individuálne analyzovať sociálno-ekonomickú potrebnosť agrárnej revitalizácie určitých regiónov. Poľnohospodárstvo podľa nového územného členenia SR zohráva významnú úlohu v zamestnanosti v 17 okresoch Slovenska (agrárna zamestnanosť presahuje 7 % z ekonomicky aktívneho obyvateľstva). Ide o určitú časť infraštruktúrálne zaostalých a poddimenzovaných regiónov južného a juhovýchodného Slovenska. Najmä v podhorských regiónoch sa agrárna zamestnanosť prispôbila miere produkčnosti daného prostredia a klesla na úroveň, kedy je potrebné analyzovať, či táto zamestnanosť sa neprejaví negatívne na ochrane prírody a údržbe krajiny. Hľadanie sociálne únosného optima sa ukazuje ako nová výzva, ktorá stojí pred aktualizáciou agrárnej i regionálnej politiky.

SAMOZÁSOBITEĽSKÉ CHOVANIE VIDIEKA

Na slovenskom vidieku sa objavuje všeobecne významný a zásadný trend obyvateľov k samozásobiteľskému chovaniu. Vo vedomí vidieckych občanov sa začína presadzovať „záchranná verzia“ uspokojovania základných existenčných potrieb formou rozšírenia sa

mozásobenia a naturálnej spotreby. Toto samozásobiteľské chovanie vidieka je sociálnym fenoménom, ktorý má rôzne polohy a štádiá. V regiónoch s nízkou kúpnu silou obyvateľstva v záujme zachovania a udržiavania určitej životnej úrovne je ekonomicky prinútený k tejto činnosti. V poľnohospodársky produkčných regiónoch nastáva revitalizácia z minulosti známeho „kovorofníka“, resp. určitých analogických variantov. Pritom v týchto produkčných regiónoch sú určité zvyšné komodity predmetom zmluvného (t.j. väčšinou zdaneného), resp. latentného (t.j. väčšinou nezdaneného) predaja. Okrem určitých pozitívnych ekonomických aspektov má tento návrat k určitému rodinnému hospodárstvu i významný sociálny aspekt, a to rehabilitáciu a oživenie viacgeneračnej vidieckej rodiny, so sociálnou potrebou a zmysluplnosťou staršej generácie v tomto type rodiny.

Všeobecne platí, že stupeň samozásobenia sa na vidieku za posledné roky mimoriadne zvýšil a v niektorých prípadoch naráža na zdravotné, hygienické a ekologické bariéry. Zvýšený chov hospodárskych zvierat v rodinných domoch, ktoré nie sú prispôbené na tieto zvýšené možnosti živočíšnej produkcie, sa začínajú prejavovať degradáciou životného prostredia vidieckych obcí (znečistené spodné vody spôsobené ekrementami, nekontrolovateľný odtok močovky do povrchových i spodných vôd, potokov a riek, zvýšený obsah dusičnanov vo vode, nezdravý spôsob výživy orientovaný na spotrebu živočíšnych tukov a bravčového mäsa atď.). S určitým zjednodušením môžeme konštatovať, že razantný trend k samozásobeniu vidieka vedie paradoxne k nezdravému spôsobu výživy tejto skupiny vidieckej populácie. I keď výskyt týchto sociálnych javov nie je zatiaľ globálny a celoplošný, výrazné regionálne enklávy tohto trendu sú jednoznačne pozorovateľné a podvedomý strach z nedostatku bude túto tendenciu v chovaní vidieckych obyvateľov zvyšovať. V zjavnom chovaní tejto sociálnej skupiny občanov sa uvedené sociálne a psychické stereotypy budú paradoxne prejavovať zvýšenou spotrebou vyrobených živočíšnych a rastlinných produktov. Obavy z nedostatku a chudoby sa prejavujú zvýšenou spotrebou domácky vyrobených potravín. Títo občania sú jednoznačne vo vleku zafixovaného a tradičného životného štýlu určitej lokality, z ktorého sa v danom sociálnom prostredí len veľmi ťažko dostávajú a vymaňujú. Odlišné sociálne vzory chovania sú v tomto prostredí skôr výnimočné, vzbudzujú nedôveru okolia a sťažujú integráciu do lokálnych pospolitostných vzťahov a štruktúr.

Razantné zvýšenie samozásobiteľských aktivít vidieckeho obyvateľstva reaguje celkom prirodzene na ich zníženie kúpnu silu, vyplňuje zmysluplne mimopracovný čas a umožňuje ich sebarealizáciu. V prostredí, v ktorom sa majoritná spoločnosť takto orientuje, vzniká silný efekt sociálnej nápodoby, ktorý vtáhuje do týchto aktivít aj osoby, ktoré by o túto činnosť v inom prostredí a klíme neprejavili žiadny záujem.

ŠOK ZO SLOBODY ALEBO NOSTALGIA PO SOCIALIZME ?

Vidiek nie je spoločnosťou úspechu, ale skôr priemoru. Kto príliš vyniká, je predmetom všeobecnej nedôvery a negatívnych emócií. I keď tu prevládajú tieto názory a tendencie, vidiek sa reálne sociálne diferencoval. Na vidieku sa začali objavovať stále väčšie sociálne nerovnosti a postupne sa vytrácali bariéry vzostupnej a zostupnej sociálnej mobility. Prevládajú tu názory a presvedčenie, že k úspechu a bohatstvu vedú temné cesty a že za úspechom sa skrývajú lepšie východzie podmienky resp. niečo nepoctivé.

Kolaps socialistického systému vyústil do nárastu sociálnych nerovností. Jedinci, ktorí sa cítili dobre vybavení pre trhové prostredie, vnímali tieto zmeny prevažne pozitívne. Naopak rovnaké zmeny viedli u významnej časti vidieckej populácie k pocitom ohrozenia a relatívnej deprivácie. Neistota na trhu práce už nepostihuje len menej kvalifikovanú silu a nižšie triedy. Táto neistota sa na vidieku stala znakom doby. Získanie celoživotného zamestnania na plný úväzok až do penzijného veku je považované za veľký úspech a reálne málo pravdepodobné. Naopak narastá nielen nezamestnanosť, ale aj neprehľadnosť, neštandardnosť a časovo obmedzené zamestnanecké kariéry. Ubúda objem zárobkovej práce. S úbytkom podielu platenej práce sa objavuje i zvýšené riziko rozpadu identity človeka.

Socialistický systém zvyšodňoval poľnohospodárske obyvateľstvo, strata týchto výhod naňho dopadla celoplošne a depresívne. Vývoj od socializmu ku kapitalizmu mal teoreticky otvoriť cestu sociálneho vzostupu predovšetkým tým, ktorí boli socialistickým systémom znevýhodňovaní, t.j. najmä vysokoškolsky vzdelaným odborníkmi a ľuďmi, ktorí našli odvahu vstúpiť do sveta podnikania. Naopak stagnácia či dokonca sociálny pokles mali zaznamenať tí, ktorí na socialistickom systéme priamo alebo nepriamo profitovali. Táto hypotéza sa však na vidieku potvrdila len čiastočne.

V novej transformujúcej sa spoločnosti si mnohí obyvatelia vidieka nevedia poradiť so slobodou, pretože prináša aj obavy z toho, čo je nové a cudzie, ale aj obavy zo seba samého. Pre mnohých sa stala dokonca bremenom, sťažujúcim im identifikáciu s novým systémom. Zmenu politického režimu vnímajú vidiecki občania ako krízu minulých istôt, neboli pripravení na plnenie nových úloh, neosvojili si nové roly, ktoré im pripravila súčasnosť. Vidiecky občan sa cíti ohrozený určitými silami, napríklad konkurenciou na trhu práce, rastúcim vplyvom peňazí a kapitálu, pôsobením trhových síl v ekonomike a pod. Rastúca rola týchto externalít zmenila ich osobnú situáciu smerom k neistote a izolovanosti. Nová sloboda je spätá s hlbokým pocitom neistoty, bezmocnosti, pochybovania a relatívnej izolovanosti. V boji proti starým formám autority, útlaku a neslobody mal tento človek pocit, že získal tým viac slobody, čím viac tradičných obmedzení odstránil. Ale s prekvapením zistil, že i keď sa oslobodil od starých nepriateľov, povstali noví nepriatelia určitých von-

kajších, ale najmä vnútorných obmedzení. Zmena systému oslobodila vidieckeho človeka od kolektivistického prikazovacieho mechanizmu. Narástol vplyv individuálnej podnikavosti. Každý práceschopný jedinec sa musel snažiť uplatniť sa v meniacich sa podmienkach trhu práce. Buďto plával, alebo sa topil.

Hlavnými cestami úniku z tohto stavu je napr. podľa Fromma podriadení sa nejakému vodcovi, alebo únik do konformity. „Človek, ktorí sa vzdá svojej individuality a stáva sa automatom, totožným s miliónmi iných automatov okolo neho, sa nemusí už cítiť osamelo. Vymeňujú tak jednu formu neslobody za inú. Skutočnej slobody sa títo ľudia boja a utekajú z nej.“

Rast ľudskej slobody má pre nich rozporný charakter. Na jednej strane je to proces rastúcej sily, moci ľudského rozumu a sociálnej solidarity. Na druhej strane však táto rastúca individualizácia znamená rast izolovanosti, neistoty, vlastnej bezmocnosti a bezvýznamnosti ako jedinca.

Vidiecki ľudia si zatiaľ nezvykli na svoju individuálnu slobodu. V socialistickej minulosti boli postavení pred jednoznačnú alternatívu a vopred schválenú voľbu, ktorá im bola vo veľmi stráviteľnej forme predložená. Na tento mechanizmus si veľmi ľahko zvykli. Všetci mali svoje malé, ale pevné istoty, nehrozila im nezamestnanosť a o nič sa nemuseli starať.

Základný princíp všetkých tradičných trhových spoločností – vedomie zodpovednosti za seba samu sa podarilo socializmu celkom zlikvidovať. Vidiecke obyvateľstvo tento vzťah veľmi často odmieta a vnútorne sa s ním neztotožňuje.

S nástupom trhových princípov a demokracie sa situácia zmenila. Každý jedinec bol v svojom rozhodovaní postavený pred nový problém rozhodovať o svojich záležitostiach a problémoch slobodne, voľbou rôznych variantov z celej plurality možných rozhodnutí a súčasne za ne niesť aj zodpovednosť. Túto slobodu väčšinou nepocitovali ako pozitívum, ale skôr ako neprijemnú záťaž. Vidiecki ľudia sa museli rozhodovať sami za seba a to im komplikovalo život.

U vidieckeho obyvateľstva sa začínajú objavovať postoje sociálnej degradácie, pocity sociálneho poklesu, určité náznaky sociálnej marginalizácie a všeobecnej nedôvery k politickým elitám. Spoločenské vedomie najmä na vidieku prijalo sociálne istoty ako sociálnu normu, ktorú očakávali i v nových podmienkach, t.j. že v zvýšenej miere akceptovali sociálny paternalizmus.

DISKUSIA A ZÁVERY – URBANIZÁCIA ALEBO RURÁLNA RENESANCIA?

V súčasnom období je evidentná snaha o určité parciálne analýzy a prognózy o budúcej sídelnej mobilite na Slovensku (napr. v Návrhoch územných plánov veľkých územných celkov a pod.). Bude pokračovať urbanizácia v našom sídelnom systéme, alebo nastane návrat obyvateľstva na vidiek? Pôjdeme cestou vyspelých západoeurópskych krajín, ktoré dosahujú stupne urba-

nizácie nad 70 % (v ČR je tento podiel 67,5 %, v Maďarsku 63,2 %, v Poľsku 61,8 %, v SR 56,1 %), alebo sa bude presadzovať spomalenie týchto trendov? V procese transformácie a reštrukturalizácie celého ekonomického a sociálneho systému hrozí potenciálne nebezpečenstvo živelného „prelievania“ vidieckeho obyvateľstva do urbanizovaných priestorov.

Vidiecka spoločnosť, ktorá sa do globálnej spoločnosti zapojila za cenu obrovského vnútorného prerodu, prešla vlastným pádom, prejavovým v rurálnom exodu, ktorý bol uskutočňovaný etapovito od druhej polovice 50. rokov. Je vidiek len pasívnym účastníkom urbanizačného procesu, alebo dochádza k akejsi rurálnej renesancii, ktorá bude prebiehať súčasne s procesom urbanizácie? Je hospodársky, občiansky, sociálne a kultúrne oslabený vidiek schopný brániť sa smerovaniu k prechodu k neosobnému konzumnému spoločenstvu? Pokúsme sa na tieto otázky odpovedať.

V odbornej literatúre väčšinou prevládajú tieto prístupy k vidieku:

- kontradiktívne hodnotenie mesta a vidieka ako dva protipóly jedného kontinua,
- urbanocentrický koncept predpokladajúci asimiláciu „vidieka mestom“ do jedného typu sociálnej organizácie, a to urbánneho typu, ktorý vychádza z nezadržateľného trendu urbanizácie, industrializácie, standardizácie a pod. Prostredníctvom urbanizácie by mal vidiek prekonať svoju „oneskorenosť, zaostalosť vo vývoji“,
- rozvoj vidieka a ruralizácia je proces priebežne prebiehajúci s urbanizáciou ako dve rovnako relevantné oblasti.

Ruralizáciu chápeme ako šírenie a prijímanie vidieckych vzorov chovania, systémov hodnôt a spôsobu priestorového rozvoja v danej spoločnosti. V západoeurópskych krajinách predstavuje obsah rurality istý druh negácie masovej industriálnej spoločnosti, ohrozovanej ekologickými problémami. Orientuje sa najmä na aspekt psychosociálnych, územných a ekologických. Pritom ruralizáciu nie je možné podriaďovať pod proces urbanizácie či už ako prejav jej rannej fázy (ktorý s rastúcou silou urbanizácie zmizne), alebo ako jej defekt.

Vidiek je nutné chápať ako transformujúci sa priestor zahŕňujúci pluralitu rôznych aktivít, v ktorých sa kombinujú prejavy urbanizácie a ruralizácie (zmeny v poľnohospodárskej práci, rodine, spotrebe, druhé bývanie, agroturistika, občianske iniciatívy pre vidiecke spoločenstvá a pod.).

Renesancia vidieka sa samozrejme celoplošne nevzťahuje na každé miesto v rurálnom priestore. Stále tu prebieha proces diferenciácie, v ktorom sú niektoré lokality, resp. mikroregióny ohrozené, ale u iných dochádza k ich oživovaniu. Sú už evidentné a zreteľné určité iniciatívy zmien štruktúr, sociálnych sietí i kvality ľudských zdrojov, ktoré naznačujú značný potenciál vidieka. Organizácie a iniciatívy tejto ruralizačnej revitalizácie sú väčšinou roztrieštené a ich pôsobenie nevyvoláva tzv. synergický efekt. Status a expanzivita týchto aktérov zatiaľ výrazne neovplyvňuje decíznu sféru.

Vidiecke sídla na Slovensku majú relatívne nový bytový fond, ale pritom je v nich alokovaných viac ako tri štvrtiny (78,5 %) trvalo neobývaných domov z celkového počtu neobývaných domov v SR. V najmenších vidieckych sídlach do 500 obyvateľov (tvorí 41,5 % z celkového počtu obcí SR) je až 17,4 % trvalo neobývaných domov. Je badateľná určitá tendencia toho, že regióny s najvyššou mierou urbanizácie vykazujú relatívne vysoký podiel trvalo neobývaných domov a bytov. Prudký presun obyvateľstva do miest (v týchto regiónoch sa i najviac vyskytuje tzv. rozptýlené osídlenie) zvyšoval neobývaný domový a bytový fond daného regiónu. Na druhej strane u okresov s vysokým podielom vidieckeho obyvateľstva (najmä vo východoslovenských regiónoch) bol relatívne nízky podiel trvalo neobývaných domov.

Podľa našich analýz a predikcií predpokladáme pozvoľný, mierny trend migrácie vidieckych obyvateľov do miest. Toto prelievanie sa spomalí predovšetkým do metropolitných centier (zastavenie hromadnej bytovej výstavby, vysoké ceny pozemkov atď.) a bude skôr smerovať do stredných a menších miest (do ich zázemia bude akcelerovať proces tzv. suburbanizácie). Stále budú prevažovať dostredivé trendy do urbanizovaných centier nad odstredivými s tým, že základným motívom tejto priestorovej mobility bude pohyb za prácou a lepšou infraštruktúrnou vybavenosťou.

Masová mobilita pracovných síl v zmysle sťahovania sa za prácou a vyšším zárobkom je obvyklá len v krajinách severnej Ameriky a Austrálie. V štátoch západnej Európy je historická skúsenosť podobná ako na Slovensku a preto i EÚ v tomto zmysle preferuje regionálnu politiku. Cieľom tejto snahy je okrem iného i to, aby práca išla za ľuďmi (v súčasnom období je na Slovensku evidentný opačný trend, ľudia migrujú za prácou, ale bez zmeny svojho trvalého bydliska). Preto i podpora malého a stredného podnikania je základom tejto koncepcie. Prioritným predpokladom existencie malých firiem a živností je reálny zákazník, odberateľ. Komu by malé a stredné podniky predávali svoje služby a výrobky, keď by sa stratila kúpyschopnosť občanov i malých firiem? A to je i základná premisa tohoto zorného uhľa pohľadu.

Rozpor medzi nevyužívaním značného bytového fondu vo vidieckych sídlach jednotkách a nárokmi na novú, finančne a investične náročnú výstavbu urbanizovaných priestorov sa bude postupne zmenšovať. Spoločenské požiadavky na funkcie jednotlivých kategórií sídiel sa budú postupne meniť v súlade s možnými zmenami v rozmiestňovaní a koncentrácii výrobných síl, reštrukturalizácii ekonomického a sociálneho systému, s budúcimi koridorami urbanizačných priestorov, dopravnej a ostatnej infraštruktúry a nakoniec i s kvalitatívnymi premenami v životnom štýle občanov. Pritom v dlhšej perspektíve budúcej regionálnej politiky sa bude stále viac presadzovať orientácia na stratégiu rastu, pri zachovaní základných princípov sociálnej solidarity, tzn. že sa bude preferovať rozvoj takých pries-

torov, ktoré budú čo najviac prispievať k celkovému hospodárskemu rastu.

Regresný vývoj niektorých malých vidieckych obcí bude mať svoje prirodzené hranice. Väčšinou nepôjde o úplný fyzický zánik týchto sídiel, ani o zánik sídelnej funkcie, ale skôr o postupný prepád do inej kategórie, ktorý je možno nazvať termínom osada, či samota. Táto premena malých vidieckych sídiel bude mať rôznu intenzitu a časový priebeh s tým, že v niektorých regiónoch sa definitívne pretransformujú na rekreačné sídla, poprípade sídla s prevahou tzv. druhého bývania.

Je naozaj vidiek v kríze? Nakoniec aj to čo považujeme za krízu, je len iný stupeň hľadania a uvažovania. Bezvýchodiskové sa stáva len to, kde nie sú žiadne relevantné postoje a koncepcie. V tomto zmysle si nemieme zamieňať krízu s bezvýchodiskovou situáciou.

Na záver sa pozrime na vidiek z iného pohľadu a pokúsme sa položiť relatívne odlišnú otázku o existencii a perspektíve autentickej vidieckej subkultúry, ktorá nebola ešte pohltená a zdevastovaná dravou masovou kultúrou. Kde máme hľadať túto vidiecku subkultúru, ktorej tradičné hodnoty a princípy snáď ešte niekde pôsobia zotrvačnosťou, ale pri tom stále viac a viac zvetrávajú? Kde máme hľadať toľkokrát vzývané a zdôrazňované paradigma autentického slovenského

rurálneho a rustikálneho vidieka? Existuje ešte vôbec, alebo je odsúdené do skanzenov a múzeí? Táto vizionárska predstava sa akoby rozpustila do množstva rozdielnych predstáv a interpretácií, ktoré sa účelovo využívajú k určitým potrebám a cieľom. Ukazuje sa, že vidiek odidealizovaný a objektívnu pomoc i v tomto smere skutočne potrebuje.

LITERATÚRA

BUCHTA, S.: Regionalizácia Slovenska a trh práce. *Zem. Ekon.*, 44, 1998 (5): 219–224.

FROMM, E.: Útek ze svobody. Svoboda, Praha 1992.

HUDEČKOVÁ, H.: Ruralizace a její aktéři. *Zem. Ekon.*, 43, 1997 (9): 389–398.

JEHLE, R.: Pojetí endogenního rurálního rozvoje a jeho zavádění do regionální politiky v České republice. *Zem. Ekon.*, 44, 1998 (1): 9–18.

NEWBY, H.: Rural Sociology and Its Relevance to the Agricultural Economist: A review. *J. Agric.*, 33, 1982 (2): 125–165.

TOFFLER, T.: Tretia vlna. Veda, Bratislava 1993.

Došlo 22. 5. 1998

Kontaktná adresa:

PhDr. Stanislav Buchta, CSc., Národný úrad práce GR, Župné námestie 5, 812 67 Bratislava, Slovenská republika, tel. +421 7 4340 222, fax: +421 7 4340 291

SOUDOBÝ ČESKÝ VENKOV

PRESENT CZECH COUNTRYSIDE

Š. Štenclová

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The paper presents a reflection issuing from the urbanistic and pedagogic experience acquired through the permanent solving of rural problematics. The urbanistic access respecting the sociological aspects testifies to the present state of Czech countryside, points out some hot problems and characterizes the negative features. Czech countryside is quantified as 80% of the area, where there lives one quarter of the republic's population. In 1997, there is 6,350 country dwellings, almost one half of which up to 1,000 inhabitants. Qualitatively, the present stage can be described by changes and not very clear conception of agriculture, problems in the social structure and transport in the rural areas, by the social relations of rural depopulation, diversity of the rural areas and social groups. Partially, there is also characterized in the paper the present problem of countryside in Europe and the institutional frame of its development is outlined. These reflections result into stating, that a systematic sociological research of the qualitative changes, which would afford a deeper view of the problems of agriculture and countryside, is necessary for understanding of the phenomena and processes taking place in the Czech countryside.

urbanization, agriculture, rural space, social infrastructure, transport

ABSTRACT: Práce je úvahou, vycházející z urbanistických a pedagogických zkušeností, získaných při soustavném řešení venkovské problematiky. Urbanistický přístup při respektování sociologických aspektů podává svědectví o stavu soudobého českého venkova, upozorňuje na některé palčivé problémy a charakterizuje negativní rysy. Český venkov je charakterizován kvantitativně jako 80 % území, ve kterém žije čtvrtina obyvatel republiky. V roce 1997 je v něm 6 350 obcí, z nich téměř polovina do 1 000 obyvatel. Kvalitativně je současná etapa popsána změnami a nejasnou koncepcí zemědělství, problémy v sociální struktuře a dopravě na venkově, sociálními souvislostmi vylidňování venkova, různorodostí venkovských oblastí a sociálních skupin. Dílčím způsobem je v článku charakterizován také současný problém venkova v Evropě a nastíněn institucionální rámec pro jeho rozvoj. Výsledkem těchto úvah je konstatování, že pro porozumění jevům a procesům, které se na českém venkově odehrávají, je nutný soustavný sociologický výzkum kvalitativních změn, který by poskytl hlubší pohled do problémů zemědělství a venkova.

urbanizace, zemědělství, venkovský prostor, sociální infrastruktura, doprava

Motto: Stav, struktura a vzhled venkova jsou věrným svědectvím o způsobu života a práce lidí, kteří na venkově žijí.

ÚVOD

Problémy současného venkova mají svou samostatnou podobu nejen u nás a v ostatních postkomunistických zemích, ale nejsou chápány okrajově ani v Evropě a jiných částech současného světa. Venkov byl po dlouhé historické období pojmán jako jednota venkovského prostoru spjatého s jeho hlavní funkcí - zemědělstvím. Vývoj posledních let přinesl v celé Evropě řadu změn v zemědělském hospodaření. Od konce války do přelomu 90. let se v západoevropském průměru v důsledku toho snížil počet pracovních sil v zemědělství a lesnictví na jednu třetinu. To se stalo jedním z nejzávažnějších důvodů vylidňování venkova v Evropě i u nás. Ze-

mědělská politika se stala v zemích Evropské unie nejsofističtější. Zabránit dalšímu exodu představuje dodnes jeden z nejdůležitějších, ale i nejtěžších úkolů.

Užitou metodou této práce je vlastní úvaha vycházející:

- ze zkušeností urbanistické praxe při zpracovávání či posuzování územních plánů (ÚP Orlických hor - 1994; ÚP mikroregionu Pastviny - 1995; ÚP okresu Ústí nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou - 1997; ÚP sdružení Orlice - 1995; ÚP obcí Rožďalovice, Vyprachtice, Dolní Morava - 1997),
- ze styku s odbornou veřejností a zájemci o problematiku venkova soustředěnými ve Spolku pro obnovu venkova či Škole obnovy venkova v Libčevsi,
- z osobní účasti na seminářích a konferencích zabývajících se venkovskou tematikou,
- ze zkušeností a aktivní pravidelné účasti při přípravě, v porotě i při vedení prací ve studentské soutěži vysokých škol „Stavba pro venkov“.

- z osobní účasti řešitele výzkumu v projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR „Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově“,
- z dostupné literatury zabývající se touto problematikou.

Charakterem pohledu při posuzování soudobého českého venkova je urbanistický přístup s respektováním sociologických aspektů.

NOVÝ INSTITUCIONÁLNÍ RÁMEC PRO ROZVOJ VENKOVA

V Evropě došlo ke shodě, že je nutné zabránit dalšímu hromadnému vysídlování venkova a to nejen z důvodů ekonomických a demografických, ale také sociálních a ekologických. Monitoruje se proto sociální a ekonomická situace jednotlivých oblastí, vznikají nové programy pro zemědělství a nový program pro venkovský prostor. Zahrnují se do nich problémy ekonomické vyváženosti, zastavení vylidňování i účelné změny zemědělství k činnostem trvale udržitelného způsobu hospodaření a života. Evropská rada ve Štrasburku vypracovala návrhy na „Chartu venkovského prostoru“ (3. 9. 1993), kde se konstatují mj. tyto závěry:

- kulturní identita, přírodní zdroje a životaschopnost venkovského prostoru jsou vážně ohroženy (krizí zemědělství),
- podnikáme vše, co by zamezilo tomuto negativnímu vývoji pro udržení životní kvality ve venkovském prostoru.

V Evropě je tedy nastolena idea, že prioritu má dnes venkov a jeho integrovaný rozvoj. Je chápán jako nejen rozvoj hospodářský, ekologický a sociální, ale také rozvoj duchovní.¹

Také světová konference Habitat II (Istanbul 1996) se zabývala problematikou urbanizace, monitorováním a řízením procesů vývoje lidských sídel v celosvětovém i národních měřítcích.

V souvislosti s urbanizací i zde byly otázky venkova chápány pouze jako doplňkové, byla jim přiřazena významná samostatná podoba. To platilo jak pro tuto konferenci, tak pro komisi OSN pro lidská sídla i pro jednání Evropské unie. Vždy jde o spojenou problematiku venkova a zemědělské politiky Evropské unie, o které je známo, že patří ke kontroverzním otázkám. Venkov je logicky chápán jako globální otázka vývoje společnosti v národních i mezinárodních měřítcích. Nejedná se o pouhý prostor. Je to prostor jednak ryze ekonomický, ale také sociálně ekologický a kulturní.

Pro spolupráci s ostatními zeměmi Evropy, při společném hledání možnosti rozvoje venkovských území je východiskem vzájemně srovnatelné vymezení venkovských území. Typologie OECD je založena na hustotě

obyvatelstva a rozlišuje tři typy území: převážně venkovská, významně venkovská a převážně urbanizovaná. Podle uvedené typologie venkovská území ČR představují 83,1 % rozlohy státu s celkovým podílem 29,8 % obyvatel. Jde však o velmi hrubé vymezení (A n d r l e 1996).

Ekosociální fórum (1997) však konstatuje, že je obtížné vysvětlit společnost, že zemědělství je součástí lidské kultury a ne pouze výrobní součástí. Hledání a podpora trvalého rozvoje venkova bude vyžadovat ekologický, kulturní a zejména sociologický přístup.

POZNÁMKY K VÝVOJI VENKOVSKÉHO PROSTORU V ČESKÉ REPUBLICE

Také u nás je struktura osídlení, uspořádání krajiny a jednotlivých sídel venkova historicky ovlivňována vývojem zemědělství. Vesnice je historicky nejstarším dosud dochovaným druhem lidského sídla, spojeného se zemědělskou výrobou.

Naše česká vesnice je tradičním sídlem v převážné míře starším než města. Po staletí je její tradice dána polohou v krajině – vazbou na krajinu v různorodých proměnných, avšak stále existujících formách i architekturou venkovských staveb; je však dána také obyvatelstvem typickým pro venkov se specifickými vlastnostmi, rysy i problémy.

Česká venkovská sídla se proměňovala a proměňují. Venkov prošel a prochází dlouhou a bolestivou cestou. Na počátku stál člověk – zemědělec, hospodář, se silným vztahem k půdě. Po událostech hlavně tohoto století, zejména po období kolektivizace, je venkovský člověk jiný. Byl osvobozen od celoročních závazků, stal se však spíše námezdním pracovníkem, odcizeným všemu, co s vztahem k okolí, lidem, ke zvířatům či krajině souviselo.

Z hlediska urbanistického pojetí venkovského osídlení můžeme historické sledování charakterizovat těmito základními etapami: období kolonizace venkova; období feudálního a kapitalistického vývoje, poválečné a zejména socialistické období a současná etapa. Všechny tyto historické úseky souvisejí s mnoha událostmi, jejichž vlivu venkov podléhal, či jej v jakémkoliv směru ovlivnily. Je proto velmi nesnadné najít jejich nejvýstižnější charakteristiku.

Kolonizace venkova (12.–18. stol.) je obdobím historicky nejdelším. Vzniklo po přechodu od pastevecké k trvalému hospodaření. Promyšlené osídlování výběrem míst, sídel a zámezí, návrhem uspořádání vesnic i územního řešení krajiny se stalo základem trvalého urbanisticky organizovaného procesu na území České republiky. Kolonizační vesnické osídlení dosáhlo ideálů

¹P. Magel, předseda Bavorské akademie pro venkovský prostor, Bavorské státní ministerstvo zemědělství, výživy a lesnictví ve svém projevu 7. 11. 1995 v Parlamentu ČR konstatoval mj.: „Duševní trvale udržitelný rozvoj venkova je nejdůležitější“, a dále „prostředky vložené do venkova jsou v ekonomických efektech prozkoumány – stát je formou daní dostává až sedminásobně zpět, jde o návratný efekt“, a také „obnova vesnice je součástí Evropského regionu“.

lu venkovského urbanismu. Důsledkem byla poměrně velká stabilita obyvatelstva po dlouhá staletí.

Období feudálního a kapitalistického vývoje (18.–20. stol.) je charakterizováno narušováním urbanistické koncepce, jehož příčinami jsou mj. nové nároky dopravní, změny velikosti hospodářských jednotek, majetkoprávní vztahy, provozní střety funkcí. Toto období je počátkem odlivu obyvatel z venkovských sídel do měst – začátkem urbanizace. Dlouhodobé čerpání demografických zdrojů venkova však vedlo již koncem 19. století k vyliďňování rozsáhlých, hospodářsky slabších regionů.

Poválečné a socialistické období venkova je obdobím, kdy došlo v relativně krátkém čase k takovému množství událostí a změn, které historicky nemají obdoby a přitom mnohé z nich venkov silně poznamenaly. Vybíráme z nejzávažnějších:

- Benešovy dekrety s odsunem Němců a následným osídlováním Sudet či úplným rušením některých obcí;
- omezení rozsahu velkostatků na 50 hektarů (zákon č. 142/1947);
- únor 1948 a další omezování vlastnictví půdy do 20 hektarů;
- represe vůči „kulakům“ (tj. majitelům půdy nad 15 hektarů) po roce 1950;
- represe proti soukromníkům, drobným řemeslníkům a živnostníkům, soukromým lékařům aj.;
- vlna kolektivizace v letech 1950–1960 s násilným zřizováním družstev a exemplárním vystěhováním kulaků, ale s ponecháním záhumenků jako doplňku nízké produkce kolektivního hospodaření;
- postupné slučování zemědělských závodů (1960–1970) s výstavbou nových zemědělských podniků a areálů velkovýroby;
- zavedení střediskové soustavy (1967–1972) – kategorizace venkovského osídlení se známými dopady vyliďňování nestřediskových obcí;
- další velkovýrobní koncentrace zemědělské výroby (1970–1980) s výstavbou velkokapacitních objektů s největší koncentrací hospodářských zvířat, hospodaření s negativními dopady na ekologii a vzhled krajiny a plošnou chemizací zemědělství;
- období „přestavby“ (1980–1989) se první kritikou dopadů gigantomanie v zemědělské výrobě, ale s bezmocností možnosti jejich nápravy.

Po celé toto období dochází k úplnému narušení urbanistických funkcí, ale také k rozvratu ustálených společenských vztahů, k narušení mezilidských vztahů, ale zejména vztahů k půdě, ke ztrátě identity a hrdosti venkovských obyvatel. Důsledky negativně ovlivnily také kulturní a ekologické stránky života na venkově. Tyto jevy jsou provázány dalším vyliďňováním venkova. Proces pokračuje v různých intenzitách, ale tak, že již byla vážně podlomena ekonomická i funkční životaschopnost velkého množství menších venkovských sídel.

SOUČASNÁ ETAPA

Česká republika je v celoevropském měřítku charakteristická velkým počtem malých sídel v zemědělsky obhospodařované krajině. V současné době je to více než 6 000 venkovských obcí do 2 000 obyvatel (v roce 1997), z nich asi polovina je do 1 000 obyvatel. Venkovský prostor zaujímá asi 80 % území ČR, ve kterém žije přes 2,5 mil. občanů státu, to je asi čtvrtina obyvatel republiky. V tomto území hledají více méně pravidelně 3/4 jejich občanů odpočinek a rekreaci.

SOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI VYLIDŇOVÁNÍ VENKOVA

Dlouhodobý proces snižování celkového počtu obyvatel ve venkovských obcích České republiky (od roku 1960 do roku 1991 se odstěhovalo asi 30 % lidí z venkova) i částečný proces stárnutí obyvatel pokračují i v současnosti.

Zajímavé jsou interpretace některých údajů. Dochází ke snižování počtu obyvatel v obcích do 2 000 obyvatel, přičemž jsou citelně postižena zejména nejmenší venkovská sídla do 500 obyvatel, a to především v hospodářsky znevýhodněných okrajových územích. U obcí v okolí měst se pokles obyvatel zpomaluje, někde se zastavil. Odliv obyvatel malých obcí způsobuje i další deformaci, kterou je nevyváženost demografické struktury, ve smyslu vyššího zastoupení staršími, méně mobilními a sociálně slabšími obyvateli.

Podle Adrlého (1997) je však potěšitelné, že při stále se snižujícím počtu obyvatel ve venkovských obcích (do 2 000 obyvatel) jde o úbytek, který se zmenšuje. Zde neprevládá důvod vyliďňování stěhováním, ale přirozeným úbytkem (počet zemřelých je vyšší než počet narozených). Za významnou považuje autor i skutečnost, že dřívější migrační ztráty se zvolna mění v migrační přírůstky i v obcích do 500 obyvatel. Toto zpomalení venkovského exodu by bylo příznivým jevem, jde však zatím o krátkodobé výsledky, nepotvrzující ještě trvalost jevu.

Vysvětlení částečného upevnění sídelní struktury s křehkým sklonem k identitě usilováním mnohých obcí o cílevědomou obnovu, spoje podporovanou ze státního rozpočtu, by bylo asi příliš optimistické. I v České republice je třeba zdůraznit souvislosti zemědělství a celkového rozvoje venkova či venkovského prostoru. Můžeme však do nich zahrnout komplexní rozvoj venkovského osídlení spolu s respektováním vazeb dostupnosti pracovišť, občanského vybavení a služeb i společensko-správních kontaktů.

ZMĚNY V ZEMĚDĚLSTVÍ OBECNĚ A SPECIFICKY V ČESKÉ REPUBLICE

Od počátku padesátých let probíhá v Evropě další etapa ve vývoji venkovského prostoru, související se zemědělstvím.

V kapitalistických zemích probíhala specializace zemědělské výroby na principu rozvoje soukromého hospodaření při koncentraci do větších podniků a zániku nejmenších farem.

V socialistických zemích jde o zakládání státních a družstevních podniků v rámci budování socialistické ekonomiky.

V současné době jde v Evropě o hledání nového modelu zemědělství, při vyváženosti tržních podmínek se sociální dimenzí. Jednotlivé země budou nuceny stále více se vzdávat vlastní zemědělské politiky.

Po celou dobu se venkovský prostor zanedbával a vyjma raného poválečného období bylo zemědělství podceňováno. Koncentrace obyvatel do měst a městských aglomerací sebou přinesla nepříznivé důsledky. Vylidňování venkova postupně začalo mít nebezpečný rozsah.

Venkovská sídla a jejich obyvatelstvo se i v České republice proměňují podle změn postihujících venkov a hlavně zemědělství. Ve srovnání se stabilizovanými změnami vyplývajících z vývoje, má transformace českého zemědělství své specifické rysy a vytváří situaci komplikovanější vzhledem k transformaci různých forem vlastnictví po roce 1989:

- podíl pracovníků v zemědělství a lesnictví klesl z 32,4 % v roce 1950 na 11,8 % v roce 1990 a na 5,6 % v roce 1996 z úhrnu ekonomicky činných;
- počet pracovníků v zemědělství se ve srovnání s rokem 1989 snížil do roku 1996 o cca 60 %, na 400 tisíc osob;
- ladem leží přibližně 80 000 ha orné půdy a více než 400 000 ha luk a pastvin je využíváno extenzivně.

Vedle ekonomických důsledků omezované zemědělské výroby se tedy nutně objeví sociální důsledky, které budou procesy strukturalizace zemědělství komplikovat.

Nadměrná koncentrace hospodářských zvířat, pomocné a přidružené provozy a s tím spojená výstavba velkokapacitních souborů budov, se (z urbanistického pohledu) do jisté míry podepsaly negativně na hodnotě sídel. V poslední době si vedení zemědělských organizací uvědomuje, že nelze donekonečna krajinu pouze využívat. Existuje také vědomí, že domácí zemědělská produkce je nejlepším hospodářem pro kultivaci krajiny. Změny vlastnických práv a další procesy (vytváření nových vlastnických vztahů, přechod na tržní hospodářství) nejsou v zemědělství ukončeny. Jsou prováděny omezování výroby a citovaným snižováním počtu pracovníků, se kterým se venkov těžce vyrovnává. Soukromí zemědělci se potýkají s množstvím problémů legislativních, ekonomických, výrobních. Pracovní a sociální postavení zemědělců se v důsledku toho také proměňuje. Tyto změny a jejich dopady na postoje k práci a životu v podstatě prozatím odhadujeme, k plnější znalosti chybí soustavnější sociologická analýza zemědělské a venkovské populace.

Obecně platí, že na prahu třetího tisíciletí bude mít život na venkově budoucnost za předpokladu, že zemědělci v něm budou mít přiměřené místo, a že zejména v zemědělské politice budeme jednat promyšleně a koncepčně.

SOUDOBÉ PROBLÉMY SOCIÁLNÍ INFRASTRUKTURY A DOPRAVY NA VENKOVĚ

Obnova venkova je často chápána pouze jako obnova prostorových struktur, nikoliv jako obnova také sociální infrastruktury, tj. souboru zařízení založených na potřebách člověka. Prostorová struktura by měla být posuzována spolu se syntézou poznatků o člověku, prostředí a lidských činnostech. Příslušná zařízení sociální infrastruktury (vzdělávací a výchovná, kulturní, zdravotnická a především sociální) potřebná pro skladbu obyvatelstva na venkově, sloužící kromě daného sídla i širšímu okolí, často absentují.

V období socialismu docházelo k narušování dostupnosti zařízení sociální infrastruktury např. rušením malotřídních škol, lékařských stanic aj. To mnohdy napomáhalo nežádoucí migraci především z malých obcí nestřediskového charakteru.

Ze shromážděných poznatků resortů a koncepčních pracovišť, zabývajících se sociální infrastrukturou, vyplývá, že i po roce 1989 jsou jednotlivé koncepce stále ve stadiu tvorby a hledání a společným znakem je malá vzájemná koordinace. I to je odrazem současného stavu transformace.

Dřívější negativní rozdíly v jednotlivých územích i obcích, umocněné uplatněním střediskové soustavy, se sice poněkud vyrovnávají, ale vliv omezování veřejné dopravy a další faktory, vyplývající mj. i z nedostatku regulace trhu z úrovně obcí, vyvolávají další nerovnoměrnosti. Dochází k přetrhávání existujících sítí (zdravotnických a školských zařízení), sociální péče nemá vybudovány nové okruhy, zanikají potřebné služby. Z tohoto hlediska jsou silně ohrožena hlavně venkovská území a v nich starší a imobilní populace.²

Na negativních dopadech se v současné době podílí další rušení, omezování i zdražování veřejné dopravy. Posiluje se tak narušování sítě obsluhy zhoršením dostupnosti příslušných zařízení. To je situace charakteristická pro současný venkov.

V období ekonomických změn prováděných snahou o novou kvalitu života jsou na venkově handicapovány některé sociální skupiny a vyvstává nebezpečí pro sociální sféru. Řada problémů venkovského prostoru a obyvatelstva se musí řešit prostřednictvím sociální sféry, aby nedocházelo k dalšímu nežádoucímu vylidňování venkova.

Z praxe lze shrnout některá výrazná nebezpečí, vyplývající z nedostatků ve vybavenosti venkova:

²Nebezpečí postihuje zákonitě častěji slabší sociální skupiny. Je ohrožováno dojíždění žáků za zvláštními školami, staršího obyvatelstva za odbornou zdravotnickou péčí aj. Jde však také o důsledky v potlačování přirozených talentů ohrožením dopravy žáků uměleckých škol apod.

– při neúměrném vlivu trhu bez konkurenčních možností dochází k rušení neefektivních zařízení sociálního charakteru (např. lékáren, sociálních zařízení, knihoven);

– při neúměrném oslabení venkovského sektoru může dojít k ochromení sociální infrastruktury, stát a obec si musí nechat část prostředků na podporu fungování pošt, dopravy aj.;

– nejslabším článkem vybavení venkovských území je síť fungujících a dostupných sociálních zařízení, pomáhajících starším či handicapovaným (pečovatelská služba, domovy důchodců, stacionáře, Home car, síť terénní péče aj.).

Je třeba uvést, že ve venkovských územích občanská zařízení uspokojují potřeby člověka bez ohledu na jeho věk, sociální poměry, ekonomickou úroveň i druh zaměstnání. Tato zařízení určují význam sídla a mají výrazný vliv na sociální aktivity, kulturní rozvoj člověka a svou úrovní jsou skutečně jedním z podmiňujících faktorů stabilizace obyvatel venkova.³

Na negativních dopadech na venkov se výrazně podílí omezování, rušení a zdražování veřejné dopravy. To mnohdy ochromuje celá území.

Přes ujišťování, že vláda České republiky vychází z nutnosti zajišťování základních práv obyvatele v oblasti hybnosti po území státu (doprava do škol, zaměstnání, zdravotnických zařízení, ...) dochází k neúměrnému snižování dopravní obslužnosti. Vysvětlování, že jde pouze o vyloučení různých souběžných veřejných doprav z ekonomických důvodů, se jeví mnohdy jako vedlejší důvod, zakrývající dlouhodobě nefešené koncepční nedostatky resortu, protože prozatím nedošlo ke sladění jednotlivých dopravních systémů, ale pouze k omezení dopravních a přepravních podmínek pro obyvatele (ve veřejné osobní dopravě ze 63 % na 45 %).

Tyto závazky jsou prozatím v rozporu s vývojem dopravy v zemích EU.⁴

Bude důležité zmapovat, diferencovat dopravu a hledat vyváženou, ekonomicky šetrnou dopravní politiku (obecní mikrobusey, nájemné taxíky, ...) pro daný region.

Jedním z možných řešení je a bude pozvednutí důležitosti regionální dělby práce v těchto oblastech. Důsledkem budou vznikající regionální sdružení pro společné řešení dosažení veřejných služeb, tj. zdravotnictví, školství, sociální péče propojené efektivní dopravní sítí s příslušným zařízením v celém mikroregionu.

VENKOVSKÉ OBLASTI A SOCIÁLNÍ SKUPINY

Venkovská sídla a krajina plní řadu urbanistických funkcí. Patří k nim zejména:

- zemědělská funkce
- část průmyslu a těžba surovin
- doprava silniční a železniční, inženýrské sítě a pod.
- rekreace pro venkovské i městské obyvatelstvo
- sociální a kulturní funkce spolu s bydlením
- zajištění ekologické rovnováhy krajiny a celého území.

Kromě těchto funkcí má venkovský prostor mnoho dalších hodnot, které je třeba chránit a zachovat pro další generace naší populace.

Různorodost venkovského prostoru je ovlivňována vývojem a působí mnoha modifikacemi. Pestrost geografických a přírodních podmínek i historického vývoje utváří celou řadu sídel s osobitými koncepty i se specifickou architekturou.

Některé venkovské oblasti vytvářejí svou polohou, podmínkami sociálními i ekonomickými takřka homogenní celky, i když v konkrétních podmínkách se setkáváme vedle výrazných typů s jedinou převládající funkcí také s typy s dalšími smíšenými modifikacemi. Přesto lze obecně vytýčit:

- oblasti v ryze zemědělských podmínkách
- příměstská venkovská území
- oblasti v pohraničí.

Toto velmi hrubé rozlišení vychází ze současných vývojových trendů, působících na venkovský prostor v jednotlivých územích různými modifikacemi (např. změnami v zemědělství, ekologickými problémy v příměstských územích, specifickými problémy pohraničních území).

Důležité je a bude znát také různosti regionálního rozvoje mj. pro jejich cílevědomý a vyvážený vývoj i pro možnost uplatnění vhodných regulací pro dosažení udržitelnosti kvality života v nich.

Regiony často mají společné prvky nejen v architektuře, ale i ve způsobu života jejich obyvatel. Platí, že není jeden ucelený venkov, ale různé životní způsoby a životní styl v různých územích venkova.

Platí však také věty ze základního prohlášení Spolku pro obnovu venkova ČR z roku 1993:

„Charakter venkovského života a práce víc než kterýkoli jiný způsob lidské existence vede člověka k odpovědnému vztahu ke světu. Stav, struktura a vzhled venkova jsou věčným svědectvím o způsobu života a práce lidí, kteří venkov obývají.“⁵

³ Jde mj. o naplnění cílů Evropské charty územního plánování z roku 1990: „Ve službách a infrastruktuře bude nutné zajistit takovou síť, aby každému obyvatele bylo umožněno právo na vzdělání, kulturu, rekreaci. Lidé by měli mít k dispozici poštu, komunikační spojení, zdravotnická zařízení, lékárny.“

⁴ Přesvědčení o trvalém zhoršování života na českém venkově a obavy z jeho vyhlidňování v důsledku vývoje vyjadřují starostové mnoha obcí. Za nejproblémovější označují omezování veřejné dopravy. Ke kritikům patří např. starosta obce Kolinec na Klatovsku, který mj. říká: „když v Hradišti onemocní jedna ze dvou trvale tam žijících babiček, musí k lékaři 9 km pěšky. Pokud potřebuje větší vyšetření, vrátí se ze Sušice večer a čeká ji ještě 9 km. Podobně žijí v Javoří tři dědové. A všichni musí nakupovat.“

⁵ Váha činnosti spolku je především ve spolupráci všech – na místní a regionální úrovni i v účinné spolupráci ústředních orgánů státní správy a příslušných centrálních institucí a zejména ve formulaci výstupů pro vládu a zákonodárce.

Jde o odborně zdatnou iniciativu, která prokázala v mnoha směrech kladné výsledky, zejména v prosazování vládního Programu obnovy vesnice, v uskutečňování soutěží „Vesnice roku“.

Tato aktivita stejně jako iniciativy vznikajících škol obnovy venkova jsou nesmírně cenné pro realizaci postupných cílů obnovy venkova.

Venkovský prostor je osudové společenství pro lidi, kteří tam žijí a pracují. Všechny otázky, vztahující se k možnostem práce a příjmů v přijatelné vzdálenosti, k možnostem docházky do školy, vzdělávání, k dostupnosti a cenové přijatelnosti celé moderní infrastruktury od dopravního spojení až k telekomunikacím, nabídka kultury, podmínky bydlení a života ovlivňují to, co můžeme označit jako „životní šance ve venkovském prostoru“.

S celkovým vývojem ve venkovských regionech jsou nejtěžší spojení zemědělci a jejich rodiny. Jde o skupinu obyvatelstva, která je z jedné strany ve vztahu k těmto životním podmínkám konzumentem, na druhé straně velmi aktivně přispívá k jejich vývoji.

V současném transformačním období se na českém venkově profilují skupiny „zemědělců“ pravděpodobně takto:

- členové zemědělských družstev
- soukromě hospodařící rolníci
- noví experti obhospodařující krajinu.

Každá z těchto skupin pojímá zřejmě hospodaření na venkově podle svých zkušeností a postojů, dá se očekávat, že ve svých názorech a postojích nejsou skupiny jednotné. A že na venkově postupně krystalizují další výrazné skupiny. Tyto dílčí a nesourodé poznatky o vlivech venkovského prostředí na život venkovského a zemědělského obyvatelstva nestačí pro porozumění jevům a procesům, které se na venkově a v zemědělství odehrávají. Chybí údaje o kvalitativních změnách sociální struktury, které dovolí hlubší pohled do problémů zemědělství a venkova v jednotlivých oblastech. Proto je společenská objednávka na výzkum v této oblasti tak aktuální.

ZÁVĚRY

I dnes lze pro život na našem venkově vyjmenovat mnoho nepříznivých aspektů, které se sice proměňují, jsou však mnohde fakticky neúnosné. Závěr je tedy věnován upozornění výčtu některých palčivých problémů dnešního venkova:

- velké ohrožení vyplývá z neujasněné koncepce zemědělství – z trvající krize;
- existují nerovnoměrné územní i lokální podmínky (vybavení infrastrukturou, ekonomické možnosti, dopravní spojení aj.);
- odliv se týká především vzdělanější části obyvatel jako výsledek zhoršených životních podmínek;
- změny v zemědělské výrobě mají negativní vliv na zpracovatelský průmysl;

– hospodářsky slabé regiony, bývají i politicky slabé, je obtížné uplatnit své zájmy.

K charakteristickým negativním rysům venkovského prostředí patří zejména:

- snížená úroveň dopravní a technické obsluhy;
- často nedostatečné občanské vybavení a malá dostupnost služeb (např. ztráta důležitých zařízení, upřesňujících identifikaci – faxy, školy, rušení knihoven aj.);
- chárání některých historických objektů;
- znesnadněný kontakt s krajinou v úrodných oblastech, kde jsou stále velké hony;
- obytné prostředí je znehodnocováno průjezdnou dopravou;
- lokální topeniště ve spojení s inverzí znehodnocují životní prostředí vesnic v údolních polohách;
- velké zemědělské stavby z minulého období chátrají a jsou nevhodnými dominantami;
- došlo k devastaci přírodních prvků (alejí, sadů, zahrad aj.);
- snížila se kvalita života.

Pokud chceme, aby venkov nadále plnil funkci výrobce a zásobovatele základními potravinami, pokud chceme od venkova plnění funkce rekreace pro městské obyvatelstvo a pokud očekáváme pro venkov funkci hospodáře „kulturní krajiny“, musíme začít stavět od základů na obnoveném vztahu člověka k přírodě, k půdě, rostlinám i zvířatům. Nalézt vyvážený poměr mezi požadavky ekonomickými, ekologickými, sociálními a politickými je velmi obtížné. Bude však naší povinností upozorňovat na krizové momenty ve vývoji zemědělství a venkova a alespoň hledat rovnováhu mezi potřebami zemědělské populace a možnostmi, které vyplnou z dlouhodobé koncepce zemědělství. To vše bude znamenat uvažovat v sociálním výzkumu o nových úkolech, potřebných také pro přípravu vstupu České republiky do Evropské unie.

Jsou jimi například (podle National Action Plan Nom in Development-Rural Areas, FAO, 1997):

- vytvořit národní databanku existujících dat ze sociologických výzkumů venkova a zemědělství,
- najít vhodnou publikační formu pro odborné informace z oboru aplikace sociálních věd pro zemědělství a venkov,
- rozšířit možnosti pro uplatnění co největšího množství badatelů v oborech, souvisejících s venkovem a zemědělstvím,
- doplnit v České republice soudobou literaturu z oboru sociálních věd ve spojitosti se zemědělstvím a venkovem,
- zkompletovat a zpřístupnit statistická data o jednotlivých sociálních skupinách venkovského a zemědělského obyvatelstva (a to v mezinárodně srovnatelné formě) a průběžně je inovovat,
- získat přístup do mezinárodních počítačových databází, užitečných pro zvýšení informovanosti o venkově a zemědělství.

LITERATURA

ANDRLE, A.: Evropské hledání identity malých obcí. S 96, č. 15.

ANDRLE, A.: Obyvatelstvo a bydlení ve venkovském osídlení. Terplan Praha 1988.

BLAŽEK, B.: Problémy a výhledy českého venkova. Ecoterra, Škola obnovy venkova, Libčevy 1997.

Co je venkov. Sborník textů a semináře, Spolek pro obnovu venkova, 1995.

MAJEROVÁ, V.: Ekonomické a sociální důsledky transformačního procesu pro pracovníky zemědělských podniků. VÚ-EZV Praha 1992.

National Action Plan Nomen in Development, Rural Areas. FAO 1997.

ŠTENCLOVÁ, Š.: Občanské vybavení v ekologických souvislostech. VÚVA 1993.

ŠTENCLOVÁ, Š.: Podklad pro strategii venkova v rozvoje-
vém dokumentu. Studie, soutěž FORARCH, 1994.

Venkov v parlamentu (upravený magnetofonový záznam). MZ Praha 1996.

Došlo 14. 5. 1998

Kontaktní adresa:

Mgr. Šárka Štenclová, Česká zemědělská univerzita, 165 21 Praha 6-Suchbát, Česká republika, tel. +420 2 2438 2649

Upozornění pro autory vědeckých časopisů

Z důvodu rychlejšího a kvalitnějšího zpracování grafických příloh (grafů, schémat apod.) příspěvků zasílaných do redakce Vás žádáme o jejich dodání kromě tištěné formy i na disketách.

Pérovky mohou být zpracovány jako předloha pro skenování nebo mohou být dodány též jako bitmapa ve formátu ***.TIF** (600 DPI). Pro skenování by grafy neměly obsahovat šedivé plochy. Místo šedí se mohou použít různé typy černobílého šrafování.

Grafy je třeba dodat **včetně zdrojových dat** (jako tabulku) v programu EXCEL.

Prosíme **nezasílejte** obrázky ve formátu **Harvard Graphics**, nýbrž vyexportované do některého z výše uvedených formátů.

Redakce časopisu

RŮZNÉ PŘEDSTAVY O VENKOVU, VENKOVSKÝ ROZVOJ A TRANSAKČNÍ NÁKLADY

Při čtení tohoto čísla Zemědělské ekonomiky, které je věnováno problematice venkovského rozvoje, se mohou před čtenářem objevit pochybnosti, zda zmíněné téma opět nepředstavuje další z mnoha pokusů „objevovat objevené“ nebo zda dokonce nejde o další zbytečné stránky popsané pojednáním o tom, čemu je dnes již beztak věnována velká pozornost, jak dokazuje nejen celá řada odborných publikací, ale i článků v novinách a časopisech či pořadů v elektronických médiích. Možná, že všichni, kteří jsme nějakým způsobem přispěli do tohoto čísla, můžeme ještě mluvit o štěstí, že se onen imaginární čtenář netáže způsobem, jaký mívá někdy ve zvyku jistý bývalý televizní moderátor: „Pane XX, já se ptám jako občan tohoto státu, co tedy dělají ministerstva, výzkumné ústavy a vysoké školy v této oblasti, o které se stále mluví, stále píše, ale lidé, kteří na venkově žijí, si stěžují, že žádný výsledek vidět není? Možná by si nějaký venkovan mohl myslet, že peníze a čas vynaložené na podobné věci by bylo lépe investovat například do zlepšení autobusové dopravy obsluhující jeho obec.“ Zkušenosti z akademické a vědecko-odborné práce naznačují, že uvedený způsob uvažování vůbec není jevem v našem prostoru marginálním. Nevede však nakonec podobné uvažování k situaci pojmenované kdysi jedním ze současných slovenských politiků, původní profesí zedníkem, slovy, která použil v diskusi se svými teoretizujícími oponenty: „z vašich grafů sa nenajeme“?

Jak jsou vlastně ve veřejnosti vnímány diskuse odborníků o venkovském rozvoji? Proč často panuje mezi venkovany přesvědčení, že tyto záležitosti jsou vlastně k ničemu? Jak to, že je mezi lidmi z vesnic rozšířen pocit, že výsledky různých programů obnovy venkova třeba směřují proti nim, jak dokumentují slova jistého starosty chodské vesnice, s nímž jsme hovořili v roce 1995: „Na různých sezeních, na kterých se představitelé obcí setkávají s různými architekty a lidmi zabývajícími se obnovou venkova, se často objevují myšlenky, aby se vesnice vrátily k podobě za první republiky, to je, aby existovaly na spolicích a gruntech. To je ale folklór, vždyť my jsme na konci 20. století a jsme průmyslovou obcí. O jakých gruntech tady mů-

že být řeč? Návrat k soukromému zemědělství v podobě rodinného hospodářství by byl cestou zpět. Proto přemýšlet o vesnici ze začátku století je nesmysl.“ Proč se právě mezi lidmi, k nimž jsou projekty obnovy venkova směřovány, objevují pochyby o smyslu těchto projektů či diskusí, které je doprovázejí? Jaký je tedy přínos odborných pojednání pro praktické každodenní problémy, které lidi na venkově trápí a které si přejí zlepšit? Tyto a řada dalších otázek by neměly zůstat bez odpovědi, je-li cílem rozvoje venkova skutečně venkov obnovit a ne ho zakonzervovat či dokonce nezamýšleně ničit. Tato úvaha si nečiní nárok na vyčerpávající odpovědi na položené i zatím ještě nepoložené otázky, ale snad napomůže k nasměrování našeho uvažování i na koordináty, v nichž se celá problematika venkovského rozvoje pohybuje – tedy k jakési teorii (či možná metateorii) venkovského rozvoje.

Pro autory vědeckých pojednání o venkovském rozvoji, pro účastníky vědeckých a odborných diskusí je zřejmé, že výsledky jejich aktivit nepředstavují ani konkrétní návody řešení konkrétních problémů, ani teoretický „všelék“ na všechny „neduhy“ venkova. Jejich aktivity pouze připravují pro tato konkrétní řešení určité základy. Nesmírně důležitým je však charakter těchto základů: nejsou-li základy dobré, ani dům nebude kvalitní, i kdyby vypadal sebezpyšněji, ale i na dobrých základech může stát nekvalitní dům. V počátku diskuse o výše uvedených otázkách by tedy měla zaznít problematika souvislosti mezi konkrétními projekty směřujícími k rozvoji venkova a jejich ideovými východisky. Touto záležitostí se již poměrně dlouhou dobu, a to s různým stupněm úspěchu, zabývá sociologie. Anglický sociolog A. Giddens (1989) vidí v otázce hodnocení dopadů realizace určitých programů či opatření z pohledu souladu či nesouladu předpokládaných a skutečně dosažených výsledků jeden z bodů, v nichž může být sociologie prakticky užitečná¹. Hlavním ohniskem tohoto zamyšlení bude tedy problematika úspěšnosti implementace programů a projektů zabývajících se rozvojem venkova, a to z hlediska jejich přijetí v komunitě, pro niž jsou připravovány. Jinými slovy půjde o to naznačit, jak spolu korespondují ideové

¹Giddens píše o případu, který, přestože se vztahuje k městu, není až tak vzdálen od problematiky venkovského rozvoje, především pokud jde o otázky, které nás zajímají v tomto zamyšlení: proč se některé projekty, ač jsou dobře míněny a připraveny, mají ve výsledku se svými původními cíli. Giddens v této souvislosti uvádí, že po druhé světové válce vrostly v mnoha městských centrech velké obytné bloky (bloky bytových domů), které byly především ve státním či municipálním vlastnictví. Předpokládalo se, že poskytnou vyšší standardy bydlení pro nižší příjmové skupiny z chudých (např. slumových) částí měst a nabídnou také příjemné možnosti nakupování a jinou občanskou vybavenost soustředěnou, tak říkajíc, přímo „po ruce“. Avšak výzkum ukázal, že mnoho z těch, kteří se přestěhovali ze svých předchozích bydlíšť do rozsáhlejších bloků bytových domů, se cítili být izolovanými a nešťastnými. Nákupní centra a vysoké bytové domy se brzy začaly rozpadat, a tak postupně poskytovaly vhodnou základnu pro násilná přepadení a další zločiny.

předpoklady programů rozvoje venkova a jejich praktická realizace. Důležitou podmínkou pro úspěšnost souladu východisek a výsledků je souzvuk v názorech na (či v představách o) řešenou problematiku mezi těmi, kteří žijí a působí uvnitř komunity, pro niž je daný projekt připravován, a těmi, kteří formulují realizační strategie vedoucí k řešení určitých problémů a kteří často působí mimo danou komunitu, již se projekt týká. Ostatně tato otázka rovněž silně rezonovala i během setkání pořádaného 12. 3. 1998 ČAZV, které bylo věnováno sociologii a venkovskému rozvoji. Jde skutečně o to, zda řešení, která se připravují například lidmi žijícími ve městech a jsou utvářena na základě určitých představ a názorů lidí žijících v těchto prostorech (např. Praha), odpovídají těm potřebám a představám, které mají lidé, pro něž jsou připravovány a kteří žijí v jiném určitém prostoru (např. venkovská oblast Y). Český sociální a kulturní antropolog J. Kanderl (1996) nazývá tuto problematiku otázkou tzv. trvale udržitelné koexistence mikrosvětů (lokalit, např. vesnice) a makrosvětů (nadlokální, např. národní společnosti).

Není-li dosahována koexistence obou zmíněných světů, dochází ke zvyšování tzv. transakčních nákladů². Tento pojem označující náklady na sjednávání, vyjednávání, kontrolu či měření transakcí je převzat z institucionální ekonomie. Protože se pojem transakční náklady týká nákladů na fungování určitého systému interakce (transakce) probíhající mezi různými subjekty, lze jej vhodně aplikovat nejen na problematiku ekonomie, ale i na otázky venkovského rozvoje z pohledu sociologie, pro niž právě systém interakcí lidí představuje jeden ze základních pilířů. Představíme-li si pod pojmem „trh“ ten systém, který nás zajímá, tj. venkovský rozvoj, potom i zde nelze přehlédnout existující nabídku a poptávku ve vztahu k obnově a rozvoji venkova. Jak ale vysvětlit skutečnost, že přes rostoucí nabídku (viz v úvodu zmíněná slova imaginárního čtenáře i skutečného starosty o množství projektů směřujících k obnově venkova) existuje stále nízké uspokojení poptávky (viz slova o neúčelnosti či nevhodnosti nabízených programů). Institucionální ekonomové v této souvislosti často mluví o tzv. selhání trhu z důvodů příliš vysokých transakčních nákladů na jeho fungování. Jsou-li tedy v případě venkovského rozvoje vysoké náklady například na sjednání realizace určitého programu v některé lokalitě, potom to znamená, že mezi účastníky oné transakce (např. organizací z Prahy a místními lidmi) nedošlo k dohodě, a to i přes existující

poptávku na úrovni mikrosvětů a přítomnou nabídku na úrovni makrosvětů. Transakce spočívající v realizaci projektu se neuskutečnila, protože ji nebylo možné dohodnout vzhledem k vysokým nákladům na její sjednání a vyjednávání. Zákonitě vznikají otázky, co způsobuje tyto vysoké náklady, a jak je snížit tak, aby byla možná snadnější realizace projektů. Odpovědi je možno hledat v problematice institucí. Ty představují zavedený způsob nebo schopnost, jakým lidé provádějí určitou činnost. Protože transakční náklady (náklady na sjednávání a vyjednávání zmíněné koexistence makro- a mikrosvětů) jsou nenulové, existují instituce, které lze chápat jako určitá pravidla hry (North 1994), jež jsou námi konstruována s cílem řešit problémy vyplývající z onoho sjednávání a vyjednávání. Pokud lidé na venkově akceptují dané projekty (tzn. považují je ze svého pohledu za „férové“), potom internalizují daná pravidla hry díky korespondenci těchto projektů se svými představami, což vede k výraznému snížení transakčních nákladů³. Vnímá-li ale venkovská populace projekty opačně, „náklady na provoz“ systému rostou. Institucionální rámce jsou v takových případech tvořeny na základě určitých představ, které nedoznávají vždy adekvátního pochopení „druhou stranou ve hře“. V základě formovaných pravidel hry (institucí) mohou totiž často stát představy, s nimiž do hry vstupujeme a které mohou být výrazně odlišné od představ našich „soupeřů“. Právě na vstupních představách, na jejich souladu či nesouladu s představami ostatních účastníků „hry“, závisí velikost transakčních nákladů nutných k realizaci projektu, a tedy i to, zda všichni účastníci „hry“ považují ony projekty za spravedlivé nebo nespravedlivé. Čím větší je soulad mezi makrosvětlem a mikrosvětlem a představami lidí v nich, tím nižší jsou transakční náklady a tím větší šanci má projekt na úspěch.

Výše zmíněná slova o souladu či nesouladu našich představ ve vztahu k vesnici a venkovu je možno dokumentovat na konkrétním příkladě některých výsledků úkolu, který provádím se studenty České zemědělské univerzity v Praze na semináři věnovaném širší sociální problematice venkova. Studenti utvoří skupiny, skládající se jednak výlučně z těch, kteří trvale žijí na venkově, a jednak pouze z těch, kteří trvale bydlí ve městě. Rozhodnutí o tom, zda sídlo, v němž dotýčný student či studentka bydlí, má být považováno za městské či venkovské, je ponecháno na daném studentovi nebo studentce. Studenti se tak identifikují s prostorem (městským či venkovským), o kterém se domnívají, že do něj patří. Následně mají za úkol napsat prvotní aso-

² Podrobněji o transakčních nákladech viz např. Coase (1937, 1994) nebo Mlčoch (1996).

³ Zde je vedena paralela se slovy prof. Mlčocha (1997: 16), který podobně uvažuje o ekonomické reformě v ČR: „Pokud převážná část populace akceptuje strukturu vlastnických práv a celého institucionálního rámce hospodaření včetně „pravidel hry“ jako „fair“ a „spravedlivou“, snižují se transakční náklady smluvního systému a frické („tření“) v ekonomickém systému klesá. A ovšem i naopak: každé vnímání institucí jako „unfair“ a nespravedlivých nutně zvyšuje tenze v ekonomice a společnosti a „náklady na provoz“ systému rostou.“

⁴ Jinou cestou snížení transakčních nákladů je použití institucí chápáných jako hierarchicky organizované útvary. Projekt, který se původně nedařilo realizovat, je prosazen např. „úřední mocí“ a již se o něm dále nevyjednává. Domnívám se však, že takový způsob snižování transakčních nákladů může možná fungovat ve firmě, ale je tím nejméně vhodným z hlediska fungování celého společenského systému.

Znak	Jak studenti z města nazírají		Jak studenti z vesnice (venkova) nazírají	
	město	venkov	město	venkov
Sociální vztahy	(0) anonymita	(0) všichni se znají	(-) anonymita	(+) všichni se znají
	(-) kriminalita		(-) zdroj nepořádku	
	(0) mnoho lidí			
		(-) omezenost informací		
			(-) lhostejnost	(+) dobré vztahy mezi lidmi
Životní prostředí	(-) špatné životní prostředí	(+) dobré životní prostředí	(-) špatné ovzduší	(+) čisté ovzduší
Prostorová dynamika		(-) nuda		
	(-) hluk a spěch	(+) klid	(-) spěch a chaos	(+) klid
Ekonomická infrastruktura	(+) sídlo úřadů, centrum vzdělanosti	(0) zemědělství		(0) zemědělství
	(0) vysoké příjmy a vysoké výdaje	(-) nízké příjmy		
Dopravní infrastruktura	(+) dobré dopravní spojení	(-) špatné dopravní spojení		
Občanská infrastruktura	(+) více služeb a jejich lepší výběr	(-) málo služeb		
	(+) lepší kulturní vyžití	(-) málo možností kulturního vyžití	(+) lepší kulturní vyžití	

Pozn.: Nevyplněná políčka u jednotlivých znaků neznamenají, že by studenti vůbec nenacházeli asociace jim odpovídající, ale četnost těchto charakteristik pro daný prostor nebyla velká, a proto je neuvádím.

ciace či charakteristiky vesnice a města, které se jim v daném momentě a po krátké diskusi ve skupině vybavují a které považují za signifikantní pro dané prostory. Vzhledem k přibližně dvouletému používání tohoto úkolu je možné vyčlenit nejčastěji se opakující charakteristiky či asociace, které studenti v rámci skupin nalézají, a o nichž lze tedy předpokládat, že jsou pro dané skupiny studentů v daném čase invariantní. Tyto indikátory jsou uvedeny v přehledu I. Nejsou v něm samozřejmě zahrnuty jednotlivosti, které, ač mnohdy zajímavé a stimulující další uvažování, studenti rovněž v některých skupinách vyjadřovali⁵. Důvodem je snaha poskytnout převládající obecný obraz i s vědomím ztráty některých důležitých specifik.

Po předložení asociací či charakteristik města a venkova jsou ještě studenti vyzváni, aby se vyjádřili, zda jako skupina jednoznačně a bez dlouhého přemýšlení považují tyto indikátory za kladné – pozitivní hodnocení (+), záporné – negativní hodnocení (-), či obtížně zhodnotitelné – neutrální ve smyslu jejich možného jak pozitivního, tak negativního hodnocení či obtížné hodnotitelnosti kladů či záporů u některých indikátorů vůbec (0). V této části úkolu se skupiny z města vyjadřují ke svým charakteristikám a asociacím, které zvolily pro jednotlivé typy sídel, a stejně tak skupiny z venkova. Je

třeba upozornit ještě na jeden fakt, a to, že v tomto úkolu se výrazně nerozlišuje mezi venkovem (přírodně sociální prostor) a vesnicí (sídelní útvar), ale oba pojmy jsou chápány synonymicky jako určité specifické územní společenství, tedy určitým způsobem definovaný prostor, který sdílejí určití lidé⁶. Výsledky zmíněného úkolu v jeho dvouleté sumarizaci jsou uvedeny v přehledu I.

Z přehledu vyplývá, že uvedené charakteristiky a asociace spojené s městem a venkovem, jak je prezentovali studenti ve skupinách, se mezi sebou uvnitř jednotlivých znaků⁷ liší v závislosti na prostoru, s nímž se studenti identifikují (tzn. v němž žijí a s nímž mají dlouhodobou prožitou každodenní zkušenost). Přestože výše přiblížený přístup hry se studenty neumožňuje skutečné kvantitativní vyjádření a následně statistické zpracování, lze na jeho základě předpokládat, že charakter našeho nazírání na venkov či město je do určité míry dán způsobem prožívání těchto prostorů (viz např. rozdílné hodnocení některých sociálních vztahů). Ono prožívání závisí na tom, zda daný prostor je místem našich každodenních aktivit (tj. zda v něm bydlíme a žijeme, jinými slovy trávíme svůj život), což vede k určité míře „zakotvenosti“ v daném prostoru.

⁵ Např. zajímavý výrok, že „holky na venkově nejsou namyšlený, kašlou na módní hadry a nekoukají na prachy“, který prezentovali studenti (ne studentky) z města, má v sobě aspekt srovnání městského a venkovského prostoru z pohledu gender. Takové zaměření však není náplní tohoto zamýšlení.

⁶ Vycházím zde z analogie s Musilovým pojetím města (Musil 1967), který jej považuje za složité územní společenství se složitým sociálním systémem zahrnujícím společenskou organizaci, strukturu a společenské vztahy.

⁷ Zmíněné znaky jsou přiřazeny autorem ad hoc s cílem typologizovat oblasti, v nichž studenti nejčastěji hledají základní charakteristiky daných prostorů.

Je zřejmé, že zadání, které studenti plní, má daleko k požadavkům kladeným na striktní vědecký přístup a z hlediska kvantitativních sociologických metod by mohlo být považováno i za jejich ignoranci. Chybí operacionalizace pojmů „město“ a „vesnice“, která je navíc chápána synonymicky s pojmem „venkov“, ale i operacionalizace pojmů „charakteristiky“ či asociace spojené s městem a venkovem či vesnicí⁸. Omluvou budiž, že ve zmíněném přehledu jde pouze o zachycení těch představ, které se derou na povrch v prvním přiblížení. Jsou to ta nejobecnější nazírání mající místo v našich individuálních představách o světě, v němž žijeme. Pochození těchto nazírání, která se formují na úrovni každodennosti (nedospíváme k nim na základě vědeckých postupů), je však důležité pro jednání kohokoliv z nás, protože nám zadávají základní orientace ve světě.

Abychom nezůstali pouze v rovině každodenního nazírání na venkov a město utvořeného z vyjádření studentů, zaměřím se nyní na výsledky některých již skutečně kanonických sociologických výzkumů zabývajících se problematikou nazírání na venkov mezi měšťany a venkovany. Jak však bude patrné z následujících slov, tyto výsledky více či méně potvrzují zjištění uvedené ve výše představeném přehledu. Například francouzské empirické výzkumy (Rambaud 1974) ukazují, že město je v představách venkovánů místem vzdělání, volného času, možnosti získat peníze, místem společenských příležitostí a prospěchu, místem zábavy a kultury, místem hluku, „jednou velkou továrnou“ a místem anonymity. Pro venkov je potom charakteristická vzácnost pracovních příležitostí, jedná se o místo zemědělské práce bez pevné pracovní doby a volného času. V českých podmínkách se problematikou představ o venkovu zabývala ve druhé polovině 70. a v 80. letech Laboratoř sociologického výzkumu na filozofické fakultě v Brně (viz Librová 1996). Podle těchto výzkumů je doloženo pozitivní hodnocení venkova jak mezi měšťany, tak mezi vesničany. Librová uvádí, že již v názorovém klimatu 70. let se prosazuje staronová postojová orientace připomínající evropskou tradici obdivu k venkovu, a to navzdory předchozímu a stále přetrvávajícímu modernistickému ovzduší s postoji vzhledem k městu jako k místu, kde člověk může v plnosti prožít své potřeby a touhy. Librová v této souvislosti poukazuje na fakt, že se kladné hodnocení venkova, které bylo dříve více vyhraněno měšťanům vzhledem k jejich nostalgii po venkovském životě, jelikož často představovali migranty z venkova a měli s tímto prostorem své zkušenosti, objevuje i u samotných vesničanů. I z uvedených příkladů je rovněž zřejmé (podobně jako v úkolu prováděném se studenty), že dané představy a nazírání na venkov či město jsou do značné míry formovány způsoby prožívání těchto prostorů ovlivněných každodenními aktivitami.

Zmíněná rutina každodenního života, která je zachycena v našich představách, vytváří, jak píše Giddens (1989), ohromné množství našich sociálních aktivit. Studium sociální interakce v každodenním životě potom následně osvětluje i větší sociální systémy a instituce, protože ty jsou ve skutečnosti závislé na vzorcích sociální interakce, které se účastníme během našeho každodenního života. Jsou-li větší sociální systémy, mezi něž lze město i venkov bezpochyby zařadit⁸, pod vlivem vzorců našich každodenních interakcí, potom pro porozumění těmto systémům je nezbytné tyto vzorce „zachytit“ v proudu každodenního dění. A zde je velké pole působnosti právě pro sociologii. Představy, se kterými přistupujeme k našim at teoretickým pojednáním či praktickým projektům směřujícím k rozvoji venkova, jsou do značné míry, jak již bylo uvedeno, formovány našimi každodenními zkušenostmi a aktivitami utvářenými typem prostoru, v němž žijeme, a který je zároveň našimi každodenními aktivitami zpětně formován a přetvářen. Z každodennosti však mohou námi utvářena nazírání pronikat i do našich profesionálních aktivit a ovlivňovat je.

Síla takového pronikání představ, které jsou utvářeny v jednom prostoru a snaží se o praktické uplatnění v prostoru jiném, a z toho vyplývající možný nesoulad mezi venkovskými a městskými představami o venkovu a vesnici, je patrná i z následujícího příkladu spojeného s problematikou obnovy venkova. Tento příklad dokumentuje, jak nazírání na venkov mezi městskými lidmi může ovlivnit některé strategie jednání venkovánů. Obec D., nacházející se v Pošumaví, kde jsem spolu se svými kolegy z katedry humanitních věd ČZU v Praze v roce 1993 prováděl jeden z našich výzkumů, získala v rámci restitucí zámeček, který byl předtím sídlem státního statku. Obecní zastupitelstvo požádalo jistou firmu v Plzni, aby vypracovala projekt na využití tohoto zámečku. Za tuto studii obec zaplatila ze svého rozpočtu několik desítek tisíc korun. Zmíněná firma doporučila přeměnit zámeček na luxusní hotel pro západní klientelu (vzhledem k blízkosti hranic se SRN) s parkem, parkem a golfovým hřištěm poblíž. Argumenty svědčící pro tento projekt byly z pohledu místních lidí spatřovány v příjmech do obecního rozpočtu, v rozšíření nabídky pracovních míst přímo v místě bydliště a rovněž i v povýšení určitého statusu obce díky přítomnosti zahraničních turistů. Místní lidé tento projekt nejprve přivítali, jelikož uváděné argumenty byly v souladu s některými jejich potřebami a představami. Když se jim ale vše rozleželo v hlavě, nadšení pro projekt u většiny místního obyvatelstva téměř vyprchalo. I mně připadalo poněkud komické vybudovat luxusní hotel na malém náměstíčku (návisi), kde uprostřed stojí rozpadající se kašna, naproti zámečku po desetiletí neopravovaná venkovská hospoda, která je v létě hojně navštěvovaná místními muži v montérkách a „nahoře

⁸ Např. Musil (1967: 16) chápe město jako složitý sociální systém, vyznačující se „rozvinutou dělbu práce a velkou hustotou obyvatelstva, které je sociálně velmi různorodé, nezabývá se zemědělstvím a vytvořilo si soustavu interakcí, charakterizovanou distancí v meziosobních vztazích, partikulárností sociálních rolí a nepřímými způsoby sociální kontroly“.

bez". Tento obraz by na bohatou klientelu, která měla podle předpokladů hotel využívat, nepůsobil asi dobře a trumf v podobě nižších cen v kombinaci se zdravým přírodním prostředím by nemusel být až tak výrazným, jak projekt původně předpokládal. Mezi lidmi v obci se postupně začaly objevovat úvahy o podřízeném postavení vůči Němcům („Oni si tam budou užívat a my jim budem sloužit“). Mnohem významnější však z hlediska uskutečnění plánovaného záměru byly obavy ze ztráty určitého klidu, který v obci panoval („Pořád sem nám bude někdo jezdit, zasmradí to a nadělají krávlá“). Právě tento moment (důraz na klid na vesnici) se ukázal jako rozhodující pro konečný odpor vůči danému projektu. Představa klidu, asociovaná s vesnicí, a důležitost, jakou mu připisuje venkovské obyvatelstvo, byly těmi momenty, které maximalizovaly transakční náklady a vedly tak k neuskutečnění projektu, protože jej nakonec místní lidé považovali za neodpovídající jejich představám, a tudíž za nedobrou („neférovou“). V praktické rovině se navíc ukázalo, že by obec těžko našla investora, který by onen hotel vybudoval. Nenachází se totiž na hlavní komunikaci do Německa a přístupová silnice k němu zdaleka nebyla v nejlepšímu stavu podobně jako celá infrastruktura obce, což by si vyžádalo další náklady, a bylo otázkou, zda by potenciální investor do luxusního hotelu byl ochoten uhradit nebo zda by očekával, že je uhradí samotná obec. Na zlepšení infrastruktury do požadovaného standardu však obec neměla prostředky. Nakonec v obci zavládlo přesvědčení, že šlo o vyhozené peníze za projekt, který je vlastně k ničemu, i když firma některé aspekty tohoto projektu s lidmi v obci předem konzultovala.

Zmíněný příklad je právě oním případem konfliktu vyplývajících z mechanického přenosu představ městské populace do venkovského prostoru. Tímto způsobem, jak z příkladu vyplývá, dochází často k výraznému zvýšení transakčních nákladů souvisejících se sjednáváním a vyjednáváním realizace určitého projektu. Doporučení ve zmíněném projektu stála na městské představě, částečně patrné i v uvedeném přehledu o názirech studentů či vyskytující se ve výsledcích zmíněných sociologických výzkumů, jež spojuje přednosti zdravého přírodního prostředí vesnice s pohodlím a komfortem dodávaným civilizačními vymoženostmi města. Konečná představa venkovu (pomineme-li praktické možnosti realizace projektu) však byla jiná a dominovala v ní preference jejich klidu a určité nezávislosti, jak to nakonec rovněž dokumentují i výše uvedené výzkumy.

Podíváme-li se detailněji na výše přiblížené představy o městu a vesnici, zjišťujeme, že mezi měšťany

a venkovany panuje určitá nejednotnost v představách, jak vlastně venkov chápat. Paradoxní však je, že konkrétní projekty zaměřené na problematiku obnovy venkova často vycházejí z jakoby unifikované představy založené na předpokladu, že všem se pod pojmem venkov vybavují téměř totožné charakteristiky. Tento nevyslovený předpoklad však zamlčuje, že tyto používané představy mají svůj původ především v nevenkovských názirech na venkov.⁹

Zmíněné východisko o určitých standardních (totožných) charakteristikách venkova či města má zároveň svůj teoretický korelát v koncepci Sorokina a Zimmermana (1929) o rurálně-urbánním kontinuu. Tito autoři se pokusili ustavit diferenční charakteristiky městské a venkovské společnosti, jejichž totalita by dávala typ každého z těchto sociálních prostorů. Použili k tomu seznam rozdílů mezi městským a venkovským sestávající z řady položek, např. povolání, prostředí, hustota, velikost. Jako teoretické východisko své práce použili Tönniesovy myšlenky o typologii *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*. Tato typologie byla původně používána k charakteristice forem lidského sdružování a neměla nějaké výrazné prostorové reference. Avšak byli to právě Zimmerman se Sorokinem, kteří ji zhmotnili do rurálně-urbánního kontinua (Newby, Butler 1980). Koncept rurálně-urbánního kontinua určoval po dlouhou dobu hlavní paradigma rurální sociologie. S postupem času se však objevuje stále více prací poukazujících na problematičnost přístupu založeného na představě existence určitých typicky venkovských a pouze venkovských charakteristik nebo určitých typických městských a pouze městských charakteristik. Tak např. Musil (1967: 11–12) píše, že takový názor měl možná jisté opodstatnění v době, kdy vznikala první průmyslová velkoměsta v 19. století, ale v dnešní době, kdy v mnoha průmyslově vyspělých zemích bydlí již více než 3/4 obyvatelstva v městských sídlech a kdy zmizely uzavřené, izolované obce s naturálním hospodářstvím, které byly vystříhány obcemi s obyvateli, kteří, ač nežijí ve městech, přejímají městský způsob života, nemá již důraz na druhovou odlišnost městské a venkovské společnosti význam. Ještě lépe dokumentovala způsob myšlení, který je založen na Tönniesově ideálních typech *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, Ruth Glass (1966: 142): „Dlouho, prostřednictvím indoktrinace, které byl každý z nás kdekoli v určité době vystaven ... jsme zvláště v anglosaském světě předurčení myslet v pojmech ostré distinkce mezi venkovským a městským a jejich „způsoby života“. Pro mnohé z nás má přídavné jméno „venkovský“ příjemné, uklidňující konotace – krása, řád, jedno-

⁹ Typickým příkladem byli někteří architekti v pořadu „Receptář nejen na neděli“ vysílaném na programu ČT1, kteří z hlediska své profese a svých názirů dokumentovali, jak některé venkovské stavby nebo jejich úpravy, sloužící k bydlení, naprosto narušují ráz vesnice a nejsou tudíž v souladu s představou o venkovu (podotkneme s představou architektů o venkovu, která má v sobě prvky výrazné sociální konstruovanosti). Problém však spočívá v tom, že se nikdo neptal na názory těch lidí, kteří si kritizované domky postavili či je přebudovali. To, co odborníci v určité profesi mohou považovat za nevkusné či narušující vzhled vesnic, může být formováno jejich odbornými představami (spojenými s jejich každodenními aktivitami), které mohou být výrazně odlišné od představ samotných venkovu, které jsou zase pod vlivem jejich každodenních interakcí. Zákonitě se objevuje otázka, co legitimuje architektky mít „správnější“ estetické citění než mají obyvatelé vesnice?

duchost, pokoj, přirozené spontánní (grass-root) demokracie, mír a pohoda, gemeinschaft. Městské vyjadřuje opak – ošklivost, nepořádek, zmatečnost, únavu, nátlak, svár, gesellschaft." Představy zformované v rámci rurálně-urbaního kontinua, o němž Newby a Buttel (1980) píší, že bylo skrovným zahalením vyjádření velice běžného náhledu na venkovský život v akademické sociologii 19. století, tak nacházejí svůj empirický protějšek v současných každodenních představách. Stále ještě tedy často žijeme pod tlaky určitých kulturních stereotypů zformovaných kdysi v minulosti, ale námi neustále reprodukovány i v současnosti¹⁰. S těmito představami mnohdy přistupujeme jako obyvatelé měst k přípravě a realizaci praktických opatření pro venkov, což se však na venkově nemusí vždy setkávat s pochopením, a tím dochází i k potížím s realizací připravovaných projektů pro venkovský rozvoj.

Je ovšem nutné rovněž poznamenat, že sociologové začali výše přiblíženou představu o typicky venkovských a typicky městských charakteristických stále více narušovat a dnes ji již většina světové sociologické obce odmítá. Nejznámějším impulsem k rozbití představy o rurálně-urbaním kontinuu, založeném na dichotomii města a venkova, se stal v polovině 60. let článek R. Pahl v časopise *Sociologia Ruralis*. Pahl (1966) v tomto článku představil zjištění z různých komunitních studií provedených jak v USA, tak v Evropě s cílem ukázat, že ve skutečnosti nelze mluvit o nějakém výhradním kontinuu od Gemeinschaft ke Gesellschaft. Naopak, jím prostudované práce ukázaly, že oba tyto typy lze najít v jedné a též samých lokalitách. Pahl (1966: 299) proto píše, „že jakýkoliv pokus svázat sociální vztahy se specifickým geografickým prostředím je výstředním bezplodným cvičením“.

Cílem celého tohoto zamyšlení bylo ukázat, že k venkovu by se nemělo přistupovat z pozic zakotvených v městské kultuře, protože ty v sobě mají často zakódovány městské představy o venkovu a venkovském životě, které se mohou lišit od představ lidí žijících na vesnici. Při přípravě projektů usilujících o rozvoj venkova bychom neměli podléhat spasilským nebo dokonce nadřazeným pokušením tvrdícím, že námi připravené projekty jsou bezesporu schopny vyřešit problémy venkova, protože my, kteří jsme je připravovali, jsme k jejich „správnosti“ legitimizováni naším vzděláním, odbornými zkušenostmi a znalostmi či organizací, v níž působíme. Veškeré naše oprávnění totiž může být v komunitě, pro níž jsme projekt připravili, okamžitě delegitimizováno poukazem na skutečnost, že

neodpovídá přáním a potřebám tamních lidí, a to i když by z našeho pohledu neměli vůbec pravdu.

Po rozbití představy o dichotomii města a venkova již nelze dále tvrdit, že pro venkov jsou typické pouze a jenom určité charakteristiky, které jsou protikladné městským. Proto nelze ani dopředu určit, jaký typ představ převažuje v té které venkovské komunitě, a proto ani nevíme, zda projekty, byť z našeho pohledu sebelepší, budou přijaty či odmítnuty. Podaří-li se nám však představy v dané lokalitě správně identifikovat, potom můžeme i projekty připravovat tak, aby transakční náklady spojené s přípravou jejich realizace nebyly vysoké. Tím můžeme dosáhnout i větší pravděpodobnosti snadnější a oboustranně přijatelné vlastní realizace těchto projektů. Pro zjišťování a utváření znalostí o existujících představách se jeví jako nejvhodnější využít zkušenosti ze sociologických a sociálně a kulturně antropologických škol, a to především těch, které v sobě obsahují různé odstíny tzv. sociologického konstruktivismu¹¹. Tyto zkušenosti ukazují, že i z určitého pohledu správně zamýšlené a prospěšné projekty, které však byly realizovány bez koordinace s představami, názory, zažitými aktivitami, tradičními postupy a zkušenostmi místních lidí, buď vůbec nebylo možno realizovat, nebo se realizovaly pouze částečně, a tudíž svůj cíl vlastně nenaplnily, a to včetně negativních následků z toho vyplývajících¹².

LITERATURA

- COASE, R.: The Nature of Firm. *Economica* 4, 1937: 386–405.
- COASE, R.: Institucionální uspořádání výroby (přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1991). In: JONÁŠ, J. a kol.: Oslava ekonomie (přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii). Academia, Praha 1994: 716–724.
- GIDDENS, A.: *Sociology*. Polity Press 1989.
- GLASS, R.: Conflict in Cities. In: CIBA Foundation Symposium, „Conflict in society“. Churchill Press, London 1966.
- KANDERT, J.: Horňáci a dolňáci. [Habilitační práce], FSV UK, Praha 1996.
- KOTTAK, C. P.: *Anthropology* (The exploration of human diversity). McGraw-Hill, Inc. 1991.
- LIBROVÁ, H.: Decentralizace osídlení – vize a realita. Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. *Sociol. čas.*, 32, 1996 (3): 285–296.

¹⁰Náplní tohoto zamyšlení není rozebírat důvody takové reprodukovatelnosti, i když by tato skutečnost byla bezpochyby hodná zájmu. Vyžádala by si však zřejmě mnohem fundovanější pojednání, než jaké může poskytnout těchto několik stránek.

¹¹Sociologický konstruktivismus v opozici k sociologickému objektivismu a naturalismu zdůrazňuje, že svět není sociálnímu aktéru jako účastníkovi společenského života prostě objektivně dán, ale je neustále konstruován v procesu sociální interakce a sociální komunikace. Významy na sociálních objektech nelze pouze odkrývat, jakoby v nich byly předem přítomny, ale významy jsou na objekty teprve kladeny sociálními aktéry. Jak se mění významy, které jsou objektům přisuzovány interpretačními a komunikačními aktivitami, mění se i povaha sociální skutečnosti. (Zpracováno podle Velký sociologický slovník 1996).

¹²Radu příkladů v této souvislosti uvádí americký sociální antropolog C. P. Kottak (1991: 411–422) ve vztahu k zemím tzv. třetího světa.

MLČOCH, L.: *Institucionální ekonomie* (učební text pro studenty vysokých škol). Karolinum, Praha 1996.

MLČOCH, L.: *Zastřená vize ekonomické transformace* (Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností. Institucionální pohled). Karolinum, Praha 1997.

MUSIL, J.: *Sociologie soudobého města*. Svoboda, Praha 1967.

NEWBY, H. – BUTTEL, F. H.: *Toward a Critical Rural Sociology*. In: *The Rural Sociology of the Advanced Societies* (Critical perspectives). Eds. F.H. BUTTEL, F. H. – NEWBY, H., Allanheld, Osumn Co Publishers, Inc. 1980: 1–35.

NORTH, D.: *Vývoj ekonomické výkonnosti v čase* (přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1993). In: JONÁŠ, J. a kol.: *Oslava ekonomie* (přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii). Praha: Academia. 1994: 754–765.

PAHL, R.: *The Rural-Urban Continuum*. *Sociologia Ruralis*, 6, 1966 (2–3): 299–327.

RAMBAUD, P.: *Société rurale et urbanisation*. Paris. 1974.

SOROKIN, P. – ZIMMERMAN, C.C.: *Principles of Rural-Urban Sociology*. New York: Henry Holt. 1929.

Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum. 1996.

PhDr. Michal Lošíák, Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

DEMOCRACY – PARTICIPATION – ELITES. DILEMMAS OF RURAL SOCIETY

Five years of transformation following the fall of communism have dispelled the illusions about a rapid change to a new system. From the confrontation between social processes and the planned form of desirable change towards democracy, the state of law and the market economy, a new picture of differentiations has emerged (Rychard, Fedorowicz 1993). They attest to something more than what is reflected in the popular opinion about "a society lacking sufficient civic organization" (Kurzewska, Staszyńska, Bojar 1993) or in opinions, that are far from being true, about a society which does not understand the rules of market economy. These charges, addressed above all to farmers, were supported by widely publicized arguments of recurring sentiment for the centrally steered economy and for favourable conditions once offered to farmers by the so-called producer's market, as well as nostalgia for the welfare function of the state, which, as a result of understandable desperation, pushed this social group into the arms of populist demagogues (Kochanowicz 1993).

The aim of this article is to consider the potential of rural communities as a resource that could foster the processes of democratization. I have adopted, as the starting point for the analysis, the assumption that democracy cannot be treated as a goal in itself but that it should be treated as a method of defending civil rights and guarantees of participation in public life when the principles of mutual respect and recognition are observed. Such model of democracy, emphasizing the manner of reaching definite decisions, laid at the foundations of the idea of democracy as understood by J. A. Schumpeter. It is concordant with the modern concept of democracy constructed by Ch. Taylor (Taylor 1995).

The experience of democratic countries indicates that in various economic formations – feudalism, capitalism, socialism – different dangers threatening democracy appear. This requires an additional commentary to show better the strong and weak points of these relations. From the point of view of a peasant society it is best to start the analysis from the context of feudal relations as the initial structure setting the foundations of civil culture in the Polish society. The structure of feudal society, with its ranks, guaranteed civil rights to the landed gentry. Under the system of serfdom, the existence of peasants – residents of villages, who possessed no rights – was based on community, class and ethnic ties, and was also determined by relations of the patron-client type. Serfdom affected the awareness of peasants depriving them of both the ability to organize

themselves and will to fight for their rights. The complete passivity of peasants, documented by such sources as memoirs, is ascribed to serfdom but also to the egoism of the nobility. Theoretical structures describing democracy and civil culture negate the principles of social ties lying at the foundations of rural communities. An antithesis of a civil society is seen in communities based on biological and territorial ties, what also applied to primitive societies and tribal groups (Shils 1994: 18). This also applies to rural communities in which territory – a common value – was the object of common experience and evaluation.

It should be stressed that land not only constituted the basis of existence and the central axis of culture of a rural community but was also the factor of social continuity and identity (Wieruszewska 1995).

R. Dahrendorf has noticed the danger of preference shown to ethnic homogeneity and the "originally national status" as conditions of a civil society (Dahrendorf 1994: 235). The reformers of Poland's social system, searching for the essence of democracy, see it also beyond the formation of a community (Gereemek 1994: 247). They define it as a mechanism of "regulated and peaceful formulation, confrontation and negotiation of various interests" (Tarkowski 1994). Perceiving a civil state as a union of individuals and not as a territorial community means an affirmation of freedom and integrity of the individual. Fears expressed by some that reference to "ethnic roots, different local culture and religiousness" may "divide people" and hamper the "common striving towards 'par excellence' European citizenship" (Lamentowicz 1995: 121) have no theoretical or empirical justification.

Definitions of a peasant vision of the world present in sociological literature in the form of relations native-stranger, unfriendly and hostile, as well as aggressive and egoistic attitudes – a source of disinterested envy – have exerted an influence on the creation of a superficial, simplified and largely false image of rural community and its vision of the world.

Knowledge of rural community sanctioned in this way has resulted in the low evaluation of the role of a considerable part of Poland's society in shaping civil culture and especially to the low evaluation of its ability and readiness to form civic attitudes. According to the assumption adopted by Foster, which I consider to be false, a peasant vision of perceiving reality is a world of limited values, which leads to perceiving politics as a war with a zero result and not as bargaining resulting in value added, not as a democratic mechanism (Foster 1967: 304). Opinions can also be heard that there

is no room for a true democracy where passive peasant communities dominate and that what can exist then is at most "a stable limited democracy".

Therefore, democratic ethos is not associated with feudal society, aristocracy and hierarchy, but with egalitarian society. The success of democracy in the United States is being explained by the absence of feudal relations and the system of ranks, "ex definitione" constituting an opposition to democracy. However, there is a tendency to leave unmentioned the fact that in the past slavery existed in the southern states of that country. Democratic forces, exerting an influence on the creation of a civil society, should be associated with rapid industrialization and the emergence of the working class capable of organizing itself. This fact diminishes the role of elites and the middle class as the promoters of democracy.

The ideals of democracy are the legacy of the intellectual and spiritual heritage of the West. This relates to European sources of democracy having their roots in the concepts of civil state in Greece. It should be noted that the true successes of democracy in the modern era bore fruit in the United States. Freedom and individualism, which constituted the pioneer ethos of settlers in the new continent have naturally evolved towards social ties of a typical American town – Middletown, Plainville, Jonesville, Yankee City. Local communities constituted specific "intermediate links" in which individuals faced the institutions of their society, and in which everyday life was, what is worth stressing, to a large extent the function of a given territory. In such communities, institutions were formed on the basis of deeper social ties, with respect to the fundamental equalities of civil rights. It was this image of society that Tocqueville described as democracy. This proves that neither the territorial basis nor the process of "growth" of institutions, linked for a long time to such structures of social ties as the family, neighbourhood, Church or the nation – of which American communities are an empirical example – have created opposition to a civil culture. Moreover, an argument inevitably comes to mind that they constituted the basis of and created a proper climate for civic attitudes and collective awareness of participation, for which Dahrendorf appeals.

From this point of view, it is possible to find in a peasant society reasons strong enough to foil successfully the attempted attacks in which arguments of structural unadjustment of rural communities to the rules of democracy are being used. Let us recall that opinions can be heard that "ethnic ties are in principle hostile to civic attitudes" (Shils 1994: 28) similarly as religious fundamentalism referring to revealed truth (Dahrendorf 1994: 234) or community based on emotions and feelings (Geremek 1994: 247).

Rural community as a "living whole" representing a broader category of social relations – not only fragmentary material ties – lacks also from this point of view "sufficient civic organization" (Kurczewska, Staszyńska, Bojar 1993: 13). This thesis corre-

sponds to critical opinions about the organization of "a civil society according to the model of primitive communities". This undermines the justification for including in the democratic structures, groups united by ethos and religion to which individuals belong "body and soul". These groups, allegedly forming "autarchic social experience", hamper the creation of unions and associations based on the "aspect unification with others" (Kurczewska, Staszyńska, Bojar 1993: 92).

In this polemic, it is worth to refer to the thesis presented by P. Rybicki who maintains that a really strong social tie is based on two pillars: community and organization. To rural communities, "their own world" means not only the relations between individuals and groups in the sense of a "distributive tie" described by Ossowski, but it also means, which may sound unpleasant today, a "collective unity" connected with a definite concept of and a definite attitude to the group itself. In the case of a rural community, this group is a "living whole" as a conceptual, symbolic creation. Rybicki is right when he notes that to split the two united factors of a truly strong tie – community, organization – would be equal to destruction and disappearance of social ties, leading to anomie. The feeling that the tie understood in this way is missing arouses at present the longing for "sacrum" and intensifies the search for identity in which "high" values are present and in which the "spirit of the group" can be felt.

This provides material for discussion on barriers to democratization. Inevitably, a question arises whether the picture presenting a low level of institutionalization in the formal sense, and various forms of self organization which "have not been included in the form of institutionalization" and which have a local scope in rural communities, are "the enemies of a true (stressed by M.W.) civil society" (Kurczewska, Staszyńska, Bojar 1993: 92). Numerous examples prove that a civil society is formed by groups "capable of continuing independent existence and defence" (Gliński 1993: 102) and possessing a well-established identity. It can hardly be denied that peasants, or farmers, possess these values since persistence has become their strategy for life and for overcoming the adversities of various systems. Rural community as a "complete community", with its worked-out functions of satisfying all the needs of individuals and families, has proved the most durable and the most universal form of human coexistence and co-operation (Zawistowicz-Adamska 1948).

What I am about to state is, that farmers, native inhabitants of rural areas, could find themselves in the vanguard of the democratic movement in Poland in spite of the fact that the experience of civil societies in western democracies, as a derivative of association ties, may, because of structural reasons, seem different from or hard to reconcile with the features of social ties originating from community roots. This task makes it necessary to go beyond the traditional scope of reflection which, on the one side, links the village-tribe to the

context of provincial culture, and on the opposite side, creates a model of democracy with its specific form of political participation of citizens. In the middle between these two poles, a subordinate culture characteristic of centralized systems would be situated. Going beyond these line of reasoning, I would like to present a view according to which "contemporary democracy knows many ways and forms in which various interests (...) functional and territorial, collective and individual, can compete" (Schmitter, Karl 1995: 29). Moreover, although the presented picture of transition from provincial culture through subordinate culture to participating culture finds confirmation in the main trends of evolution of western societies, it cannot obscure the empirically proven presence of some elements from other cultural systems, which coexist. On the other hand, one should not ignore the sphere of discrepancies and contrasts connected with the differences between the initial structures of social organization based on association, which is characteristic of towns, and community, which is characteristic of villages. The former has a prevalence of purpose ties, of mobile and active structures. The latter develops from established structures which are less mobile. Features of a civil society founded on association ties are frequently being mentioned to indicate that they constitute a set of values contrasting with the existing political, centralized and subordinate society. Thus emphasis is being laid on antinomies: truth versus lie, independent thought versus subordination to official ideology, consciousness as a means of control versus discipline as constraint, civil courage versus fear, voluntary co-operation versus compulsion, solidarity of equal citizens versus hierarchy, spontaneous action versus readiness to obey orders, pluralism versus uniformity, self-organization versus imposed organization, conscious discipline versus blind obedience. More such antinomies can be quoted. They all show, that the features of social ties based on community and organization can be found chiefly in that part of society which can be termed as a civil society. However, the features mentioned here are present in the entire society.

The complex, changeable and unclear character of the systemic transition, in which the Polish society is participating, has a strong influence on the vague role accorded to rural communities and agriculture. "The grand theory of economics does not like the countryside, being unable to cope with the complex matter which does not fit into the existing models and long-accepted theories" (Wilkin 1994). It should be accepted that the rural community as a socio-cultural whole, with its specific social problems, differentiating features (client-patron relations) and its own political goals, cannot be treated as an isolated segment but ought to be regarded as an integral part of the society (Bukraba-Rylska, Fedyszak-Radziejowska, Wieruszewska 1995).

We are not far from truth, as was stressed by I. Bukraba-Rylska, when we note that rural communities are

often regarded to be "something external, temporary and redundant in the present conditions. Such approach is reflected in the tendency to treat the rural community as a burden, a factor weighing down on Poland's chances for modernization and delaying the country's integration with Western Europe". The common feature of programmes pointing to the "necessity of standing up to the challenge of the present day" is their tendency to "award rural communities the status of a not fully valuable being, allegedly capable only of reacting to the changing situation". Strategies that are proposed "do not go beyond adjustment measures and therefore they are merely defence strategies which do not leave room for any ideas of participation (stressed by M.V.) of the rural community in determining this situation or even deny it the right to exert influence on the shape of the contemporary world" (Bukraba-Rylska 1995).

Whether progress in developing democracy allows us to hope for a full success in this field, remains an open question. A review of current opinions does not result in a uniform picture but rather in a picture of "deep doubts or even dilemmas which have to be resolved at present by, first of all, peasants but, more or less, also by all the inhabitants of rural areas. In a sense these dilemmas also concern sociologists involved in the studies and scientific reflection on rural communities and their role in the processes of systemic transformations" (Adamski 1995).

Readiness of rural communities to join in the process of democratization is a problem which concerns not only 40% of Poles living in the countryside but also the entire society. Attitudes revealing uncertainty, which can be observed now, and the burden of the cost of transformation, which has affected particularly strongly the rural areas, are not factors stimulating self-governance. The critical evaluation of agricultural policies deepens the sense of injustice long-felt by this social group. The attitude of "taught helplessness", with origins older than the functioning of the centralized system of planned economy of communist Poland, does not constitute a resource favouring the development of competencies, the desire to undertake self government initiatives and to participate in public life. The prevalence of blocking factors over stimulating factors is a result of developments having a much longer perspective than the legacy of the communist system and the society's subordination to the hierarchical structures of a welfare state in which peasants found their "nook" by developing the patron-client relations known of old in this group. Let us examine the trump cards of the rural community which can be used to stimulate participation attitudes.

Democracy is a political method, a way of solving problems which requires agreement. In villages, there are greater chances than in other types of social structures for creating a "common horizon of reality" because of the type of social ties of a natural origin in which community is the basis of social relations. Villages as small local structures are better adjusted to the

forms of direct democracy because their members share identical interpretation procedures. Therefore it is also easier in rural communities to formulate common definitions of situations without the "conflict of languages". It is also easier to recognize more correctly the acceptable social needs.

The weaker the integration of a community around its internal functions and the more numerous the supra-local ties, the purpose, aspect and specialized ties of material and instrumental character, the broader is the field and the need for compromise for working out common platforms against the background of the "social conflict of languages". Paradoxically – the greater is the need for democratic methods. The presence in the internal structure of a village and its elements – farms – of such features as the simultaneous fulfilment of decision-making and executive functions by a peasant family, the participation of farmers in both ownership and management, the deeply rooted idea of performing a service and the sense of responsibility, the sense of common interest and the will to defend their rights constitute premise for the development of participation in public life in accordance with their own cultural capital. The vision of democracy in rural areas cannot ignore the collective awareness of their residents, the awareness of common ideals, interests and common future.

If civic attitudes, that is attitudes of acting in favour of a common good, are to be understood as a specific world outlook of a society as a whole, then from this point of view greater significance should be ascribed in the Polish conditions to the mechanism of faith in common values than to agreement.

From the historical perspective, the striking feature of peasants is their inability to formulate their own programme and to work out collective forms of defending it. The difficulties with forming peasant elites are the consequence of legal, material and intellectual conditions reported by researches of rural communities almost permanently, regardless of the historical period. "The first village heads, who were illiterate, permitted themselves to be ruled by secretaries who were not elected by villagers, because they had to meet an essential condition, which was the ability to read and write, and such people were hard to be found in rural communities of the 19th century (Siekierski 1992: 91). A synthesis of this situation can be found in the opinion formulated by my colleague from the Institute Z. Grzelak, who claims that "simple peasants, not united and unable to verbally express their reasons, had to loose to coherent doctrines explaining everything to everybody".

The practice of squeezing the peasant world into the frames of dominating strategies of industrialization and urbanization constituted only a specific variety of a general tendency to impose the image of culture and the image of the way of life of the rural community. This specific dependence did not serve the construction of tangent planes with respect for the subjectivity of rural communities and it legitimized central actions by the

authorities in us in civil activity. The change in the political system offers a possibility for creating a "balancing force" in the horizontal, territorial and local arrangement to replace the old dependencies of the vertical arrangement. The mandate of a local community placing the confidence in its representatives is a way of forming rural elites as the subjects of politics. A question arises inevitably whether in conditions of transformation of the socio-economic order and costs connected with it, the emerging political elites will be able to find sources of legitimization serving agreement, that is the construction of tangent planes, accompanied by consensus as to the distribution of the costs of transformation (Zaborowski, Adamski, Bialecki, Fedorowicz 1993: 118). It should be added that the "market of interests" is not limited to the economic sphere only.

Finally, it is worth asking a question about the possibility of articulating the structure of interests in a way that would "prevent the reborn world of agriculture from feeling again that its role is marginal and that it is facing an inevitable fall" (Pisani 1992).

Sociological observation of the course and effects of transformation makes it possible at the moment to formulate the conclusion that "a too drastic dissimilarity of the newly introduced rules makes freedom and democracy become factors of a stress threatening self appreciation and the sense of having control over one's own life" (Domański, Janicka, Firkowska-Mankiewicz, Titkow 1993: 144).

Opinions are also expressed that in order to preserve the market-oriented reforms democracy should be subject to certain restrictions. Also, it is not an uncommon view that a democratic state is playing the role of "the executor of systemic transformations and of the democratic representative of the society's will" (Narojek 1993: 166). Such opinions are accompanied by peasant complaints that "the democratic state is oppressing the farmers more than the communist system" (Domański 1993: 153).

Historical experience proves that success has been achieved by those countries which have managed to combine the market economy with democratic rules. It can be hoped that we will manage to see in the countryside not only the blocking factors, reported in sociological analyses, but also important channels of interests representation, rules of co-operation based on specific foundations of social ties and a specific system of references.

REFERENCE

- ADAMSKI, W.: Dylematy chłopów, socjologów. (Dilemmas Facing Peasants, Sociologists). An introduction to a book entitled "Wieś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań" (The Countryside and its Inhabitants. Differences, Attitudes and Strategies of Behaviour). PAN IR-WiR, Warszawa 1995 (Polish Academy of Sciences, Institute

for the Development of Rural Areas and Agriculture, Warsaw).

BUKRABA-RYLSKA I.: Opinion expressed during a panel discussion. In: *Wież i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań 1995* (The Countryside and its Inhabitants. Differences, Attitudes and Strategies of Behaviour), edited by B. Fedyszak-Radziejowska, PAN IRWiR 1995.

DAHRENDORF, R.: Zagrożone społeczeństwo obywatelskie (Endangered Civic Society). In: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo* (Europe and Civic Society. Discussions at Castel Gandolfo), Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Kraków, Fundacja S. Batorego, Warszawa 1994 (Social Publishing Institute "Znak", Kraków, S. Batory Foundation, Warsaw).

DOMAŃSKI, H. — JANICKA, K. — FIRKOWSKA-MANKIEWICZ, A. — TITKOW A.: Społeczeństwo bez reguł (Society without Rules). In: *Społeczeństwo w transformacji* (Society in Transformation), ed. RYCHARD, A. — FEDOROWICZ, M.: IFiS PAN, Warszawa 1993 (Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, Warsaw).

FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA, B.: (1995), *Wież i jej mieszkańcy* (The Countryside and its Inhabitants). Op. cit., including participants in a panel discussion (W. Adamski, H-G. Fleck, K. Gorlach, A. Kaleta) 1995.

FOSTER, G. M.: Peasant Society and the Image of Limited Good. In: POTTER, J. M. — DIAZ, M. N. — FOSTER, G. M. (ed): *Peasant Society*, Boston 1967.

GEREMEK, B.: Społeczeństwo obywatelskie i współczesność (Civic Society and Contemporary Times). In: *Europa i społeczeństwo obywatelskie* (Europe and Civic Society), op. cit. 1994.

GLIŃSKI, P.: Aktywność aktorów społecznych w transformacji (The Activity of Social Actors in Transformation). In: *Społeczeństwo w transformacji* (Society in Transformation) op. cit. 1993.

KOCHANOWICZ, J.: *Wież, rolnictwo, wolny rynek* (The Countryside, Agriculture, Free Market). Discussion with Professor Leszek Balcerowicz, Instytut Maciej a Rataja, Warszawa 1993 (The Maciej Rataj Institute, Warsaw).

KURCZEWSKA, J. — STASZYŃSKA, K. — BOJAR, H.: Blokady społeczeństwa obywatelskiego: słabe społeczeństwo, słabe państwo (Barriers to Civic Society: Weak Society, Weak State). In: *Społeczeństwo w transformacji* (Society in Transformation) op. cit. 1993.

LAMENTOWICZ, W.: Obywatelstwo w integrującej się Europie (Civic Attitudes in the Integrating Europe). In: *Człowiek jako obywatel* (Man as a Citizen), ed. SZYSZKOWSKA, M., ISP, PAN 1995 (Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences).

NAROJEK, W.: Tworzenie ładu demokratycznego i rynku; inżynieria społeczna demokratycznej przebudowy (The Creation of Democratic Order and Market; Social Engineering in Democratic Transformation). In: *Społeczeństwo w transformacji* (Society in Transformation) op. cit. 1993.

PISANI, E.: Jakiego potrzebujemy rolnictwa (What Agriculture is Needed). Polish translation of an article published in *Le Monde* on May 27, 1995.

RYCHARD, A. — FEDOROWICZ, M. (ed): *Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia* (Society in Transformation. Expert Evidence and Studies). Op. cit. 1993.

SCHMITTER, P. C. — KARL, T. L.: Czym jest demokracja, czym nie jest (What Democracy Is and What It Is Not). In: *Władza i społeczeństwo* (Power and Society). An anthology of texts dealing with the sociology of politics. Selected and edited by J. Szczuparczyński, Scholar, Warsaw 1995.

SHILS, E.: Co to jest społeczeństwo obywatelskie (What Is a Civic Society). In: *Europa i społeczeństwo obywatelskie* (Europe and Civic Society), op. cit. 1994, Siekierski, S.: *Etos chłopski* (Peasant Ethos), published by "Galicja", Kraków 1992.

TARKOWSKI, J.: Nauki polityczne a socjologia. Odmienne reakcje na polski kryzys (Political Sciences and Sociology. Different Reactions to the Polish Crisis). In: TARKOWSKI, J.: *Socjologia świata polityki. Władza i społeczeństwo w systemie autorytaryzm* (Sociology of the World of Politics. Power and Society in Authoritarian systems), PAN ISP, Warsaw 1994.

TAYLOR, CH.: Jak wiele wspólnoty potrzeba demokracji (How Much Community Does Democracy Need?). In: *Wspólnotowość wobec wyzwań liberalizmu* (Community and the Challenge of Liberalism), ed. BUKSIŃSKI, T., Adam Mickiewicz University, Poznań 1995.

WIERUSZEWSKA, M.: Tożsamość kulturowa jako nowy kierunek zainteresowań w socjologii wsi (Cultural Identity as a New Object of Interest in the Sociology of Rural Areas). In: *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego* (People and Institutions. The Emergence of Social Order). *Diary IX of the National Congress of Sociologists*, Lublin, June 27-30, 1994, ed. SULEK, A. — STYK, J. — MACHAJ, I., Maria Curie-Skłodowska University, Lublin 1995.

WILKIN, J.: Opinion presented during a panel discussion. In: *Wież i jej mieszkańcy* (The Countryside and its Inhabitants) op. cit. 1994.

ZABOROWSKI, W. — ADAMSKI, W. — BIALECKI, J. — FEDOROWICZ, M.: Dylematy transformacji (Dilemmas of Transformation). In: *Społeczeństwo w transformacji* (Society in Transformation), op. cit. 1993.

ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, K.: *Żywe tradycje współdziałania na wsi* (Lively Traditions of Co-operation in the Countryside). "Biblioteka Służby Społecznej", Volume III, 1948, Łódź.

Maria Wieruszewska, Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selective reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including the key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 15 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout shall correspond to the State Standard ČSN 88 0220 (quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript). A PC diskette should be provided with the paper, written in an editor program, preferably T602, and with graphical documentation. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

The title of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the contents and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise base numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telefon and fax number or e-mail.

POKYNY PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nemá přesáhnout 15 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné používat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu má odpovídat státní normě ČSN 88 0220 (formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojité mezery), k rukopisu je vhodné přiložit disketu s prací pořízenou na PC v některém textovém editoru, nejlépe v T602, a s grafickou dokumentací. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratk nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstract) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostatcích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura musí odpovídat státní normě ČSN 01 0197. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSC, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

CONTENT

Hudečková H.: Sociology and rural development	337
Lapka M., Cudlínová E., Maxa J.: Time of global changes and time for rural culture.....	341
Perlín R.: Typology of the Czech rural areas	349
Buchta S.: Slovak rural areas – stress of the future.....	359
Štenclová Š.: Present Czech countryside	365
INFORMATION	
Lošťák M.: Different notions on rural areas, rural development and transaction costs	373
FROM ABROAD	
Wieruszewska M.: Democracy – Participation – Elites. Dilemmas of Rural Society	380

OBSAH

Hudečková H.: Sociologie a venkovský rozvoj	337
Lapka M., Cudlínová E., Maxa J.: Čas globálních změn a čas rurální kultury	341
Perlín R.: Typologie českého venkova	349
Buchta S.: Slovenský vidiek – stres z budúcnosti.....	359
Štenclová Š.: Soudobý český venkov	
INFORMACE	
Lošťák M.: Různé představy o venkovu, venkovský rozvoj a transakční náklady	373
ZE ZAHRANIČÍ	
Wieruszewska M.: Demokracie – participace – elity. Dilemata rurální společnosti.....	380